

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS

Aušra Malinauskaitė

**DRAMATURGINIS SOCIALINĖS SAŲVEIKOS MODELIS: BUVUSIŲ
PSICHOAKTYVIŲ MEDŽIAGŲ VARTOTOJŲ ATVEJIS**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2007 – 2011 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas: prof. dr. Algimantas Valantiejus (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – 05 S).

TURINYS

ĮVADAS	4
I. TEORINIAI IR METODOLOGINIAI DISERTACINIO TYRIMO PRINCIPAI ..	11
1.1. Dramaturginio socialinės sąveikos modelio tyrimo orientacinės sąvokos	13
1.1.1. Ervingo Goffmano sąvokų reikšmė atskleidžiant socialinės aplinkos ir asmens vidinių išsipareigojimų įtaką vaidmens darybai	16
1.1.2. Ervingo Goffmano sąvokų reikšmė atskleidžiant reikšmių suteikimą konstituojamai tvarkai	20
1.1.3. Ervingo Goffmano sąvokų reikšmė atskleidžiant išpūdžio kūrimo strategiją ir reikšmę vaidmens darybai	25
1.1.4. Etnometodologinės Haroldo Garfinkelio orientacinės sąvokos	32
1.1.5. Teorinių ir metodologinių principų reikšmė tyrimo metodams ir duomenų pateikimui	37
II. BUVUSIŲ PSICHOAKTYVIŲ MEDŽIAGŲ VARTOTOJŲ SĄVEIKOS MODELIS	44
2.1. Tyrimo metodika	44
2.2. Tyrimo medžiagos aprašymas ir patikimumo kriterijai.....	53
2.2.1. Socialinė aplinka ir asmens vidiniai išsipareigojimai	56
2.2.1.1. Sąveikos išskirtiniai bruožai	57
2.2.1.2. Sąveikos tvarkos konstituavimas reabilitacijos centruose.....	73
2.2.2. Reikšmių suteikimas konstituojamoms tvarkoms	103
2.2.2.1. Sąveikos dalyvių subjektyvios reikšmės	104
2.2.2.2. Naujai kuriamo vaidmens etapai ir jų reikšmė	122
2.2.2.3. Teigiamas ir (ar) neigiamas santykis tvarkų atžvilgiu.....	140
2.2.3. Išpūdžio kūrimo strategija ir reikšmė vaidmens darybai.....	149
2.2.3.1. Fasadas ir dekoracijos.....	150
2.2.3.2. Asmeninis fasadas	158
2.2.3.3. Vaidmens darybos ypatumai „scenoje“ ir „užkulisiuose“	164
2.2.3.4. Savęs pateikimo ypatumai bendraujant su kitais sąveikos dalyviais....	169
APIBENDRINIMAI IR IŠVADOS.....	193
LITERATŪRA	200
PRIEDAI	209

PAGRINDINĖS SĄVOKOS

Buvę narkotikų vartotojai / buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai – asmenys, vartoję narkotikus, turėję priklausomybės jiems diagnozę ir tiriamuoju laiku keletą mėnesių ir (ar) daugiau nevartojantys narkotikų. Terminas „buvę narkotikų vartotojai“ / „buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai“ medicininio požiūriu yra kritikuotini, tačiau daroma prielaida, kad socialiniu požiūriu šis terminas yra taikytinas, nes parodo asmens santykį ir situaciją narkotikų vartojimo atžvilgiu.

Narkotikų vartotojai / psichoaktyvių medžiagų vartotojai – taip šiame darbe vadinami asmenys, kurie vartoja nelegalias medžiagas, galinčias sukelti priklausomybę.

Psichoaktyvios medžiagos – tai medžiagos, veikiančios psichiką ir galinčios sukelti laikinus malonius pojūčius. Šios medžiagos vadinamos įvairiai – narkotinės, psichotropinės, psichoaktyvios. Sąvokų painiava sukelia daug nesusipratimų. Priklausomai nuo medžiagos juridinio statuso, jos šiame darbe sąlyginai yra dalijamos į dvi grupes – legalios priklausomybę sukeliančios medžiagos (alkoholis, tabakas, įvairios lakiosios medžiagos, kai kurie medikamentai) ir nelegalios (pvz., heroinas, kokainas, amfetaminas ir pan.). Nelegalias medžiagas visuomenėje dažniausiai yra priimta vadinti „narkotikais“. Terminai narkotikai, psichotropinės, psichoaktyvios medžiagos šiame darbe vartojami kaip sinonimai.

Psichoaktyvių medžiagų vartojimas – elgesys, susijęs su psichiką veikiančių medžiagų vartojimu, galintis skatinti įvairių psichikos ir elgesio sutrikimų išsivystymą.

„Priklausomybė nuo narkotikų – tai panašu į oru bėgančio kojoto būklę, kai jis supranta, kad po kojomis trūksta tvirtos žemės. <...> narkomano problema ne ta, kad jis po kojomis nebejaučia tvirtos žemės. Didesnė jo problema – tai supratimas, kad visų pirma jokios tvirtos žemės ir nebuvo“ (Bjerg 2008;2).

ĮVADAS

Darbo naujumas ir aktualumas

Šio darbo tikslas – aprašyti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūras pasitelkiant „*dramaturgines tyrimo gaires*“¹. *Dramaturginės tyrimo gairės* buvo pasirinktos atsižvelgiant į buvusių narkotikų vartotojų grupės specifiškumą. Grupės specifiškumą apibūdina tai, kad psichoaktyvias medžiagas vartoję asmenys ir nusprendę jų atsisakyti atsiduria naujoje ir specifinėje „tikrovėje“, kurioje turi kitaip nei iki šiol konstruoti ir suteikti reikšmes savo veiksams, elgesiui, formuoti savimonės identitetą. Vienu iš pagrindinių specifinės jų tikrovės komponentų tampa „*buvusio narkotikų vartotojo*“ vaidmens daryba ir jo pristatymas aplinkai siekiant, kad ji patvirtintų jo vaidmenį.

Todėl šiame darbe teoriniai ir metodologiniai disertacinio tyrimo principai grindžiami orientacine *dramaturginių tyrimo gairių* samprata.

Dramaturginių tyrimo gairių paskirtis:

- 1) atskleisti požiūrių potencialą, kuris *vengia sudaiktinti* ir teorinius, ir metodologinius principus, įskaitant ir vartojamas sąvokas;
- 2) atsiriboti nuo priežastinių hipotezių ir kelti pagrindinį tikslą – *aprašyti sąveikos struktūrą remiantis asmens išgyvenimais*. Tai yra, *aprašyti intersubjektyvų informantų gyvenamą pasaulį, aptiktus jų socialinės*

¹„Dramaturginės tyrimo gairės“ – konvencinis pavadinimas, kuris jungia iš principo panašias interpretacinių sociologijos kryptių nuorodas. Pagrindinės sudedamosios „gairių“ dalys – interpretacinės sąvokos, kurios leidžia supratingiau stebėti konkrečias socialines sąveikas.

sąveikos tvarkos organizavimo būdus, kurie negali būti aprašomi a priori;

- 3) pasirinkti tyrimo priemones, kurios susijusios su *pačių informantų kompetencija*, o jų gyvenimo patirties pasakojimų formą pateikti kaip reikšmingą sociologijos medžiagą;
- 4) interpretaciškai išskleisti sąveikos struktūras, kurių metu *asmenys atsižvelgia į lūkesčius vienas kito atžvilgiu, kuria, atkuria ir pertvarko reikšmes.*

Dramaturginės tyrimo gairės suteikia galimybę aprašyti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveiką atsižvelgiant į „*pačių visuomenės narių metodo-logines praktikas*“ (Valantiejus 2011a;56). Vadovavimasis *indiferentiškumo nuostata*² tiriant buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūras, neleidžia pamiršti, jog:

- 1) socialinių tvarkų konstituavimas turi būti analizuojamas atsižvelgiant į institucinės veiklos kontekstus. Todėl ypatingas dėmesys darbe yra skiriamas buvusių narkotikų vartotojų konteksto, kuriame kuriamas / atkuriamas vaidmuo, aprašymui ir organizacinei socialinių sąveikų struktūrai;
- 2) turi būti ieškoma glaudžių ryšių tarp reflektivaus veikėjų žinojimo ir jų sąveikų. Todėl tapo svarbu aptikti informantų interpretacines reikšmes, emocijas, subjektyvius požiūrius, kurie suteikiami naujo / atkuriamo vaidmens darybos procese konkrečioje socialinėje aplinkoje. Būtent dėl to tapo svarbūs tokie dalykai, kurie dalyvauja sąveikos tvarkos ritualuose kaip gestai, manieros, kūno judesiai, balso tonas ir pan.;
- 3) turi būti siekiama suprasti, kaip asmenys save bei savo veiklą pristato kitiems, kaip jie nukreipia ir kontroliuoja tą išpūdį, kurį susikūrė (ar susikuria dabartinių sąveikų metu) apie jį kiti asmenys. Todėl dėmesys skiriamas tiek verbalinei, tiek neverbalinei sąveikos dalyvių

² „Remiantis „etnometodologinio indiferentiškumo“ nuostata reikia – aprašant narių atskaitas – susilaikyti nuo *adekvatumo, vertės, reikšmės, būtinumo, praktiškumo, sėkmės*, arba *numatymo, sprendinių* (Sacks and Garfinkel 1986; 163 cit.pgl. Valantiejus 2011a;60).

komunikacijai, kuri leidžia interpretuoti jų naudojamas įspūdžio kūrimo strategijas, kuriomis siekiama įtikinti kitus sąveikos dalyvius kuriamo / atkuriamo vaidmens realumu.

Taigi, pasirinktos *dramaturginės tyrimo gairės* leidžia naudoti „taisyklės“ tam, kad būtų galima *interpretuoti*, ir taip pat suteikia galimybę *aprašyti* pačių buvusių narkotikų vartotojų veiklos procedūras, kai „taisyklės“ yra sumaniai panaudojamos suteikiant, interpretuojant ir t. t. įvairias reikšmes, o ne tik reaguojant į taisyklės.

Dramaturginės tyrimo gairės suteikia galimybę kūrybiškai ir lanksčiai panaudoti įvairius tyrimo metodus. Šiame darbe pasirinkti tyrimo metodai (stebėjimai, interviu-stebėjimai, pokalbių analizė, eksperimentas, veiklos dokumentų ir nuotraukų apžvalga) yra reikšmingi tuo, kad leidžia aprašyti ir interpretuoti:

- 1) kaip vyksta naujo / atkuriamo vaidmens daryba asmeniui įsipareigojant ir (ar) prisitaikant prie aplinkos, kuri konstituoja jo vaidmeniui tam tikras tvarkas;
- 2) kaip asmenys jaučiasi kurdami ir (ar) atkurdami vaidmenį, kokias reikšmes suteikia įvairiai jiems konstituojamai tvarkai;
- 3) kaip konstituojamas ir perteikiamas kitiems įsitikinimas, kad esi „buvęs narkotikų vartotojas“ ir kas padeda tenkinant asmens troškimus, malonumus ir užpildant narkotikų vartojimo trūkumus.

Pasirinkta teorinė ir metodologinė prieiga, nors ir reikalauja daug laiko, įvairių metodų panaudojimo (tiek mokslinių, tiek kasdienio stebėjimo ir pokalbių su tiriamaisiais), išsamaus situacijos aprašymo pateikiant gana smulkias aplinkos, veiksmo detales, tačiau tuo pačiu suteikia vertingos medžiagos, kuri atskleidžia paties informanto gyvenimišką patirtį su visu jos įvairumu.

Problemos ištirtumas

Įvairios literatūros, tyrimų, susijusių su psichoaktyvių medžiagų vartojimo paplitimu (Hay 2007), priežastimis (Sampson ir Laub 1993; White 1990; Hunt 1990; Craig 2002), problemos sprendimo būdų paieškomis (Reinarman 2005), priklausomybės sąvokos ypatumais (Brettle 1991; Heather et. al. 1993; Gossop 2001), narkotikų vartojimo ir įprasto vartojimo šiuolaikinėje kapitalistinėje visuomenėje santykiu (Bjerg 2008) ir pan., yra gana daug, tačiau nepakankamai tyrimų, aprašančių šios grupės socialinės sąveikos struktūros bruožus.

Tyrimų apie asmenis, apsisprendusius nustoti vartoti narkotikus, yra žymiai mažiau nei apie psichoaktyvių medžiagų vartojimą, jų sukeltas pasekmes ir panašiai. Nustojusiais vartoti psichoaktyvias medžiagas asmenimis domėjosi Blomqvistas (1996), Coxas ir kiti (2000), Sobell ir kiti (2000), Cohenas ir Rabinowitz (2005).

Tyrimus, susijusius su priklausomybe nuo psichoaktyvių medžiagų, įvairiais aspektais yra atlikę ir Lietuvos sociologai, psichologai, kriminologai, psichiatrai ir pan.: E. Subata (1997); L. Bulotaitė (1998; 2004; 2009); A. Širinskienė, J. Žukauskaitė (2007); E. Gruodytė (2010), A. Pocienė (2009) ir kt. Atlikti tyrimai dažniausiai vadovaujasi kiekybinėmis tyrimo metodikomis, apklausomis, standartizuotais interviu ir pan. Todėl pateikiamas *dramaturginėmis tyrimo gairėmis* pagrįstas buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos modelio aprašymas yra indėlis į kokybinių tyrimų sritį.

Darbo tikslai ir uždaviniai

Šio darbo **tikslas** – pasitelkiant metodologinius *dramaturginių tyrimo gairių* principus atskleisti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūrų bruožus.

Darbo uždaviniai:

1. Apibrėžti teorinius, metodologinius ir metodinius disertacijos principus.
2. Aprašyti *dramaturginių tyrimo gairių* struktūrinius vienetus.
3. Vadovaujantis metodologiniais *dramaturginių tyrimo gairių* principais ir atitinkamomis sąvokomis aprašyti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūrų bruožus.

Ginamieji teiginiai

Darbe ginami šie teiginiai:

1. *Dramaturginės tyrimo gairės* suteikia galimybę buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinę sąveiką aprašyti kaip aktyvią savęs pateikimo socialinėse situacijose konstituciją, kurioje vyksta naujų ir (ar) atkuriamų vaidmenų daryba.
2. Specifinės buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūros – ne atsitiktinis kasdienio gyvenimo ritualų rinkinys, bet vidinių išsipareigojimų ir reikšmių suteikimas konstituojamai sąveikos tvarkai.
3. Buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai siekia strategiškai valdyti išpūdį apie save tam, kad kiti jame matytų narkotikų nevartojantį ir visavertį visuomenės narį. Norėdami sudaryti apie save šį išpūdį, priklausomai nuo konkrečios aplinkos, jie keičia elgesio stiliškumą, naudojami įvairiomis fasado, dekoracijų priemonėmis ir pan.

Darbe taikomi tyrimo metodai

- 1) „**Dokumentų analizė**“. *Dokumentų analizės* metodo naudojimas grindžiamas remiantis Garfinkeliu (Garfinkel 2005;91). Šio metodo pasirinkimą lėmė tai, kad jis „<...>leidžia įvardyti konkretų įvykį kaip „dokumentinį liudijimą“, kaip „tam tikrų dalykų nuorodą“, kaip numanomo pagrindžiančiojo modelio „pakaitą“ (2005;75). Dokumentų

analizė leidžia duomenis pateikti kaip informantų istorijos dalį, o ne tyrėjo interpretacijos dalį. Todėl, peržiūrint interviu išrašus, medicininius reabilitacijos centrų dokumentus, reabilitacijos centrų veiklos dokumentus, nuotraukų archyvus, stebėjimo pokalbių išrašus buvo siekiama aprašyti, „*ką informantas turėjo mintyse*“ (2005;90).

- 2) **Interviu-stebėjimas.** Interviu-stebėjimai leido pateikti išsamesnį ir tikslesnį buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūrų bruožų aprašymą ir interpretavimą. Interviu-stebėjimai buvo atliekami vadovaujantis Goffmanu (1989), kai dėmesys buvo koncentruojamas ne tik į informantų kalbą, bet ir gestus, balso toną, naudojamą žargoną, kūno laikyseną ir pan. Šis metodas padėjo gauti išsamesnę informaciją apie buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų kuriamą / atkuriamą vaidmenį, suteikiamas reikšmes konstituojamai tvarkai, kuriame įspūdžio apie save pateikimo kitiems ypatumus.
- 3) **Stebėjimai.** Dalyvaujantys stebėjimai suteikė galimybę aprašyti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveikos struktūros bruožus jiems komunikuojant su kitais asmenimis. Stebėjimo metu buvo įrašinėjama reabilitacijos centre dirbančių specialistų ir buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų kasdieniai grupiniai susitikimai ir susitikimas su Lietuvos moksleivių parlamento atstovais.
- 4) **Pokalbių analizė.** Pasitelkus Garfinkelio (2005;28-40) aprašytus pasikeitimo replikomis pokalbius, buvo referuojamos pokalbių dalys, užfiksuotos stebėjimų metu, ir siekiama aprašyti numanomas jų reikšmes. Pokalbių analizė suteikė galimybę atskleisti, kaip sąveikos dalyviai, žinodami kontekstą, geba suprasti vienas kitą net visko nepasakius.
- 5) **Eksperimentas**³. Remiantis Garfinkeliu (2005;45), buvo panaudotas eksperimentas, kurio metu buvo prašoma tyrime dalyvavusių asmenų

³ Tai nėra eksperimentai, kurie grindžiami procedūrinėmis taisyklėmis. Garfinkelis, nors ir pats vartoja sąvoką „eksperimentas“, pabrėžia, kad greičiau tai „*įrodinėjimo būdai <...>, kurių paskirtis <...> „padėti nerangiai vaizduotei. Aš išsiaiškinau, kad šie būdai sužadina minties formas, kuriomis remiantis galima aptikti neišaiškinamai artimo pasaulio keistumus*“ (Garfinkel 2005;39).

suabejoti, bendraujant su kitais buvusiais narkotikų vartotojais, tam tikra jiems konstituoja tvarka ir jos reikšmė. Tokio eksperimento panaudojimas suteikė galimybę atskleisti, ką asmenys jaučia perimdami jiems konstituojamas tvarkas ir jų laikydamiesi.

- 6) **Reabilitacijos centrų medicininių, veiklos dokumentų, nuotraukų archyvų apžvalga.** Tai leido papildyti interviu-stebėjimų metu gautus duomenis, aprašyti ir teikti interpretacinio pobūdžio nuorodas apie psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūros bruožus.

Darbo struktūra

Disertacijos struktūrą sudaro įvadas, dvi pagrindinės dalys, darbo išvados, literatūros sąrašas ir priedai.

Pirmoje darbo dalyje pristatoma teoriniai ir metodologiniai disertacinio darbo principai: Ervingo Goffmano ir Haroldo Garfinkelio metodologiniai principai ir sąvokos, kurie ir sudaro konvencinį *dramaturginių tyrimo gairių* pagrindą.

Antroje darbo dalyje pateikiama empirinio tyrimo metodika, metodai, duomenų aprašymas ir interpretavimas.

Darbo pabaigoje pateikiamas tyrimo apibendrinimas, išvados. Pateikiamas naudotų literatūros šaltinių sąrašas ir priedai: interviu gairės ir darbe aprašytos nuotraukos.

I. TEORINIAI IR METODOLOGINIAI DISERTACINIO TYRIMO PRINCIPAI

Norint suprasti ir aprašyti socialinės sąveikos procesus, kuriuose dažnai vyksta tai, ką Peteris Bergeris ir Thomas Luckmannas vadina „*perėjimu iš vienos tikrovės į kitą*“, svarbios yra *dinamiškos sąvokos*. Herbertas Blumeris, skirdamas „*statiškas*“ ir „*dinamiškas*“ sąvokas, antrąsias vadina „*pajaučiomis*“ (angl. *sensitive concepts*), o Haroldas Garfinkelis – „*orientuojančiomis*“. Šios sąvokos neteikia aiškių nuorodų į tai, kas turi būti stebima. Jos tik siūlo galimas stebėjimo kryptis.

Todėl teoriniai ir metodologiniai disertacinio tyrimo principai grindžiami orientacine *dramaturginių tyrimo gairių* samprata. Dėmesys sutelkiamas ne į konkrečias teorijas, bet į metodologiją, o tiksliau į sąvokas, kurios leistų lanksčiau stebėti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūrų bruožus, vengiant išankstinių teorinių schemų. *Dramaturginės tyrimo gairės* pasirinktos atsižvelgiant ir į tyrimo dalyko specifiką.

Nors pavadinimas *dramaturginės tyrimo gairės* yra tiesiogiai susijęs su Ervingo Goffmano *dramaturgine prieiga* (angl. *dramaturgical approach*) (Goffman 1974; Goffman 2000), tačiau šiame darbe sąvoka „dramaturginis“ vartojama platesne, tiksliau, gretimus požiūrius integruojančia, prasme. Konvencinį šios sampratos pagrindą sudaro 1) simbolinio interakcionizmo, 2) etnometodologijos prielaidos, teorinės gairės, metodologiniai principai ir sąvokos. Tiksliau, Ervingo Goffmano, Haroldo Garfinkelio metodologiniai principai ir sąvokos.

Goffmano ir Garfinkelio metodologiniai principai ir sąvokos suteikė galimybę plėtojant *dramaturgines tyrimų gaires* naudoti „taisykles“ tam, kad būtų galima *interpretuoti*, kita vertus, suteikė galimybę *aprašyti* pačių buvusių narkotikų vartotojų veiklos procedūras, kai „taisyklės“ yra sumaniai panaudojamos suteikiant, interpretuojant ir t. t. įvairias reikšmes, o ne tik reaguojant į taisykles. Taigi, pasirinkti sociologai sutelkia dėmesį į simbolinius

interpretacinius procesus, kurie skleidžiasi konkrečiose socialinių sąveikų situacijose.

Kitas svarbus dalykas yra tai, kad *dramaturginių tyrimo gairių* samprata pasirinkta kaip interpretacinio aprašomojo tyrimo gairės, kurias apibūdina „teatro“ metafora: teatro žaidimas žymi interpretacinius „*uždangos pakėlimo ir nuleidimo*“ veiksmus (Berger ir Luckmann 1999;40). *Dramaturginės tyrimo gairės* padeda nustatyti, kokius būdus ar priemones asmenys naudoja norėdami „*pateikti tokį išpūdį apie save*“, kad būtų galima išsaugoti „*kuriamą situacijos apibrėžimą*“ (Goffman 2000;161) skirtinguose kontekstuose („scenoje“ ir „užkulisiuose“).

Pasirinktos teorinės kryptys, nors jos ir skiriasi tarpusavyje, vengia sudaiktinti ir teorinius, ir metodologinius principus, įskaitant ir vartojamas sąvokas. Šios kryptys atsiriboja nuo priežastinių hipotezių, keldamos pagrindinį tikslą – *aprašyti* (Berger ir Luckmann 1999;34). Taip pat jos teikia nuorodas ne į tyrėjo iniciatyvą tyrimo lauke, bet į pačio informanto, paskui kurį turi „sekti“ tyrėjas, neprimesdamas jokių išankstinių schemų, požiūrių, ir siekti į viską „*žiūrėti informanto akimis*“ (Garfinkel 2005).

Dramaturginių tyrimo gairių, kurias sudaro šie svarbiausi struktūriniai vienetai – socialinės aplinkos ir asmens vidinių įsipareigojimų įtaka naujo vaidmens darybai; reikšmių suteikimas konstituojamoms tvarkoms; išpūdžio kūrimo strategija ir reikšmė vaidmens darybai – paskirtis yra apibrėžti metodologinius principus, sąvokas ir detalizuoti konkrečius būdus, kurie leistų lanksčiau panaudoti išteklius, siejamus tiek su formaliais, tiek su neformaliais šios specifinės tiriamųjų grupės bruožais.

Siekiant aprašyti ir interpretuoti dabartinius buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūrinius bruožus, svarbu išsamiau pristatyti paminėtų sociologų metodologijas ir metodikas, kurios apima įvairesnių galimybių skalę.

Taigi, šioje darbo dalyje pateikiami disertacijos teoriniai ir metodologiniai principai, kurie glaudžiai susiję su kita, empiriškai orientuota, disertacijos dalimi. Pagrindinis metodologinis orientyras yra 1) *aprašymas*, ne

mažiau svarbu – 2) *analizė*, 3) *interpretavimas* kaip atsargūs empirinio pobūdžio apibendrinimai, kurie pateikiami II-oje darbo dalyje.

1.1. Dramaturginio socialinės sąveikos modelio tyrimo orientacinės sąvokos

Kaip jau buvo minėta, tiriant buvusių narkotikų vartotojų sąveikos struktūros bruožus, dėmesį reikia skirti jų naujo / atkuriamo vaidmens darybai, nes sąveika ir vyksta pasitelkiant vaidmenis. Šiame darbe kalbama apie „*vaidmens darybą*“ (angl. *to make the role*), o ne tik apie „*vaidmens atlikimą*“ (angl. *to take the role*), nes „*vaidmens atlikimas*“ yra susijęs su normatyvinių taisyklių priėmimu, t. y. apsiribojama pasyviu perėmimu konkrečios socialinės struktūros priskiriamo vaidmens, o „*vaidmens daryba*“, susijusi su individualia asmens veikla, kurios metu jis kuria / atkuria vaidmenį, t. y. asmuo yra aktyvus reikšmių kūrimo procese ir interpretuoja (Goffmanas tai vadina „*vaidinimu*“) jam priskirtą vaidmenį.

Asmenims vaidmens darybos metu reikia išmokti ir priimti tam tikrą sąveikos tvarką, kuri laikoma tinkama konkrečiam vaidmeniui. Tačiau asmenys ne tik paklūsta konstituojamai tvarkai, bet ir gali ją pritaikyti saviems motyvams ir pan., nes jie yra aktyvūs ir save stebintys subjektai. Kiekvienas asmuo tuos pačius dalykus įgyvendina kitaip, konstruodamas reikšmes, formuodamas savimonės identitetą ir kurdamas reikšmes.

Asmens naujas / atkuriamas vaidmuo (buvusio psichoaktyvių medžiagų vartotojo vaidmuo) šiame darbe yra pagrindinis analizės vienetas. Asmuo, vadovaujantis *dramaturginėmis tyrimo gairėmis*, analizuojamas kaip aktorius, kuris atsisako narkotikų vartotojo vaidmens ir kuria / atkuria buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį. Asmuo, įsipareigodamas konstituojamai tvarkai, turi ne tik formaliai pritarti jos laikymuisi, bet ir siekti, kad jo statusas konkrečioje socialinėje aplinkoje būtų tos aplinkos patvirtintas (Rawls 1987;143). Jau vien dėl šių priežasčių, tyrėjas turi vadovautis ne teoriškai apibrėžtų kintamųjų dydžius kriterijais, bet pasitelkti *pajaučias* sąvokas.

Todėl dramaturginis socialinės sąveikos modelio tyrimas buvo kuriamas laikantis šių metodologinių nuostatų:

Pirma. Asmuo yra sąveikos dalyvis, todėl jo elgesio motyvai kyla sąveikoje. Norint tyrinėti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų motyvus, susijusius su naujo, atkuriamo vaidmens daryba, reikia tirti socialinę sąveiką. Socialinė sąveika – tai tam tikros tvarkos kūrimo procesas. Socialinės sąveikos metu asmuo priima ir (ar) panaudoja⁴ tvarką, kuri yra konstituojama tam tikroje socialinėje aplinkoje, arba, kaip Goffmanas vadina, „*regione*“ (kuriuos atstovauja socialiniai institutai, turintys struktūrą, tvarkas), kuriuose ir vyksta vaidmens daryba (Goffman 2000;123). Sąveika vyksta nuolat kintančiose situacijose, kurių metu asmenys kuria ir atkuria „vaidmenis“, „padėtis“ ir „funkcijas“.

Buvusio psichoaktyvių medžiagų vartotojo vaidmens daryba dažniausiai pradedama reabilitacijos centruose, kuriuose jie praleidžia gana ilgą laiką. Reabilitacijos centrai turi savo specifines tvarkas, kurias stengiasi konstituoti buvusiems narkotikų vartotojams kaip tinkamas jų vaidmeniui.

Todėl, norint tirti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveikos struktūrų bruožus, reikia tirti kontekstą (reabilitacijos centrus) aprašant, kokios tvarkos juose yra konstituojamos.

⁴ Asmenys gali priimti ir (ar) sumaniai panaudoti jiems konstatuojamas tvarkas konkrečioje aplinkoje. Tačiau gali toms tvarkoms ir priešintis. Asmenys gali tam tikru mastu priešintis net totaliniams institutams, kurie turėtų užtikrinti socialinės sąveikos tvarką. Totaliniai institutai šiame darbe paminėti ne atsitiktinai. Tiriant buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos modelius reabilitacijos centruose, buvo stebimas jų panašumas į totalinius institutus, kuriuos Goffmanas apibūdino žodžiu „*Asylums*“. Goffmano veikale „*Asylums*“ (1978) yra analizuojama įstaigų, kurios pavadintos „totaliniais institutais“, esmė ir poveikis asmenims. Žodžiu „*Asylums*“ apibūdinama įstaiga, kurioje yra kontroliuojami asmenys tiek laiko, tiek veiklos atžvilgiais. Totaliniuose institutuose veikla yra nukreipta į asmens tapatybės slopinimą: erdvės organizavimas, dienotvarkė, komunikavimo technika, pastovus stebėjimas (1978;5–6). Goffmanas totalinio instituto apibrėžimą pateikia gana plačiai, nors dažniausiai išgirdus „*totaliniai institutai*“ išskyla psichiatrinės ligoninės, kalėjimo ir panašūs vaizdiniai. Vis tik reikėtų sutikti, kad totaliniai institutai yra dalis modernios visuomenės, nors tuo pačiu ir atitolusi nuo jos: „<...> *socialinių hibridų, dalinai gyvenamųjų bendruomenių, dalinai formalių organizacijų*“ komplektas (Goffman 1978;22). Goffmanas apie totalines institucijas rašė, kad jos turi labai daug bendra ir viena nuo kitos mažai kuo skiriasi: „...*jei mes gerai išanalizuosime vieną kurią totalinę instituciją, tai gerai žinosime ir apie kitas*“ (1978;15). Reabilitacijos centruose buvę narkotikų vartotojai yra kontroliuojami tiek laiko, tiek veiklos atžvilgiais ir juose vykstanti veikla, kaip Goffmano apibūdintuose *Asylums*, yra nukreipta į asmens tapatybės slopinimą: erdvės organizavimas, dienotvarkė, komunikavimo technika, pastovus stebėjimas. Kitas reabilitacijos centrų, kuriuose kuriama buvusių narkotikų vartotojų sąveika, pastebėtas panašumas į *Asylums* yra tai, kad gyvenimas tokiose vietose suvienija ten gyvenančius asmenis. Jų kalba, ritualai ir patirtis tampa karštai ginama subkultūra.

Laikantis šios nuostatos buvo išskirtas pirmas *dramaturginių tyrimo gairių* struktūrinis vienetas – *socialinės aplinkos ir asmens vidinių įsipareigojimų įtaka naujo vaidmens darybai*.

Antra. Asmenys kuriamai tvarkai gali įsipareigoti, tačiau nebūtinai ją aklaui sekti, o sumaniai ją panaudoti ir suteikti tam tikrą reikšmę (Rawls 1987;136–137). Tai yra, asmenys, kurdami ir / ar atkurdami tokį patį vaidmenį, jį gali įgyvendinti skirtingai. Apibrėžiant reikšmes svarbu suprasti asmenų suinteresuotumą, jų pasirinkimo situacijas.

Todėl svarbu tirti tai, kaip asmenys priima, panaudoja, interpretuoja, t. y. kokias reikšmes suteikia konstituojamai tvarkai. Tiriant reikšmių darybą, svarbu aptikti, kas konkrečioje aplinkoje yra laikoma teigiamu santykiu (kai konstituojamoms tvarkoms reikšmės yra priimanos, o jų priėmimas yra laikomas tinkama veikla konkrečiam vaidmeniui) ir tai, kas laikoma neigiamu santykiu (kai nesilaikymas, priešinimasis konstituojamoms tvarkoms laikomi neatitinkančiais konkretaš vaidmens). Konstituojamų tvarkų priėmimą, nesvarbu, kokie būtų tikrieji asmens motyvai, galima vadinti įsipareigojimu.

Dėl šios priežasties ir yra svarbus Goffmano raginimas dėmesį skirti ne tiek pačioms sąveikos ritualo atlikimo praktikoms, kiek reikšmių suteikimui ir įsipareigojimams konstituojamoms tvarkoms. Laikantis šios nuostatos buvo išskirtas antras *dramaturginių tyrimo gairių* struktūrinis vienetas – *reikšmių suteikimas konstituojamoms tvarkoms*.

Trečia. Priėmus ir (ar) panaudojus konstituojamą tvarką, asmenys turi ne tik patys save tapatinti su nauju / atkuriamu vaidmeniu, bet ir siekti, kad kiti sąveikos dalyviai patikėtų jo realumu (Goffman 2000;87).

Todėl svarbu tirti ir tai, kokias išpūdžio valdymo strategijas (fasadą, dekoracijas, vaidmenis, mistifikaciją, raiškos būdus, manieras ir pan.) pasitelkia buvę narkotikų vartotojai, kad sukurtų ir pateiktų kitiems savo, jau kaip neįvartojančio narkotikų asmens, įvaizdį.

Sutinkant su tuo, kad asmenys pasitelkia dramos priemones, norėdami sudaryti apie save tam tikrą išpūdį, buvo išskirtas trečias *dramaturginių tyrimo*

gairių struktūrinis vienetas – *įspūdžio kūrimo strategija ir reikšmė vaidmens darybai*.

Tiriant sąveiką, svarbu aptikti, kaip vyksta vaidmens daryba, kokią įtaką turi socialinė aplinka ir vidinė asmens paskata („aš pats“ ir „aš kaip vaidmuo“), kaip kiti sąveikos dalyviai priima jo kuriamą vaidmenį, kokie veiksmai atliekami, kad aplinka patvirtintų jo naują statusą, ir kaip jis įsipareigoja vaidmeniui.

Toliau išsamiai pateikiami pagrindiniai metodologiniai principai, sąvokos ir konkretūs tyrimo būdai, kurie yra svarbūs išskirtiems *dramaturginių tyrimo gairių* struktūriniams vienetais.

1.1.1. Ervingo Goffmano sąvokų reikšmė atskleidžiant socialinės aplinkos ir asmens vidinių įsipareigojimų įtaką vaidmens darybai

Pasitelkus Goffmano požiūrį į sąveikos tvarką ir jo nuorodas⁵ į tyrimo metodus, siekiama giliau pažvelgti į vaidmens darybą (buvusio narkotikų vartotojo), kuris yra įgyvendinamas labai specifiniame kontekste ir glaudžiai susijęs su asmens unikalios ir individualios biografine situacija (narkotikų vartojimu).

Aprašant buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų dabartinius sąveikos struktūros bruožus, siekiama atsižvelgti į tai, kur ta sąveika vyksta (kokiam laikui, vietai kontekste yra „talpinama“): „*vaidinimo sukuriamas įspūdis bei samprata prisodrina regioną ir jo užimamą laiko tarpą <...>*“ (Goffman 2000;123).

Siekiant atskleisti sąveikos tvarkos kontekstą ir jo specifiškumą, asmens vidinius įsipareigojimus jai, reikia aptarti pagrindines sąvokas ir metodologinius principus, kurie buvo pasitelkti pirmam - *socialinės aplinkos*

⁵ Kadangi Goffmanas su skaitytojais nesidalijo savo mintimis apie konkrečius tyrime naudojamus metodus ir jų procedūras, nemėgo šia tema duoti interviu ir nepaliko asmeninių užrašų, kuriuose būtų aprašyti naudoti tyrimo metodai ir procedūros (Charmaz 2004;977; Pettit 2011;139), šiame darbe vadovaujamosi nuorodomis, kurias galima aptikti skaitant jo veikalus.

ir asmens vidinių išipareigojimų įtaka naujo vaidmens darybai - disertacinio darbo struktūriniam vienetui:

1. *Sąveikos tvarkos*. Sąveikos tvarka Goffmanui yra pagrindinis dramaturginės metodologijos tyrimų objektas. Asmenų sąveikos vyksta konkrečiose socialinėse aplinkose (kurioms atstovauja socialiniai institutai), turinčiose tam tikras tvarkas (struktūras). Sąveikų tvarka yra santykių, kurie turėtų būti tarsi privalomi konkrečiam vaidmeniui, įgyvendinimo būdai, situaciniu požiūriu, *natūrali*, tarp asmenų vykstanti komunikacija, kurios tinkamu tyrimo metodu Goffmanas laiko mikroanalizę (1983;6).
2. *Sąveikos komponentai*. *Socialinė aplinka ir vidiniai asmens išipareigojimai* yra svarbūs sąveikos komponentai, todėl tyrėjas neturi apsiriboti tradiciniais sociologiniais tyrimais, kurie išskaido asmenį į daugelį vaidmenų ir neteikia nuorodų į naujo / atkuriamo vaidmens darybą per socialinės tvarkos kūrimo metodų atradimą (Goffman 1974;516). Siekiant atskleisti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų vaidmens darybą ir jo specifiškumą, laikomasi metodologinio principo, kad svarbu aprašyti socialinę aplinką, kurioje vyksta vaidmens daryba, ir jos specifinius bruožus. Tik išsamiai aprašius socialinę aplinką, galime suprasti a) pačią sąveikos tvarką, kuri yra konstituojama socialinėje aplinkoje (šio darbo tyrimo ribose – reabilitacijos centruose); b) sąveikos išskirtinius bruožus ir jų įtaką naujo vaidmens darybai. Su kontekstu yra glaudžiai susijusi ir kita sąvoka „atramos“.
3. *Atramos*⁶ (angl. *frame*). „Atramos“ nurodo sąveikos specifiką ir konkrečias jos tvarkas, kurios padeda aptikti tai, kas vyksta sąveikos

⁶ Goffmano knygoje „*Frame analysis: an essay on the organization of experience*“ (1974) naudojama „*frame*“ sąvoka į lietuvių kalbą yra verčiama įvairiai, pavyzdžiui V. Leonavičius (2005;239) verčia „rėminė analizė“. Kiti palieka originalų žodį „*frame*“ ir vadina „freimine analize“ (Marcinkevičiūtė 2003). A. Valantiejus šią sąvoką verčia į „*atramą*“ atsižvelgdamas į paties Goffmano nuorodas. „Rėmo“ terminas žymi uždaro erdvės reiškini, o Goffmano sąvokos, priešingai, atveria. „*Goffmano atramos, anot Scheffo, ne riboja, o teikia galimybę*“ (cit. pgl. Valantiejus 2007;298). „Atramos“ – tai tipinių situacijų interpretacinės galimybės. Kaip nurodo Valantiejus, pasirinkta „atramos sąvoka“ išsaugo sąsajas, suartinančias ją su žodžiu „rėmai“, o kartu rodo esamus glaudžius ryšius tarp Goffmano ir Garfinkelio terminologijos (plačiau apie tai: Valantiejus 2007;298). Šiame darbe ir bus naudojama „atramos“ sąvoka, remiantis Valantiežumi.

metu. Sąvoka „atramos“ suteikia galimybę aprašyti socialinės sąveikos kontekstualumą ir kartu nurodyti jos struktūrinės charakteristikas, atkreipiant dėmesį ir į jos dvilypumą. Taip pat leidžia lanksčiau pažvelgti į sąveikos tvarkos organizavimo taisykles ir jų reikšmes, kaip turinčias tikslą, kuris: 1. lemia atliekamo veiksmo suvokimą; 2. daro įtaką atliekamam veiksmui.

Toliau išsamiau pristatoma šių išskirtų sąvokų ir metodologinių principų reikšmė.

Remiantis *dramaturginėmis tyrimo gairėmis* atskleidžiant konteksto įtaką buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų dabartinei sąveikai, dėmesys skiriamas ne pačios socialinės sistemos tyrimams, bet pirmiausia domimasi asmenų kasdienybe, o prioritetai teikiami *tiesioginei individų sąveikai* ir antriniamis santykiams⁷, ypač tiems, kur *dalyviai tiesiog dalijasi ta pačia erdve*, t. y. kartu ir organizuotai nukreipia savo veiklą tam, kad „pateiktų“ kitiems asmenims savo vaidmenį.

Konkrečioje socialinėje aplinkoje, kurioje vyksta vaidmens daryba, galioja ir tam tikros tvarkos, kurios panašios į žaidimo taisykles, kelių eismo taisykles ar kalbos gramatikos taisykles. Kadangi asmenų sąveika vyksta konkrečiose socialinėse aplinkose, yra svarbu tyrinėti tai, kas yra reguliaru, pasikartojančio ir įtvirtinta taisyklėmis, ritualais ar pan. (pavyzdžiui, reabilitacijos centruose, anoniminių alkoholikų / narkomanų grupėse⁸). Vadinasi, asmuo, norėdamas išreikšti vaidmenį, turi „išmokti“ / „suprasti“ ir taisykles, t. y. tvarkas, kurios jo vaidmeniui yra konstituojamos aplinkos. Konteksto, kuriame vyksta „vaidinimas“, supratimas ir aprašymas yra svarbus dar ir tuo, kad asmenys, atsižvelgdami į kontekstą, derina savo veiksmus, gestus ir pan. (Goffman 2000;123).

⁷ Antriniais santykiais – visuomeniniai ryšiai atitinkantys žmogaus viešojo gyvenimo sferą.

⁸ Anoniminiai alkoholikai / anoniminiai narkomanai - tai draugija asmenų, kurie dalijasi savo patirtimi, jėgomis ir viltimi, norėdami padėti sau ir kitiems sveikti nuo alkoholizmo, narkomanijos. Vienintelė sąlyga būti draugijos nariu - noras nustoti vartoti psichoaktyvias medžiagas. Anoniminiai alkoholikai / narkomanai nemoka nei stojamojo, nei nario mokesčio, jie išsilaiko iš savo pačių įnašų. Pagrindiniu tikslu laiko norą ir siekį nevartoti psichoaktyvių medžiagų ir padėti kitiems asmenims jų nevartoti (išsamiau: www.lietuvos-na.lt).

Taigi, kontekstas (ir jame konstituojama tvarka), kaip sąveikos komponentas, yra svarbus siekiant aprašyti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveikos struktūros bruožus, tačiau ne mažiau svarbus ir kitas komponentas – vidiniai asmens išsipareigojimai. Asmenų socialinė sąveika yra organizuota ir prasminga iki tol, kol sąveikos dalyviai jaučiasi atsakingi už sąveiką, prisiima išitraukimo į ją išsipareigojimus. Asmenys turi turėti tam tikrą pajautą, kad tampa „buvusiais narkotikų vartotojais“. Todėl, tiriant socialinės aplinkos įtaką ir tvarkas, kurios konstituoja buvusiems psichoaktyvių medžiagų vartotojams (tokias, kaip dienotvarkė, elgesio taisyklės ir kita), reikia tirti ir tai, kaip jie išsipareigoja tvarkai ir kaip tai susiję su „aš“ ir „aš kaip vaidmeniu“.

Kalbant apie socialinės aplinkos ir asmens vidinių išsipareigojimų įtaką buvusio psichoaktyvių medžiagų vartotojo vaidmens darybai, reikėtų plačiau aptarti Goffmano sąvoką „*atramos*“ (Goffman 1974). Ši sąvoka suteikia galimybę interpretuoti socialinę aplinką kaip suteikiančią „atramas“ buvusių narkotikų vartotojų sąveikai.

Atramos – tai *interpretacinės schemas* (angl. *framework*), kurios leidžia asmenims apibrėžti, suvokti įvykius, vykstančius konkrečiame kontekste (Goffman 1974;45). Asmeniui esant vienoje interpretacinėje schemoje (pvz., reabilitacijos centre), veiksmams, elgesiui yra suteikiama viena reikšmė, o esant kitoje interpretacinėje schemoje (pvz., universitete, šeimoje ar pan.), tam pačiam elgesiui ir veiksmams gali būti suteikiama kiek kitokia reikšmė. Todėl ir yra svarbu kalbėti apie asmenį kaip apie aktyvų subjektą, kuris vykdo vaidmens darybą ir nukreipia savo veiklą tam, kad tas vaidmuo būtų priimtas kitų sąveikos dalyvių skirtingose interpretacinėse schemose, siekiant „išreikšti kitiems, tai ką nori“ (Goffman 2000;43).

Atramų sąvoka suteikia galimybę aprašant lokalių tvarkų bruožus teikti tam tikras nuorodas į jų įtaką buvusio narkotikų vartotojo vaidmens darybai skirtingose „atramose“ (namuose, reabilitacijos centruose, anoniminių alkoholikų / narkomanų grupėse ir panašiai).

Apibendrinant Ervingo Goffmano sąvokų reikšmę, atskleidžiant socialinės aplinkos ir asmens vidinių išsipareigojimų įtaką vaidmens darybai, reikėtų pabrėžti, kad tiriant buvusius psichoaktyvių medžiagų vartotojus vadovaujamosi principu, jog socialinė aplinka, jos tvarkos ir taisyklės, kiti sąveikos dalyviai turi galios keisti individų pažiūras, jausmus ir netgi pačias sąveikas laiko ir erdvės skliaustuose. Svarbu atsižvelgti į tai, kad socialinė aplinka, kurioje vyksta sąveika, reikalauja nuolatinio intersubjektyvumo, interaktyvumo, nepaliaujamo esamų socialinių santykių, nuolat kintančių tarpasmeninių situacijų aprašymo ir interpretavimo.

Šios *dramaturginių tyrimo gairių* aptartos sąvokos ir metodologiniai principai leido empirinėje darbo dalyje atskleisti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveikos išskirtinius bruožus ir konkretaus konteksto konstituojamą tvarką, asmens vidinių išsipareigojimų įtaką vaidmens darybai.

1.1.2. Ervingo Goffmano sąvokų reikšmė atskleidžiant reikšmių suteikimą konstituojamai tvarkai

Vadovaujantis indiferentiškumo nuostata, buvo siekiama atskleisti, kaip tiriamieji mąsto ir kaip elgiasi pasitelkdami būdus, metodus (dažnai jų net neįsisąmonindami), kurie konstituojami konkrečioje aplinkoje.

Todėl, siekiant atskleisti antro struktūrinio vieneto – *reikšmių suteikimo konstituojamai tvarkai* – pagrindines sąvokas ir metodologinius principus, vadovaujamosi nuostata, kad tiriamieji asmenys ir yra geriausi socialinės tikrovės ir kasdienės socialinės veiksenos bei sąveikos žinovai (Sverdiolas 2010;116). Jie taiko metodus kasdienėje veikloje ir vienaip ar kitaip geba suprasti ir aiškinti tai, su kuo sąveikauja. Svarbiausia yra asmenų žinios, kurias jie turi apie išteklius ir įgūdžius, padedančius veikti konkrečiose socialinėse sąveikose (ten pat). Sverdiolas pastebi, kad „*kitą asmenį nurodo laukas, per kurį einame, – tai kažkieno laukas ar prie kranto pririšta valtis – ji kažkam priklauso. Naudingi dirbiniai yra tarpasmeniškai, socialūs, jie konstatuoja tarpasmeniškumą, socialumą*“ (2010;113).

Taigi, asmenų elgesys konkrečioje situacijoje ir aplinkoje susijęs su tuo, kokias reikšmes jie jam suteikia. Reikšmės yra apibrėžiamos sąveikos proceso metu, o jų apibrėžimui įtakos turi tiek pats asmuo, tiek konkreti socialinė aplinka. *Dramaturginės tyrimo gairės* suteikia galimybę tyrinėti ir aprašyti procesą, kurio metu buvę narkotikų vartotojai suteikia reikšmes konstituojamoms tvarkoms jų naujo / atkuriamo vaidmens darybos metu.

Siekiant aprašyti reikšmes, kurias suteikia buvę narkotikų vartotojai jiems konstituojamai tvarkai, pirmiausia reikėtų išskirti šiuos metodologinius principus:

1. *Pirma*. Norint aptikti konstituojamai tvarkai suteikiamas reikšmes (suprasti tai, kas slepiasi po „savaiame suprantamu“), reikia atsiriboti nuo *ad hoc* teorizavimo. Atsiribojus nuo *ad hoc* teorizavimo galima pamatyti, kaip asmenys konkrečių sąveikų metu atsižvelgia į vienas kitą, kaip atsiranda reikšmės ir santykių formos (Valantiejus 2011a;43).
2. *Antra*. Siekiant atskleisti reikšmes, reikia pasitelkti ne tik verbalinius, bet ir neverbalinius komunikacijos būdus. Neverbaliniai komunikacijos būdai yra svarbus sąveikos elementas, todėl vadovaujantis pasirinkta teorine ir metodologine prieiga, dėmesys sutelkiamas ne tik į informantų žodinius pasisakymus, bet ir į gestus, veido išraiškas, balso toną, aprangą, kūno laikyseną, naudojamą žargoną ir pan. Šių svarbių detalių fiksavimas leidžia atskleisti, kaip kuriamas / atkuriamas vaidmuo ir kokios reikšmės yra suteikiamos konstituojamai tvarkai, ir kaip ją asmenys geba panaudoti konkrečioje aplinkoje.

Vadovaujantis šiais principais, socialinių tvarkų reikšmių daryba šiame darbe atskleidžiama šiais aspektais:

1. *Sąveikos tvarkos subjektyvios reikšmės*. Siekiant aprašyti *sąveikos tvarkos subjektyvias reikšmes* asmeniui, buvo daroma prielaida, kad asmenų požiūris į jiems konstituojamą tvarką yra susijęs su moraliniais įsipareigojimais. Įsipareigojimai, vienokiu ar kitokiu būdu (prisilaikant

ar pažeidžiant) „suteikia „savajam aš“ galimybę atsirasti ir būti išsaugotam“ (Maynard 1991;278).

2. *Vaidmens darybos etapai ir reikšmė.* Naujo / atkuriamo vaidmens darybos etapai yra svarbūs, visų pirma dėl to, kad buvę narkotikų vartotojai gana ilgą laiką save tapatino su aktyviai vartojančiais narkotikus asmenimis, kurie pažeidžia visuomenėje vyraujančias moralės normas ir neatitinka visuomenėje keliamų tam tikro elgesio standartų, antra, pradėjus kurti buvusių narkotikų vartotojų vaidmenį, tenka iš naujo formuoti tam tikrą savimonę („aš kaip naujas“) ir ją „pateikti“ kitiems.
3. *Teigiamo ir neigiamo santykio tvarkų atžvilgiu reikšmė vaidmens darybai.* Teigiamas santykis suprantamas kaip veiksmai ir (ar) elgesys, kuriais priimama asmeniui konstituojuama tvarka (pavyzdžiui, buvę narkotikų vartotojai sutinka su reabilitacijos centro taisyklėmis, jų laikosi ir pan.). Neigiamas santykis, suprantamas kaip veiksmai ir (ar) elgesys, kuriais asmuo priešinas jo naujam vaidmeniui konstituojamai tvarkai (pavyzdžiui, buvę narkotikų vartotojai pažeidinėja reabilitacijos centrų taisykles). Teigiamą santykį galima vadinti išipareigojimu, nes asmuo, sutikdamas su jam konstituojuama tvarka, išipareigoja jos atžvilgiu kaip tinkamos ir priimtinos jo naujam vaidmeniui. Asmuo, kurdamas vaidmenį, sąlyginai išipareigoja konkrečioje aplinkoje konstituojamai tvarkai. Išipareigojama dėl to, jog siekiama, kad aplinka patvirtintų asmens naują poziciją, kurią suteikia konkretus vaidmuo. Todėl svarbu atskleisti, kokią reikšmę turi teigiamas ir neigiamas santykis tvarkų atžvilgiu naujo / atkuriamo vaidmens darybai.

Toliau išsamiau pristatoma šių išskirtų aspektų ir metodologinių principų reikšmė antram *dramaturginių tyrimo gairių* struktūriniam vienetui.

Siekdamas įsisavinti sąveikos tvarkas, kurios yra konstituojamos kaip tinkančios konkrečiam vaidmeniui, asmuo turi praeiti tam tikrus etapus, kurių metu jis suteikia vienokias ar kitokias reikšmes konstituojamai tvarkai. Tai pačiai konstituojamai tvarkai vienu metu gali būti suteikiama viena reikšmė,

kitu metu – kita. Taip pat priklausomai ir nuo aplinkos, jei vienoje aplinkoje tam tikros, pavyzdžiui, taisyklės gali būti suvokiamos kaip reikšmingos, tai kitoje asmenys gali jų skrupulingai nesilaikyti ir joms suteikti kiek kitokią reikšmę (tai susiję ir su atramomis). Asmenys, atsižvelgdami į savo konkretaus vaidmens specifiką ir konkrečią situaciją, aktyviai pertvarko, keičia, modifikuoja reikšmes.

Todėl, didžiausią dėmesį skiriant individualiam asmens patyrimui, tiriant reikšmes, reikia ieškoti atsakymų į klausimus: *kaip ir kodėl reikšmės siejamos su vienomis ar kitomis atraminėmis struktūromis (pavyzdžiui, su elgesio taisyklėmis), arba priešingai, kaip ir kodėl jos „ištrinamos“ konkretaus patyrimo projekcijose?* (Goffman 1974;18–19)

Reikšmių atskleidimas yra gana problematiškas ir sudėtingas. Svarbu aptikti, kokie yra naujo vaidmens darybos etapai ir jų reikšmė, kada asmuo pradeda save tapatinti su „aš kaip naujas“, kokie motyvai būdingi konkrečioms situacijoms, kokias galimybes suteikia naujas / atkuriamas vaidmuo, kaip kiti sąveikos dalyviai priima / nepriima vaidmenį ir kada asmuo pajaučia, kad jis jau sėkmingai „sukūrė“ konkretų vaidmenį (čia svarbu „aš“ kaip vaidmuo)⁹.

Kitas svarbus aspektas, į kurį reikia atsižvelgti, tiriant sąveikos tvarkos subjektyvias reikšmes, yra susijęs su teigiamu ir neigiamu santykiu tvarkų atžvilgiu.

Jei individas vienam ar kitam įvykiui suteikia reikšmę, vadinasi, svarbu suprasti, kodėl ir kokią reikšmę jis suteikia, todėl bet kuri individų komunikacinė socialinė sąveika yra lydima daugybės socialinio pažinimo ir socialinio supratimo veiksnių, kurie dažniausiai yra skirstomi į teigiamus ir (ar) neigiamus santykius konstituojamų tvarkų atžvilgiu.

⁹ Šioje vietoje galima papildyti ir Bergeriu bei Luckmannu, kurie teigia, kad socialinių santykių kontekste atsiranda reikšmių, prasmų ir elgesio modelių įvairovė, kuri ir formuoja tam tikrai grupei / grupėms (tiriamu atveju – buvusiems narkotikų vartotojams) priklausančio asmens savimonę. Tuo remiantis buvo galima pastebėti, kad buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai keičiantis aplinkai (buvimas reabilitacijos centre, išėjimas iš jo ir gyvenimas kitoje aplinkoje ir pan.) ir socialiniams santykiams turi įvertinti iš naujo ir savo praeitį (ypač tą, kuri susijusi su narkotikų vartojimo periodu): „mes keičiame savo pasaulėžiūras (taigi kartu ir savo biografijos interpretacijas bei reinterpretacijas), kai pereiname iš vienos socialinės aplinkos į kitą“ (Berger ir Luckmann 1999;66).

Buvę narkotikų vartotojai ir kiti asmenys (pvz., reabilitacijos centruose dirbantys specialistai) talpina tam tikras veiklas į „teisingo“ ir „neteisingo“ elgesio atramas. Nors „atramos“ yra gana kaičios, tačiau tik dėl jų galima aptikti ir interpretuoti, kodėl tam tikra sąveikos tvarka yra laikoma „teisinga“, kuriant buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį ir taikytina kasdienio gyvenimo įprastiniuose ir rutiniškuose veiksmuose, kurie iki šiol gana sėkmingai buvo taikomi kitų asmenų.

Siekiant atskleisti šiuos paminėtus aspektus, teigiamas ir neigiamas santykis susiejamas su socialinės sąveikos tvarkos konstituavimu ir reikšmių suteikimo procesu. Tai svarbu, nes tiek patys tiriamieji, tiek kiti asmenys (pvz., specialistai, dirbantys su narkotikų vartotojais, anoniminių alkoholikų / narkomanų grupės nariai ir pan.) apibrėžia tam tikrą veiklą (tipišką), o prie šios veiklos prisijungus buvusiems narkotikų vartotojams ir suteikus tai veiklai tam tikrą prasmę, veikla įgauna savaime suprantamos ir teisingos sąveikos tvarkos apraišką. Vadinasi, asmenys vadovaujasi kitų apibrėžtomis taisyklėmis apie tai, kas konkrečiam vaidmeniui yra teisinga ir (ar) neteisinga. Tačiau, net ir sutikus su tuo, kas laikoma teisinga ir (ar) neteisinga, vienokio ar kitokio elgesio tikroji reikšmė gali būti savita ir nebūtinai sutampanti su viešai deklaruojama.

Kalbant apie teigiamą ir (ar) neigiamą santykį konstituojamų reikšmių atžvilgiu svarbu aptikti ir tai, kuo save laiko buvę narkotikų vartotojai („kas aš esu“) tiriamuoju momentu ir tai, ką jie turi bendro, kas juos skiria, kas yra priimtina kitame, o kas nepriimtina ir kodėl. Tai susiję ir su tuo, kad tam tikrai tvarkai gali būti suteikta reikšmė, kuri padeda aptikti naudojamą strategijas, kurios leidžia išvengti *stigmatos*¹⁰, siejamos su tam tikrų savybių asmeniui priskyrimu, tarkime, tokių kaip „narkomanas“, „vagis“, „nusikaltėlis“ ir pan.

Kalbant apie metodologines teigiamo ir (ar) neigiamo santykio konstituojamos tvarkos atžvilgiu problemas, svarbu atkreipti dėmesį ir į tyrėjo

¹⁰ Stigma - neigiamas požiūris į kitą žmogų ar grupę dėl tam tikrų savybių. Stigmatos tipai: 1) fizinė stigma - įgimta anomalija ar kūno sužalojimai; 2) valios defektai - suprantami kaip silpnavališkumas, nesąžiningumas, nesugebėjimas suvaldyti savo troškimų ir panašiai. Pavyzdžiais gali būti įkalinimas, psichiniai sutrikimai, nedarbas, bandymas nusizudyti alkoholizmas, narkomanija ir panašiai; 3) rasės stigmatos - siejama su religija, tautybe ir rase (Goffman 1968).

reflektaciją. Griežtai kalbant, tyrėjas turi gebėti pasinerti tiek į teorinį lygmenį, tiek į socialinio veiksmo ir dalyvavimo procesuose lygmenis. Todėl siekiant pastebėti, kokias reikšmes asmenys suteikia konstituojamai tvarkai, teigiamas ir (ar) neigiamas santykis tvarkų atžvilgiu turi būti siejama ne tik su tyrimo objekto aprašymu, bet su *procesu*, nes tiek socialinė sąveika, tiek patys individai yra ne daiktai, o procesas.

Apibendrinant Ervingo Goffmano sąvokų reikšmę antram struktūriniam vienetui – reikšmių suteikimui konstituojamoms tvarkoms – reikia pastebėti, kad svarbiausias tikslas yra siekis atskleisti paties sąveikos veikėjo požiūrį. Todėl situaciją ypač svarbu aprašyti iš tiesiogiai dalyvaujančių veikėjų perspektyvos. Siekiant aprašyti ir interpretuoti reikšmes, nekeliamas tikslas išsiaiškinti, ar teisingai, ar klaidingai yra suvokiama situacija, bet siekiama suprasti, kaip ir koku būdu asmenys suvokia situaciją. Siekiant šių tikslų, yra stebima ne tik verbalinė, bet ir neverbalinė tiriamųjų kalba (apie tai plačiau 1.1.5 skyriuje).

Šios *dramaturginių tyrimo gairių* aptartos sąvokos ir metodologiniai principai leido empirinėje darbo dalyje aprašyti ir interpretuoti, kaip ir kodėl buvę narkotikų vartotojai suteikia vienokią ar kitokią reikšmę konstituojamoms tvarkoms konkrečioje aplinkoje; kokie yra naujai kuriamo vaidmens etapai ir jų reikšmė pačiam asmeniui; kaip kuriamo vaidmens etapai susiję su konkrečiu kontekstu, laiku ir kitais asmenimis; kaip ir kieno teigiamas ar neigiamas santykis yra siejamas su konstituojamomis tvarkomis, ir kokią reikšmę tai turi patiems narkotikų vartotojams.

1.1.3. Ervingo Goffmano sąvokų reikšmė atskleidžiant įspūdžio kūrimo strategiją ir reikšmę vaidmens darybai

Vadovaujantis Goffmanu, buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinę sąveiką galime apibūdinti kaip siekį strategiškai valdyti įspūdį tam, kad kiti žmonės netapatintų jų su vartojančiais psichoaktyvias medžiagas

asmenimis¹¹. Asmenys turi apgalvoti ir naudoti tam tikrus tikėtinus interakcijos epizodus ir numatyti problemas, su kuriomis jie gali susidurti bei apskaičiuoti įvairias strategijas, kurios padėtų kylančias problemas išspręsti.

Tam, kad kuriamos situacijos perteikimas pasiektų savo tikslą, t. y. asmuo pademonstruotų tai, ką ir ketino, jis turi *situaciją apibrėžti* arba suteikti jai *definiciją* – pateikti ir išreikšti save taip, kad kiti asmenys priimtų kuriamą išpūdį (Goffman 2000;23).

Siekiant atskleisti išpūdžio kūrimo strategiją ir reikšmę vaidmens darybai, reikia aptarti pagrindines sąvokas ir metodologinius principus, kurie buvo pasitelkti trečiam (*ispūdžio kūrimo strategija ir reikšmė vaidmens darybai*) disertacinio darbo struktūriniam vienetui:

1. *Fasadas*¹² ir *dekoracijos*¹³. Siekiant atskleisti, kaip asmenys „įsijaučia“ (Goffman 2000;28), o kitiems sąveikos dalyviams „išreiškia tai ką nori“ (Goffman 2000;43), reikia aptikti ir aprašyti priemones, kurias jie tuo tikslu pasitelkia¹⁴. Dažniausiai buvusio narkotikų vartotojo vaidmuo yra kuriamas konkrečioje aplinkoje (reabilitacijos centruose), kuri apibrėžia tam tikras tvarkas. Todėl atsižvelgus į kontekstą, kuriame yra konstituojama sąveikos tvarka, aprašant priemones, kuriomis naudodamiesi asmenys siekia išreikšti savo konkretų vaidmenį, buvo pasinaudota šiomis Goffmano sąvokomis: fasadas, dekoracijos, asmeninis fasadas, raiškos būdai. Visa tai leido pastebėti, kaip asmenys pabrėžia savo kuriamą vaidmenį kaip tokį.

¹¹ Daroma prielaida, kad buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai nenori būti tapatinami su iki šiol vartojančiais, nes, anot Gossopo (2001;307), „*teisingasis pasaulis narkomaną mato dvejopai: kaip ištvirkusį nusikaltėlį ir kaip ligotą žmogų, kuriam reikia pagalbos* <...>“.

¹² „*Fasado*“ terminu Goffmanas nusako standartinę ekspresinę ekipuotę, kuria individas sąmoningai ar net nesąmoningai naudojami vaidinimo metu ir apibūdina kaip savimonės standartizacijos būdą (2000;33).

¹³ *Dekoracijoms* Goffmanas priskiria baldus, fizinio fono elementus. Dekoracijos, geografinė prasmė, padeda atlikti vaidmenis, nes atlikėjas negalės pradėti vaidinimo, kol neatsidurs tinkamoje savo vaidmeniui vaidinti vietoje (2000;34).

¹⁴ Tai galima iliustruoti pasinaudojus citata „*Kitų matomas individas paprastai suteikia savo veiklai tokių akcentų, kurie dramaturgiškai pabrėžia ir perteikia teigiamą išpūdį sustiprinančius faktus, kurie priešingu atveju išliktų nepastebėti ar nežymūs. Norėdamas, kad jo veikla įgytų prasmės kitiems, individas privalo savo aktyvumą sutelkti taip, kad juo sąveikos metu išreikštų tai, ką jis pageidauja išreikšti*“ (Goffman 2000;43).

2. *Scena*¹⁵ ir *užkulisiai*. Siekiant aptikti sąveikos su įvairiais asmenimis (pvz., turinčiais tokią pačią narkotikų vartojimo patirtį, specialistais ir kt.) ypatumus ir skirtumus, buvo išskiriami „scenos“ ir „užkulisių“ regionai. Scenos ir užkulisių išskyrimas yra svarbus tuo, kad suteikia galimybę duoti interpretacinio pobūdžio medžiagą, kaip asmenys „vaidina“ buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį. Tik pastebėjus skirtumus tarp „vaidinimo“ scenoje ir užkulisiuose, galima geriau atskleisti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveikos struktūrinius bruožus.
3. *Vaidmens atlikimo įtampa, idealizacija, mistifikacija*. Vadovaujantis nuostata, kad asmenys stengiasi numatyti problemas, su kuriomis jie gali susidurti įvairių sąveikų metu, ir apskaičiuoti įvairias strategijas, kuriomis būtų galima tas problemas išspręsti (Goffman 2000;190), reikia stengtis pastebėti, kada asmenys jaučia vaidmens įtampą, ir kokiais būdais siekia tai nuslėpti – pateikdami tam tikrą veiklą idealizuotu pavidalu ar išlaikydami tam tikrą nuotolį, kad pavyktų nuslėpti tikrąją tikrovę (motyvus) (Goffman 2000;82–85).

Toliau išsamiau pristatomos šios išskirtos sąvokos ir metodologiniai principai.

Asmenys, norėdami įsijausti ir išreikšti kitiems kuriamą / atkuriamą vaidmenį, pasitelkia dramos priemones ir suteikia savo veiklai tokių akcentų (pvz., konkrečios veiklos demonstravimas), kurie dramaturgiškai pabrėžia ir

¹⁵ Tiek dramaturginėje teorijoje, tiek atraminėje analizėje Goffmanas naudoja „scenos“ ir „užkulisių“ sąvokas. Naudojant teatro metaforą, apibrėžti, kur yra scena, o kur užkulisiai, nėra sunku, tačiau bandant šias metaforas pritaikyti kasdienei asmenų sąveikai tirti, tampa gana keblu išskirti „užkulisius“. „Scenos“ sąvoka grubiai galima apibūdinti socialines asmenų sąveikas su kitais. Išėjęs į sceną atlikėjas „pasirodo“ (angl. *performs*) žiūrovams, o užkulisiuose jis tampa jau ne atlikėju, bet „savimi“. Taigi, *pasirodymą* (angl. *performance*) Goffmanas laiko *struktūra*, kuri paverčia individą scenos veikėju, kuris yra žmonių (auditorijos) stebėjimo objektas. Taigi, žiūrovo požiūris lemia, kada asmuo turi atlikti veiksmus (vadinasi, tai daro apgalvotai, kurdamas norimą įspūdį), o kai žiūrovo nėra, asmeniui nereikia galvoti apie atliekamus veiksmus. Todėl šiame darbe tiriant buvusių narkotikų vartotojų sąveiką, remiantis Goffmanu, „scena“ buvo laikoma vieta, kur buvę narkotikų vartotojai sąveikaudavo su kitais asmenimis (reabilitacijos centrų specialistais, svečiais, besilankančiais reabilitacijos centruose ir pan.) ir turėdavo kontroliuoti savo elgesį, kalbą ir panašiai. Tuo tarpu „užkulisiais“ sąlyginai buvo laikomos tos vietos, kuriose asmenys prarasdavo elgesio, kalbos manierų kontrolę, nes šalia nebūdavo tokių sąveikos dalyvių, kaip specialistai ir pan.

perteikia teigiamą įspūdį sustiprinančius faktus, kurie priešingu atveju išliktų nepastebėti ar nežymūs (Goffman 2000;43).

Todėl sąvokos „fasadas“ ir „dekoracijos“ buvo pasitelktos siekiant aprašyti ir interpretuoti priemones, kuriomis naudodamiesi asmenys pabrėžia savo kuriamą vaidmenį. Fasadas sudarytas iš dviejų dalių: *dekoracijų* ir *asmens fasado*¹⁶. Šios sąvokos suteikė galimybę (pasitelkiant stebėjimą, nuotraukas) aprašyti ir teikti tam tikras interpretacijas apie buvusių narkotikų vartotojų aplinkos, kurioje kuriama sąveika, specifiškumą, naudojamas dekoracijas ir jų reikšmę. Šios Goffmano apibūdintos sąvokos teikia galimybes aptikti ir tai, kokias priemones (būdus) asmenys naudoja siekdami patvirtinti dabartinį savo statusą. Tai gana glaudžiai susiję ir su konstituojamomis tvarkomis, nes asmenys dažniausiai naudoja tuos fasadus¹⁷, kuriuos suteikia konkreti aplinka, o ne kuria juos patys. Asmenys, norėdami perteikti kuriamą vaidmenį, fasadu gali naudotis tiek sąmoningai, tiek nesąmoningai.

Siekiant atskleisti, kokias priemones asmenys pasitelkia, norėdami perteikti konkretų vaidmenį, svarbu tirti, koks fasadas vyrauja konkrečioje aplinkoje, ar asmenys tik priima tai, kas jiems siūloma, ar ir patys aktyviai kuria tai, kas patvirtintų jų vaidmenį (Goffman 2000;44). Todėl yra svarbu, kiek įmanoma kruopščiau, fiksuoti tai, kas gali būti konkrečioje aplinkoje laikoma dekoracijomis, fasado detalėmis ir siekti teikti interpretacinio pobūdžio nuorodas į jų reikšmę asmeniui.

Kaip jau buvo minėta, svarbu ne tik atskleisti, kokiomis priemonėmis asmenys siekia sustiprinti kuriamą vaidmenį išreikšdami jį kitiems, bet ir kaip konkretaūs vaidmens atlikimas skiriasi skirtingose erdvėse (aplinkose). Pasinaudojus Goffmano „*užkulisių*“ bei „*scenos*“ terminais šiame darbe

¹⁶ *Asmens fasadą* Goffmanas dar skirsto į *pasirodymą* ir *raiškos būdą*. Asmeninis fasadas tiesiogiai susijęs su pačiu atlikėju. Goffmanas išskiria tokias asmeninio fasado dalis, kaip drabužiai, lytis, amžius, rasės požymiai, ūgis, kalbos modeliai, kūno gestai bei kita (2000;35). Asmeninį fasadą sudaro šie stimulai: išorė ir raiškos būdai ar maneros. Išorė apibūdina vaidmens atlikėjo socialinį statusą. Išorės stimulai taip pat nusako, ar asmuo užima laikiną ritualinį statusą (ar ilsisi, ar užsiima socialine veikla ir pan.). Raiškos būdas nusako tuo metu funkcionuojančius stimulus, kurie perspėja apie interakcinį vaidmenį, kurį atlikėjas tikisi suvaidinti artimiausioje situacijoje (pasipūtėliškas elgesys sukurs įspūdį, kad atlikėjas tikisi, jog jam bus leista valdyti situaciją, o silpnas, atsiprašinėjantis elgesys sudarys paklusnaus veikėjo įspūdį) (2000;36).

¹⁷ Socialinį fasadą Goffmanas skirsto į tokias dalis, kaip *dekoracijos*, *išorė*, *raiškos maniera*.

siekama atskleisti, kaip atliekamas konkretus vaidmuo skirtingose erdvėse (aplinkoje). Tik pastebėjus veiklos, elgesio skirtumus konkrečioje aplinkoje, galima ieškoti jų sąsajų su tikslais, kurie keliami sąveikos metu, ir už tų tikslų slypinčiais motyvais (Goffman 2000;14).

Asmuo, būdamas tam tikroje erdvėje (scenoje), kurioje yra kitų asmenų (žiūrovų), turi stengtis kontroliuoti savo elgesio manieras, kūno gestus, žodžius, pokalbių temas ir pan. Tai priklauso ne tik nuo konkrečios erdvės, kurioje tuo metu asmuo yra, bet ir nuo to, kas yra „žiūrovai“, t. y. kiti sąveikos dalyviai, nes prieš vienus žiūrovus bus elgiamasi vienaip, prieš kitus – kitaip (pavyzdžiui, jei bendraujama su oficialiu, aukštesnį statusą turinčiu asmeniu, yra išlaikoma formali kalba, stengiamasi nekelti balso tono ir pan.).

Informacija, gauta iš „užkulisų“, padeda teikti interpretacines nuorodas į tai, kaip asmenys elgiasi tarpusavyje, nesant „pašalinių“ žiūrovų (pvz., vartoja daugiau įvairių žargonų, gestikuliuoja, ne taip atidžiai seka savo gestus, kūno kalbą, balso toną ir pan.).

„Auditorija“ (prieš kurią atliekamas konkretus „vaidinimas“) yra ne mažiau svarbi nei erdvė, kurioje vyksta vaidinimas, nes situacijos apibrėžimas yra bendras asmens ir auditorijos veiksmų produktas. Todėl siekiama atskleisti ne tik buvusių narkotikų vartotojų kuriamą išpūdį, bet ir kitų sąveikos dalyvių (specialistų) įvaizdį, kurį jie nori perteikti buvusiems narkotikų vartotojams¹⁸. Reikėtų prisiminti ir tai, kad sąveikos dalyvių elgesio manieroms turi įtakos ir įvairios normos, tokios kaip etiketas, priimtini reagavimo būdai (pavyzdžiui, linkčiojant galva), vengtinios temos (ypač jei buvusių narkotikų vartotojų praeitis nėra žinoma sąveikos dalyviams), galvojant apie tai, ką galima pateikti apie save kitiems, o ką pasilikti sau ir pan.

Svarbu paminėti ir tai, kad buvusių narkotikų vartotojų stebimos sąveikos skirtumai turi būti interpretuojami atsižvelgiant ir į visuomenėje bei konkrečioje aplinkoje priimtus moralės reikalavimus.

¹⁸ Tai geriausiai iliustruoja citata „<...> dalyviai sukuria vieną išsamią situacijos definiciją, kuri paremta ne tiek realiu susitarimu dėl to, kas egzistuoja, bet veikiau daug realesniu susitarimu dėl to, kieno pretenzijos kokiais klausimais bus laikinai gerbiamos“ (Goffman 2000;20).

Elgesio stilistikos¹⁹, skirtos scenai ir užkulisiams, fiksavimas padeda labiau atskleisti specifiką ir sąveikos ypatumus, susijusius su konkretaus vaidmens daryba. Svarbu aprašyti ir interpretuoti ne tik „*sceninius*“, bet ir „*užkulisinius*“ pasakojimus, ataskaitas, interviu įrašus, dvilypius kalbos požymius, kalbos, gestų aspektus, nes neatsižvelgiant į asmens tikslus, keliamus sąveikos metu, ir už tų tikslų slypinčius motyvus, jis visada sieks kontroliuoti savo elgesį, ypač jei į jo elgesį yra atsakoma kitų asmenų (Goffman 2000;14).

Kitos svarbios sąvokos, susijusios su įvaizdžio kūrimo aprašymu: *vaidmens atlikimo įtampa, idealizacija, mistifikacija*.

Atsižvelgiant į specifinius tiriamos grupės bruožus, tokius, kaip jų įvairi patirtis, turimi įgūdžiai, kuriuos jie įgijo vartodami narkotines medžiagas (apgaukinėjimas, kad gautų pinigų narkotikų dozei ir pan.), poreikis slėpti savo praeitį nuo kitų sąveikos dalyvių, buvo siekiama aptikti galimas vaidmens atlikimo įtampas.

Siekiant atskleisti, kokiose situacijose ir kada asmuo patiria vaidmens atlikimo įtampą, formuluojamas metodologinis principas, kad tyrimo metu svarbu nustatyti, kaip asmuo suvokia „savąjį aš“ ir kokius dar vaidmenis atlieka norėdamas tą „savąjį aš“ parodyti kitiems arba nuo kitų paslėpti.

Asmenys atlieka daugybę skirtingų vaidmenų, todėl neišvengiamai susiduria su situacija, kurios metu vienas vaidmuo trukdo kitam. Kalbant apie buvusius narkotikų vartotojus ir jų atliekamus vaidmenis, akivaizdu, kad narkotikų vartojimo praeitis ir jos metu įgyti vaidmenys („narkomano“, „vagies“, „kalinio“ ir pan.) turi įtakos ir dabar kuriamam vaidmeniui. Todėl reikėtų atsižvelgti ne tik į tuos vaidmenis, kurie buvo praeityje ir kurių asmuo siekia atsisakyti, bet ir į tuos, kurių jie siekia dabar bei kokią reikšmę jiems suteikia.

Taigi, teikiant tam tikras interpretacijas apie tai, kaip tiriamos grupės atstovai apibūdina save, buvo laikomasi nuostatos, kad, nors vaidmuo ir yra asmens *saviraiškos instrumentas*, kartu jis yra ir „*kaukė*“, kuri kitiems gali save

¹⁹ Pvz., sėdėjimo būdas, kalbėjimo maniera, naudojami žargonai, apranga, pokalbių temos ir pan.

leisti matyti tik iš tam tikros pusės, o ne tai, kas slypi už jos, nes vaidmenys – tai žmonių *elgsenos modeliai* (Valantiejus 2007;92), o nebūtinai „tikrasis aš“.

Kurdami savo vaidmenis, asmenys juos siekia pateikti idealizuotu pavidalu dėl įvairių priežasčių, tokių kaip a) noras atitikti konkrečiam vaidmeniui aplinkoje keliamus lūkesčius; b) noras neatskleisti visos „tiesos“, siekiant nusišlepti kai kuriuos dalykus. Todėl svarbu, tiriant asmenų vaidmenų darybą, pastebėti ir *idealizacijos*²⁰, *mistifikacijos*²¹ apraiškas.

Pateikdami savo vaidmenis kitiems, asmenys gali juos pristatyti akcentuodami tam tikras savybes, veiklą ar pan., kuri turėtų padaryti kitam asmeniui tam tikrą įspūdį. Vaidmens ar su juo susijusios veiklos idealizavimas suteikia galimybę greičiau užsitikrinti tam tikrą statusą.

Kitas būdas, leidžiantis asmeniui vienus dalykus nusišlepti, o kitus paryškinti, – mistifikacija. Tiriant buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveikos strategijos bruožus, svarbu aptikti ir galimas mistifikacijas, kuriomis jie siekia a) išlaikyti savo autoritetą ar b) sureikšminti savo vaidmenį, išlaikant tam tikrą atstumą nuo kitų sąveikos dalyvių.

Apibendrinant aprašytų sąvokų ir metodologinių principų svarbą trečiam struktūriniam vienetui – įspūdžio kūrimo strategija ir reikšmė vaidmens darybai – reikia pastebėti, kad jie padeda aprašyti ir interpretuoti, kokias priemones (fasadą, dekoracijas) buvę narkotikų vartotojai pasitelkia kurdami konkretaus vaidmens įvaizdį; koks elgsenys yra būdingas skirtingoms erdvėms (scenai ir užkulisiams); kokie sąveikos ypatumai būdingi bendraujant su skirtingais asmenimis; kokias priemones (mistifikaciją, idealizaciją) asmenys pasitelkia norėdami nusišlepti ar paryškinti savo vaidmens tam tikrus ypatumus.

²⁰ Idealizaciją Goffmanas apibūdina taip: „<..> kai individas pasirodo kitų akivaizdoje, reikia tikėtis, kad jo pasirodymas kur kas nedviprasmiškiau negu jo elgsenys kaip visuma prisiims ir pailiuosius oficialiai visuomenės priimtas vertybes“ (Goffman 2000;48).

²¹ Mistifikacija Goffmanas vadina naudojamą techniką, kuria naudodamasis asmuo siekia išlaikyti „socialinį nuotolį“ tarp savęs ir publikos, stengdamasis sukelti publikos pagarbios baimės jausmą. Atstumą galima siekti išlaikyti ir dėl tikslo sudaryti publikai įspūdį, kad jie publikai yra daug artimesni nei yra iš tikrųjų (Goffman 2000;82–85).

1.1.4. Etnometodologinės Haroldo Garfinkelio orientacinės sąvokos

Kaip jau buvo minėta, *dramaturginių tyrimo gairių* konvencinį pagrindą sudaro ne tik E. Goffmano, bet ir H. Garfinkelio metodologiniai principai ir sąvokos. Garfinkelio metodologiniai principai ir sąvokos suteikė galimybę papildyti *dramaturgines tyrimo gaires* tokiomis sąvokomis, kaip *numanomos reikšmės* („tarkim“, „žinoma“, „suprantama“, „aišku“, „ką ir kalbėti“, „kaip pavyzdžiui“ ir t. t.), *kontekstinės nuorodos*, *indeksiškumas*, *pagrindo lūkesčiai kaip interpretacinė schema*, *refleksyvumas ir kt.*

Tiek Goffmanas, tiek Garfinkelis pabrėžia, kad neužtenka tik fiksuoti, „*ką pasako*“, reikia siekti suprasti ir „*kaip pasako*“ informantai. Skirtumas yra tai, kad Goffmanas neatsiriboja nuo interpretacinių metodų, tuo tarpu Garfinkelis nuo jų atsiriboja ir vengia konceptualios argumentacijos (Valantiejus 2011a;56).

Taigi, Garfinkelio metodologiniai principai ir sąvokos, leidžia praplėsti *dramaturgines tyrimo gaires* ir pasirinkti tyrimo priemones, kurios susijusios su pačių informantų kompetencija. Pirmiausia, aptariama metodologiniai principai ir sąvokos, kurie buvo reikšmingi papildant *dramaturgines tyrimo gaires*, o Garfinkelio požiūrio reikšmė tyrimo metodams ir aprašymui išsamiau pristatoma kitame skyrelyje (1.1.5. skyrius).

Kaip jau buvo minėta, norint tirti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveikos struktūrų bruožus, reikia tirti kontekstą (reabilitacijos centrus) aprašant, kokios tvarkos juose yra konstituojamos. Todėl Garfinkelio naudojamos sąvokos, tokios kaip „*numanomos reikšmės*“, „*kontekstinės nuorodos*“ tampa svarbios tuo, kad leidžia atskleisti tai, kaip sąveikos dalyviai, žinodami sąveikos kontekstą, geba suprasti vienas kitą net visko nepasakius.

Šios Garfinkelio sąvokos padėjo referuoti ir aprašyti kai kuriuos stebėjimų metu gautus pokalbius ir aptikti tai, kad buvę narkotikų vartotojai ir specialistai supranta daug dalykų, apie kuriuos jie neužsimena, tokių, kaip klausimų tikslingumas, situacijos apibūdinimas ir pan. Vadinasi asmenys

supranta vienas kitą ne dėl to, kad laikosi pokalbio terminų sekos, bet dėl to, kad vadovaujasi *laikinėmis pasakymų aibėmis, kaip dokumentinio pokalbio raidos liudijimu*.

Sąveikos metu buvę narkotikų vartotojai ir personalas pasitelkia biografines ir perspektyvines sąveikos nuorodas, ir iš anksto daro tam tikras prielaidas vienu ar kitu klausimu. Garfinkelio nuomone, tiek neprofesionalūs, tiek profesionalūs nariai pasitelkia kontekstines nuorodas: „<...> šis metodas apima begalinį skaičių galimų nuorodų – „ir t. t.“, „išskyrus“, „praleiskime“ <...>. Tai – *ad hoc* priemonės, dėl kurių neišvengiamo vartojimo narių supratimas esti numanomas, neapibrėžtas, prieštaringas, nesusijęs su griežtomis taisyklėmis“ (Valantiejus 2005a;XV).

Kita tyrimui svarbi Garfinkelio naudojama sąvoka – *pagrindo lūkesčiai kaip interpretacinė schema*. Ši sąvoka svarbi tuo, kad suteikia galimybę iliustruoti konkrečius stebėjimo duomenis pateikiant referuotas pokalbio dalis. Svarbu atskleisti, kada ir kaip tiriamieji pasitelkia pagrindo lūkesčius kaip interpretacinę schemą (Garfinkel 2005;38).

Tiriant kokius pagrindo lūkesčius kaip interpretacinę schemą pasitelkia tiriamieji, galime išsamiau aprašyti šio darbo pirmą struktūrinį vienetą - socialinės aplinkos ir asmens vidinių įsipareigojimų įtaka naujo vaidmens darybai. Aptikus kokius pagrindo lūkesčius kaip interpretacinę schemą pasitelkia tiriamieji, galima atskleisti kad tik tam tikrame kontekste konkreti raiška darosi sąveikos dalyviams pažįstama ir suprantama kaip „*artimų įvykių raiška*“ (ten pat).

Garfinkelis leidžia papildyti Goffmano dramaturgines įžvalgas įtraukiant *indeksiškumą*, nes asmenų pasakymai (ne tik žodiniai, bet ir užfiksuoti raštu) yra indeksiniai ir jų prasmės, nuorodos susijusios su konkrečiu kontekstu (biografinėmis nuorodomis, aplinka (vieta, laikas) ir panašiai). Indeksiškumo sąvoka yra reikšminga antram šio darbo struktūriniam vienetui - reikšmių suteikimas konstituojamoms tvarkoms, ir ypatingai aprašant teigiamą ir (ar) neigiamą santykį konstituojamų tvarkų atžvilgiu.

Garfinkelis indeksiškumo metodologiniame kontekste reikšmę apibūdina taip: „*racionalūs (iroduomi) indeksinių išraiškų ir indeksinių veiksmų požymiai yra testinis organizuotas kasdienio gyvenimo veiklos pasiekimas. Tai – dalyko esmė*“ (2005;49).

Garfinkelio nuomone, reikia atsižvelgti į tai, kad „*individu sveiko proto vaizdiniuose kaip tik ir atsikleidžia socialiai struktūrizuotos sąlygos*“, nes asmenys kasdienybėje sąveikos su kitais metu siekia sudominti, patraukti dėmesį, sudaryti draugiškumo atmosferą ir išvengti susirūpinimo, kaltės, gėdos, nuobodulio. Jis daro prielaidą, kad jei asmuo nepasitiki kitu sąveikos dalyviu ir mano, kad kitas asmuo nėra tas, kuo dedasi, tokiu atveju abu sąveikos dalyviai jaus tam tikrą įtampą. Tas, kuriuo nepasitikima, turi reikalauti išreiškiamo nepasitikėjimo paaiškinimo, o šito nesulaukus – pykstama.

Visa tai padėjo analizuojant reabilitacijos centrų medicininius ir veiklos dokumentus aptikti tai, kad asmenys, pildantys tuos dokumentus, pasitelkia indeksiškumą, suteikdami konkrečiai veiklai tam tikrus buvusio narkotikų vartotojo bruožus, kurie rodo, kad asmuo „eina teisingu“ keliu, arba priešingai, suteikdami tam tikrai veiklai bruožus, kurie rodo, kad asmuo dar nėra pasirengęs buvusio narkotikų vartotojo vaidmeniui. Specialistai pateikia buvusių narkotikų vartotojų veiklą kaip turinčią tam tikrą laikiną struktūrą, o jų atliekami veiksmai – kaip turintys tam tikrą vidinę laikiną struktūrą.

Kitos svarbios, Garfinkelio naudojamos sąvokos „*atskaitos*“ ir „*atskaitingumas*“ žymi stebimus ir referuojamus požymius ir veiksmus – tai ir yra indeksiškumas, nes tai susiję su konkrečia situacija, biografiniu patyrimu, lūkesčiais ir pan.: „*Atskaitingumas įvardija tinkamą, pažįstamą nariui vietinę praktiką; sakykim, šneka yra vietinių išteklių, įskaitant interpretacijas, nutylėjimus, užuominas, tinkamumas. Indeksiniai požymiai – tai nuorodos, kad žmonių interpretacinę veiklą suvaržo konkretus kontekstas*“ (Valantiejus 2005a;XIX).

Todėl ir yra svarbu tirti ne interpretacinių reikšmių susidarymo procesus, bet labiau procedūras, metodus, praktikas, nors ir kyla tam tikra įtampa tarp

subjektyvių ir objektyvių tyrimo dėmenų (ten pat). Ypač svarbu suprasti, kad reikia skirti *mokslinį racionalų veiksmą* nuo *praktinių, atskaitingų narių procedūrų*, nes sąveikos dalyviai nepaiso mokslinių normų.

Garfinkelio naudojama sąvoka *reflektyvumas* leido formuluoti šio darbo metodologinius principus, susijusius su tuo, kad asmenys nesivadovauja beveik automatiniais veikimo įgūdžiais, bet atsižvelgia, pasitelkia reflektyvumą siekdami sukurti, pateikti save kitiems. Todėl siekiant tirti, kaip buvę narkotikų vartotojai kuria / atkuria buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį konkrečioje aplinkoje ir jų vidinius išipareigojimus konstituojamoms tvarkoms, svarbu aprašyti kaip asmenys reflektuoja savo ir kitų veiksmus, elgesį, pasakymus ir pan.

Dramaturginių tyrimo gairių metodologiniams principams ypač svarbios šios Garfinkelio nuorodos:

1) nepakanka aprašyti, kaip nariai įgyvendina konkrečias tiriamąsias procedūras (kaip sudedamuosius įprastos ir organizuotos narių veiklos bruožus, kaip atpažįstamai racionalius organizuotų aplinkybių veiksmus *konkrečiose situacijose*), teigiant, kad nariai sužadina tam tikrą taisyklę, kuria remiantis reikia apibrėžti suderinamą, nuoseklų, planingą, t. y. racionalų, jų konkrečios veiklos pobūdį. Nepakanka teigti, kad racionalūs narių tyrimų požymiai yra sukuriami dėl to, kad nariai laikosi tyrimo taisyklių. Svarbu nurodyti, kad „tinkamas įrodymas“, „tinkamas pranešimas“, „aiškus faktas“, „suprantama šneka“, „labai didelė įrašų apimtis“, „būtina išvada“, „ribotų alternatyvų struktūra“, kalbant trumpai, bet kuri „logikos“ ir „metodologijos“ tema, yra organizacinių reiškinių išnašos. Šie reiškiniai yra atsitiktiniai bendrųjų praktikų organizacijų pasiekimai, ir kaip atsitiktiniai pasiekimai jie yra įvairiai tinkami nariams kaip normos, uždaviniai, keblumai. Tik šie būdai (o ne nekintamos kategorijos arba bendrieji principai) apibrėžia „tinkamą tyrimą ir diskursą“;

2) pagrindinė strategija – atsisakyti dažnų svarstymų, susijusių su vyraujančia prielaida, kad efektyvumas, veiksmingumas, paveikumas, suprantamumas, nuoseklumas, planingumas, tipiškumas, vienodumas, veiklos rekonstravimas (t. y. racionalūs praktinės veiklos požymiai) būtų įvertinami,

atpažįstami, kategorizuojami, aprašomi naudojant taisyklę arba standartą, nesusijusį su konkrečiomis aplinkomis, kuriose tokie požymiai atpažįstami, vartojami, kuriami ir aptariami šių aplinkų narių;

3) bet kuri socialinė aplinka turi būti apibrėžiama kaip save organizuojanti aplinka, kartu atsižvelgiant į supratingą jos raišką – arba kaip reprezentacijos, arba kaip „*socialinės tvarkos faktų pobūdį. Kiekviena aplinka organizuoja savo veiklą, pertvarkydama savo požymius (kaip organizuotos praktinės veiklos dėmenis) į aptinkamus, suskaičiuojamus, užrašomus, pranešamus pasakojimus, analizuojamus, kalbant trumpai, atskaitingus, bruožus <...>*“;

4) kiekviena be išimties tyrimo rūšis sudaryta iš organizuotų, įgudusių praktikų, kuriomis remiantis aiškiai apibrėžiami racionalūs posakių, iš dalies suformuluotų patarimų, dalinių aprašymų, elipsinių išraiškų, atsitiktinių pastabų, pramanų, pamokomų istorijų ir pan. požymiai; jie yra įrodymai (Garfinkel 2005;33–36).

Apibendrinant Garfinkelio metodologinius principus ir sąvokas, kurie leido papildyti *dramaturgines tyrimo gaires*, svarbu paminėti tai, kad tiriant buvusių narkotikų vartotojų vaidmens darybą, reikia pirmenybę teikti pačių informantų kompetencijai.

Taigi, Garfinkelio metodologiniai principai yra svarbūs, nes tiriant įprastų kasdienių praktikų pasikartojančių detalių paliudijimus galima aptikti „*sudedamąsias tikrovės dalis*“ (Garfinkel 2002, cit. pgl. Valantiejus 2011a;60) kurios a) leidžia atskleisti tai, kaip sąveikos dalyviai, žinodami sąveikos kontekstą, geba suprasti vienas kitą net visko nepasakius; b) kokius pagrindo lūkesčius kaip interpretacinę schemą pasitelkia tiriamieji; c) kaip tiriamieji atsižvelgia, pasitelkia reflektyvumą siekdami sukurti, pateikti save kitiems.

1.1.5. Teorinių ir metodologinių principų reikšmė tyrimo metodams ir duomenų pateikimui

Aptarti E. Goffmano ir H. Garfinkelio metodologiniai principai ir sąvokos leido lanksčiau ir kūrybiškiau panaudoti tyrimo metodus (stebėjimą, interviu-stebėjimą, „dokumentų analizę“, pokalbių analizę, eksperimentą ir pan.) bei duomenų pateikimą.

Todėl reiktų glaustai pristatyti pagrindinius principus, kurie susiję su tyrimo metodais:

Pirma. Sąveikų stebėtojuj yra sudėtinga išvelgti sąveikos reikšmes²², nes: „įvykiai patvirtina projekcijas, o prielaidos tarsi pasimeta sklandžioje veiklos tėkmėje“ (Goffman 1974;39). Vadinasi, tiesiogiai pateikiami įvykiai yra išreiškiami remiantis juslinio pobūdžio nuorodomis, o netiesioginiai – tik keletu ženklų, o ne jų srautais (Goffman 1974;554).

Tiesioginė (angl. *face-to-face*) individų sąveika yra tikresnė ir „geresnė“. Tiesioginės sąveikos stebėjimas leidžia apibūdinti *natūralius sąveikos vienetus*, atskleisti *normatyvinę tvarką*, dominuojančią viduje ar tarp vienetų, pastebėti elgesio skirtumus ar panašumus, atsirandančius, kai asmuo atsiduria kito asmens tiesioginėje akivaizdoje, *pasekmes* (Goffmanas 1967;1–2).

Esminė problema yra ta, kad tyrėjui „apčiuopti“ juslinio pobūdžio nuorodas yra sudėtinga, nes jis ir pats yra tipiškos individų sąveikos dalyvis. Todėl norint aptikti sąveikos tvarkų reikšmes, nepamirštant numanomų tvarkų reikšmės, reikia derinti keletą tyrimo metodų, kurie leistų kiek įmanoma labiau priartėti prie buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų tikrovės.

Antra. Kaip jau buvo minėta, tyrėjas, kuris yra įtrauktas į interpretacines praktikas, kaip ir jo tiriami individai yra „dalyvaujantys stebėtojai ir „praktiniai metodologai“, kurie pertvarko socialinę tikrovę, įskaitant šneka,

²² Net jei mokslininkas pasirinktų „tinkamas“ metodologines procedūras, kurios turėtų garantuoti objektyvių ir vertifikuojančių žinių apie subjektyvios prasmės struktūras gavimą, jis vis tiek susidurs ir su tuo, kad stebimi žmonių sąveikos modeliai arba jų rezultatai gali būti maskuojami, sunkiai prieinami stebėjimui ir nėra atviri interpretacijai. Sąveikos modeliai mokslininko turi būti interpretuojami jų subjektyvios reikšmės struktūros požiūriu, nes tik tokia interpretacija padeda suvokti tiriamą „socialinę tikrovę“ (Schutzas 1988;113).

tekstus, interviu, užrašus, nuorodas, užuominas, gestus ir t. t., į vadinamąsias „reprezentacijas““ (Valantiejus 2005;10).

Tiek sąveikos dalyviai, tiek tyrėjai turi aptikti įvairias „uzuominas“, kurios pasirodo arba „blyksteli“ tarsi atsitiktiniai (bet gali būti ir panaudotos sąmoningai) ženklai, tokie kaip gestai, nutylėjimai, mimika ir pan. Goffmanas (2000;43) pabrėžia, kad individai socialinės sąveikos metu naudoja *išraiškas*, kurios padeda ne tik padaryti pageidaujama (o kartais ir nepageidaujama) išpūdį, bet ir jį sustiprinti. Todėl, socialinės sąveikos reikšmės, pirmiausia turi būti siejamos su individo patyrimu konkrečiame kontekste (erdvės, laiko) fiksuojant ne tik verbalinę kalbą, kuria jie apibūdina socialinės sąveikos reikšmes, bet ir mimikas, ženklus, balso toną ir pan.

Neverbalinės kalbos fiksavimas padeda pajauti numanomą sąveikos prasmę. Todėl stebint tiriamos grupės tiek verbalinę, tiek neverbalinę komunikaciją reikia fiksuoti ir vadinamąsias „gerų šnekų manierų normas“ (Valantiejus 2007;304), kurios riboja vykstančią sąveiką: pavyzdžiui, linkčiojimų trukmė, vengtinios temos, apdairumas teikiant nuorodas į save, atitinkamos dėmesingumo formos.

Todėl, anot Goffmano, mes turime ne tik klausyti, bet ir stebėti²³ savo informantus, nes tik tokiu būdu galima atskleisti tokius niuansus, kaip, tarkime, kalbos, judesių sulėtinimas kalbant su vyresniaisiais, arba pagreitinimas, bendraujant su vadovais ir panašiai. Kai individai bendrauja, jų pasakyti žodžiai, naudojami gestai ir kita tampa pastebimi abiem sąveikos dalyviams,

²³ Taigi, Goffmanas (1989) atkreipia dėmesį ne tik informanto klausymuisi ir klausinėjimui, bet ir stebėjimui, nes stebėjimas reiškia „pavaldumą sau, savo paties kūnui ir asmenybei, socialinei situacijai, atsitiktinumams, kurie priklauso nuo individų, todėl jūs galite fiziškai ir emociškai prisiskverbti į jų ratą atsižvelgiant į jų socialinę situaciją, arba jų darbo situaciją, arba etinę situaciją, arba kad ir kas tai bebūtų. Todėl jūs esate arti jų tuo metu, kai jie reaguoja į tai, ką gyvenimas jiems suteikia. Aš jaučiu, kad būdas tai atlikti, aišku, yra ne tik klausytis, apie ką jie kalba, tačiau surinkti visus smulkiausius niurnėjimus ir dejavimus, kaip jie reaguoja į savo situaciją. Kai tai darysite, man atrodo, įprastinė metodika yra bandyti palenkti save su viltimi į jų gyvenimo aplinkybes, o tai reiškia, kad net jei iš esmės galite palikti bet kuriuo metu, jūs veikiate taip, lyg negalėtumėte to padaryti, ir stengiatės priimti visus norimus ir nenorimus dalykus, kurie yra jų gyvenimo bruožai. Tai „suderina jūsų kūną“ ir su „suderintu“ kūnu bei ekologine teise būti greta jų (kurią jūs pasiekėte vienokiu ar kitokiu niekšišku būdu) jūs esate tokioje padėtyje, kad galite užfiksuoti jų gestų, vaizdinių ir kūno atsaką į tai, kas vyksta aplinkui juos, ir kad jūs esate pakankamai įsijaučiantis – nes užsiimate ta pačia nesąmone, kaip ir jie – pajauti, kas nutiko, kad jie pateikia atsaką. Man tai reiškia stebėjimo atidumą.“ (1989;125–126).

nepaisant to, ar jie nori, kad tai būtų pastebima, ar nori, kad tai būtų nuslėpta (Goffman 2000).

Todėl šio darbo tyrimo metu ir buvo siekiama, stebint buvusių narkotikų vartotojų sąveiką, stebėti gestus, žodžius ir kitus simbolius, kurie buvo panaudoti tikslingai arba netikslingai ir leido teikti interpretacijas apie tiriamųjų požiūrius, nuostatas ar naudojamas įspūdžio valdymo strategijas.

Trečia. Tyrimo metu buvo siekiama „pagauti tiriamąjį fenomeną“ ir sukurti „įvykio dokumentą“ nenaudojant medžiagos koduotės. Todėl ir buvo pasirinktas stebėjimo metodas, be griežtų taisyklių ir struktūros²⁴, o atlikti interviu papildyti stebėjimais (todėl šiame darbe jie įvardijami kaip „interviu-stebėjimai“) apie asmenų aplinką, sąveikos ypatumus jų aplinkoje (reabilitacijos centruose, informantų namuose). Nors atliekant stebėjimus, daugiausia remiamasi Goffmanu, tačiau reiktų paminėti kad, Garfinkelis taip pat svarbią vietą teikė stebėjimams: „<...> prasmės konstituavimo ašis yra tiesiogiai stebimos socialinės situacijos“ (cit. pgl. Valantiejus 2011a;79).

Ketvirta. Garfinkelis teigia, kad natūraliai kasdienei visuomenės narių kalbai yra būdingas dvilypumas, todėl tyrime buvo siekiama ne tik vadovautis,

²⁴ Buvo laikomasi Goffmano pozicijos, kad atliekant stebėjimą reikia kurti kuo natūralesnę sąveiką tarp tiriamojo ir tyrėjo. Gyvendamas Šetlando saloje Goffmanas stengėsi vaidinti neišskirtinį, bet priimtina vaidmenį bendruomenės gyvenime ir siekė dalyvaudamas stebėti asmenų elgesį, tačiau jis taip pat stengėsi atsiriboti nuo tikrojo komunikavimo proceso, nes jo tikslas buvo stebėti žmones, kai jie yra atsipalaidavę. Todėl reikėjo tam tikro „nematomumo“ (Pettit 2011;143–144). Kadangi Goffmanas siekė būti nepastebimas ir netrukdyti socialinio santykio „prigimčiai“, jis atsisakė standartizavimo technologijų, pripažindamas, kad diktofonas ir vaizdo kameros gali būti labai naudingi, bet kartu šios priemonės nėra praktiškos socialiniais, ekonominiais ir techniniais aspektais. Goffmano nuomone, tyrėjas visų pirma turi nuslėpti savo ketinimus ir sukurti savo kaip pašaliečio įspūdį, kad stebimiesiems nekiltų įtarimų, ir taip užtikrinti tikslumą tinkamai pateikdamas save patį: „todėl jūs esate arti jų tuo metu, kai jie reaguoja į tai, ką gyvenimas jiems suteikia. Aš jaučiu, kad būdas tai atlikti, aišku, yra ne tik klausytis, apie ką jie kalba, tačiau surinkti visus smulkius niurnėjimus ir dejavimus, kaip jie reaguoja į savo situaciją. Kai tai darysite, man atrodo, įprastinė metodika yra bandyti palenkti save su viltimi į jų gyvenimo aplinkybes, o tai reiškia, kad net jei iš esmės galite palikti bet kuriuo metu, jūs veikiate taip, lyg negalėtumėte to padaryti, ir stengiatės priimti visus norimus ir nenorimus dalykus, kurie yra jų gyvenimo bruožai“ (Goffman 1989;125–126). Garsiausias Goffmano atliktas tokio tipo tyrimas – tai jo etnografija apie Vašingtono Šventosios Elžbietos Psichiatrinės ligoninės pacientų socialinį gyvenimą. Nuo 1954-ųjų metų jis metus dirbo ligoninėje, apsimeddamas kūno kultūros trenerio padėjėju, ir tik pati aukščiausia ligoninės vadovybė žinojo, kas jis toks iš tikrųjų ir kokie jo tikrieji tikslai (Goffman 1978). Goffmanas nuolatos pats ribojo savo padėtį tokiose situacijose, norėdamas likti labiau stebėtoju nei visiškai įsitraukusiu dalyviu. Jis pastoviai pasirinkdavo vaidmenį, susijusį su pirminiu veiksmu, t. y. kūno kultūros trenerio, bet ne paciento, arba krupjė, bet ne lošėjo vaidmenį (Pettit 2011;145). Beckeris taip pat naudojosi dalyvio kaip stebėtojo metodu, pavyzdžiui, tirdamas tapimo marihuanos vartotojais istoriją, jis įsidarbino Čikagos džiaz klubuose pianistu ir tai jam leido išlikti neutraliu stebėtoju (Pettit 2011;145).

pvz., interviu gairėmis, bet ir įtraukti eksperimentą²⁵, kurio metu siekiama spontaniškai provokuoti informantus (abejojant jų pasakymais, prašant keletą kartų patikslinti, kas yra teigiama ir pan.). Garfinkelio eksperimentai leido papildyti Goffmaną, kuris teigia, kad tyrėjas turi *ne tik klausyti bet ir stebėti*. Taigi, pasitelkus Garfinkelio metodologinius principus, galima teigti, kad tyrėjas turi ne tik klausyti, stebėti, *bet dar ir bandyti „išprovokuoti“ asmenis*, kad jie atsiskleistų, nes, autoriaus nuomone, kai kurie dalykai paaiškėja paprašius asmens apibūdinti įprastas ir artimas vietas ir ką jie jose išvelgia, kai paprašoma į jas pažvelgti kaip į neįprastas (2005;45).

Kitas svarbus metodas, kuris padėjo aprašyti numanomas reikšmes, tai pokalbių analizė. Todėl, kai kurios užfiksuotų pokalbių dalys buvo referuojamos²⁶ ir aprašomos išryškinant numanomų reikšmių atskleidimą (2005;40).

Penkta. Tyrime yra pasitelkiamas ir „dokumentų analizės metodas“. „Dokumentų analizės“ metodo naudojimas grindžiamas remiantis Garfinkeliu (Garfinkel 2005;91). Dokumentai, šiame darbe, naudojami kaip pagalbinės priemonės ir rezultatai, pateikiami ne kaip tikėtinos interpretacijos, bet kaip aktualiai įvykusių dalykų ataskaitos. Todėl atliekant „dokumentų analizę“ laikomasi nuostatos, kad siekiant neprieštarinai perskaityti aplanko turinius *„turi tikėtis iš savęs, tikėtis iš kitų <...> ir tikėtis, kad iš jo tikimasi (kadangi jis tikisi iš kitų), kad jis žino ir panaudoja žinojimą, susijusį su 1) individualiais asmenimis, kuriuos mini įrašai, 2) įrašus atliekančiais asmenimis, 3) realia klinikos veiklos organizacija ir galiojančiomis (tuo laikotarpiu, kai aplanko dokumentuose ieškoma informacijos) procedūromis, 4) abipuse jo ir kitų asmenų, pacientų ir klinikos narių istorija, 5) klinikos procedūromis, įskaitant*

²⁵ Čia kalbama apie eksperimentus, kurio metu Garfinkelis studentų prašė jiems artimose, įprastose vietose (pavyzdžiui, namuose) elgtis kaip neįprastose aplinkose. Eksperimentai parodė, kad artimose, įprastose vietose asmenys sunkiai geba elgtis kaip neįprastose aplinkybėse, ir tokia veikla sukelia nerimą, pasipiktinimą, nesusipratimą, susierzinimą, tiek pačių dalyvių, tiek esančiųjų šalia.

²⁶ Kalbama apie Garfinkelio eksperimentus, kurių metu studentų buvo prašoma referuoti įprastus pokalbius, kairėje lapo pusėje užrašant tai, ką konkrečiai pasakė pokalbio dalyviai, o dešinėje pusėje – tai, ką jie ir jų partneriai suprato, apie ką buvo kalbama. Pasikeitimo replikomis analizė parodė, kad kalbėdami asmenys supranta daug dalykų, apie kuriuos jie pokalbio metu net neužsimena, arba užsimena labai nekonkrečiai ir daugelis dalykų suprantami net apie juos nekalbant, nes pašnekovai rūpinasi *„ne terminų seka, bet laikinomis pasakymų aibėmis, kaip dokumentinio pokalbio raidos liudijimu“* (2005;39).

įrašų skaitymo procedūras, kadangi šios procedūros įtraukia pacientą ir klinikos narius. Jis panaudoja tokį žinojimą atsižvelgdamas į esamus konkrečius interesus ir siekia iš aplanko turinių surinkti dokumentinę santykio reprezentaciją“ (Garfinkel 2005;185).

Taigi, pasirenkant tyrimo duomenis, kurie leistų išsamiai aprašyti ir interpretuoti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų vaidmens darybą, buvo siekiama atsisako universalių, tinkančių visiems atvejams taikomų metodų, todėl pirmiausia kalbama ne apie „metodus“, bet apie kūrybišką tyrėją, kuris remiasi supratingomis „stebėjimo dalyvaujant“ nuostatomis ir žingsnis po žingsnio pradeda pajusti situaciškai kuriamos socialinės sąveikos reikšmes, tikrovę ir jos prasmes, organizuojamos narių sąveikos kasdieną konstruojamą „socialumą“ (Valantiejus 2005;8).

Pateikiant tyrimo duomenis – juos aprašant ir interpretuojant – buvo vadovaujamosi šiais metodologiniais principais:

1. Siekiant *interpretuoti* kokias reikšmes asmenys suteikia konstituojamai tvarkai ir įspūdžio kūrimo strategijoms skirtinguose kontekstuose, buvo vadovaujamosi Goffmano „*lyg / tarytum*“ (angl. *as – if - ness*) pozicija, kuri atlieka dvi funkcijas: 1) ištraukia į dienos šviesą savybes, kurios akivaizdžios ir be įrodymų pasauliui, tiriant sritis, kuriose jos nėra akivaizdžios jų neįrodžius; 2) pripažįsta visišką negalėjimą padaryti absoliučių skirtumų tarp „*tikro*“ ir „*lyg / tartum*“ – tiek visuomenės nariams, tiek ir sociologams – ir perkelia analizę į sferą, kurioje toks neįmanomumas nesuvaržo sociologinio tyrimo (Waksler 1989;8).

Vadovaujantis šia pozicija, buvo siekiama paaiškinti kasdieniškus buvusių narkotikų vartotojų veiklos bruožus, kurių sandara slepia svarbias, bet ne visada įsisąmoninamas, taisykles.

Ši Goffmano pozicija leidžia, pateikiant tyrimo duomenis naudoti tipizacijas, apibrėžimus tam, kad būtų galima teikti *interpretacijas* apie buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūros bruožus. Todėl interpretaciniai elementai yra svarbūs, nes padeda atskleisti

kaip, konkrečioje aplinkoje, sutinkant ar sumaniai panaudojant esančias tvarkas, aktyviai kuriamas / atkuriamas vaidmuo.

2. Tuo tarpu Garfinkelis, atsiriboją nuo interpretacinių metodologijų ir pasitelkia *aprašymą*. Aprašymas yra tapatinimas su pačių visuomenės narių metodo – loginėmis praktikomis (cit. pgl. Valantiejus 2011a;56). Atsižvelgiant į tai, kad Garfinkelis laikosi indiferentiškumo nuostatos, pateikiant tyrimo metu gautus duomenis siekiama „*aprašant narių ataskaitas – susilaikyti nuo adekvatumo, vertės, reikšmės, būtinumo, praktiškumo, sėkmės, arba numatymo, sprendinių*“ (cit. pgl. Valantiejus 2011a;60). Todėl, tyrėjui konkrečią tvarką, kurią aptinka atlikdamas tyrimus, tereikia aprašyti (Garfinkel 2005;27). Taip pat, remiantis Garfinkelio, buvo *rekonstruojamos reikšmės* stebėjimų metu užfiksuotų pokalbių dalių, aprašant numanomas jų reikšmes.

Apibendrinant visą skyrių, galima išskirti šiuos *dramaturginių tyrimo gairių* pagrindinius metodologinius principus:

1. Norėdamas suprasti studijuojamą pasaulį, tyrėjas turi siekti atskleisti informantų „savojo aš“ vaizdą.
2. Tyrėjas turi atsižvelgti į pačių visuomenės narių metodo-logines praktikas ir vadovautis indiferentiškumo nuostata.
3. Asmens pasakojimai (kartu su neverbalinės kalbos, nutylėjimo, gestų ir pan. stebėjimais) tampa vienu iš tyrimo instrumentų.
4. Tyrėjas turi ne tik klausyti, stebėti, bet dar ir bandyti „išprovokuoti“ asmenis, kad jie atsiskleistų. Svarbu atskleisti dalyvių subjektyvias motyvacijas.
5. Reikia daryti išvadas iš konkrečios atvejo ekspresijos, nes atvejo prigimtis skiriasi, ir pasikliauti reikia bendromis gairėmis, o ne pastoviomis objektyviomis ekspresijos savybėmis ar būdais.
6. Į tyrimo objektą žvelgiama ne statistiškai, bet dinamiškai, t. y. kaip į nuolatos kintantį (priklausantį nuo vietos ir laiko).

7. Nors ir ne visada užtenka empiriniame tyrime konkrečių ir tikslų nuorodų, kurias būtų galima patikimai išmatuoti, vis tik svarbu jas pateikti ir interpretuoti, nes koncepcijos ir yra „*pajaučios, o ne tikslios*“.

II. BUVUSIŲ PSICHOAKTYVIŲ MEDŽIAGŲ VARTOTOJŲ SĄVEIKOS MODELIS

Šioje darbo dalyje pateiktas tyrimas „Buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveikos modelis“. Pagrindinis metodologinis orientyras yra darbe naudotų metodų pagalba gautų duomenų aprašymas ir interpretavimas. Siekiant aprašyti ir interpretuoti dabartinius buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinių sąveikų modelius, vadovaujamosi I – oje darbo dalyje aprašytomis *dramaturginėmis tyrimo gairėmis*.

Tyrimo duomenys aprašomi ir interpretuojami atsižvelgiant į išskirtus dramaturginių tyrimo gairių struktūrinius vienetus – socialinės aplinkos ir asmens vidinių išsipareigojimų įtaka naujo vaidmens darybai; reikšmių suteikimas konstituojamoms tvarkoms; įspūdžio kūrimo strategija ir reikšmė vaidmens darybai – lanksčiai panaudojant išteklius, siejamus tiek su formaliais, tiek ir neformaliais šios specifinės tiriamųjų grupės bruožais. Reiktų paminėti, kad šie trys struktūriniai vienetai, tarpusavyje yra glaudžiai susiję ir vienas kitą papildantys.

2.1. Tyrimo metodika

Tyrimo etika

Vykdamas stebėjimus, interviu – stebėjimus, dokumentų ir nuotraukų apžvalgą, pokalbių analizę, eksperimentus buvo laikomasi šių tyrimo etikos principų:

1. Prieš atliekant stebėjimus, interviu - stebėjimus, pirmiausia informantų buvo prašoma sutikimo dalyvauti tyrime ir leidimo daryti garso įrašus. Tiriamųjų dalyvavimas tyrime buvo savanoriškas.
2. Reabilitacijos centro medicininė dokumentacija (asmens bylos) buvo analizuojamos gavus centro vadovo sutikimą ir garantavus kad jie bus peržiūrėti ir pateikiami tyrime laikantis konfidencialumo ir anonimiškumo principo.

3. Reabilitacijos centrų veiklos dokumentai buvo analizuojami gavus centrų vadovų sutikimą. Centrų, iš kurių nebuvo gautas sutikimas, veiklos dokumentai analizuojami tie, kurie laisvai prieinami internetiniuose tinklalapiuose.
4. Pateikiant duomenis siekiama, kad nebūtų galima susieti tiriamojo pateiktos informacijos su jo / jos asmenybe. Tiriamiesiems buvo garantuota, kad disertacijoje pateiktame tyrimo aprašyme nebus galima atpažinti tiriamųjų (visi stebėjimuose, interviu – stebėjime minimi vardai pakeisti).
5. Nuotraukos pateikiamos tik tos, kurios yra viešai demonstruojamos reabilitacijos centrų internetiniuose tinklalapiuose, užtušavus nuotraukose užfiksuotų asmenų veidus.
6. Visuose tyrimo etapuose siekta užtikrinti, kad tiriamųjų dalyvavimas bei pateikiama informacija nebus panaudota prieš tyrimo dalyvius ar perduota kitiems asmenims. Tyrimo dalyviams žodžiu buvo garantuota, kad tyrimo medžiaga (garso įrašai, transkribuoti išrašai, tyrėjo asmeniniai užrašai, rinkti stebėjimų metu) nebus platinami ir nebus prieinami kitiems asmenims.
7. Sociodemografiniai tiriamųjų duomenys buvo rinkti tik tie, kurie susiję su tyrimo poreikiais.
8. Vykdamas eksperimentą tyrėjas buvo pasiruošęs jį nutraukti, jei būtų pastebėtas jo neigiamas poveikis tiriamiesiems. Atlikus eksperimentą, apie kurį iš anksto nebuvo įspėti tiriamieji, buvo paaiškintas eksperimento tikslas ir paprašyta informantų sutikimo jį naudoti tyrime.

Tyrimo objektas – buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai ir jų socialinė sąveika, siekiant pateikti nevartojančio narkotikų asmens vaidmenį šiais analitiniais lygmenimis: a) reabilitacijos centruose pildomos dokumentacijos, veiklos dokumentų, nuotraukų archyvų apie naujai kuriamą sąveiką turinys; b) interviu - stebėjimų su buvusiais psichoaktyvių medžiagų vartotojais turinys; c) tarpusavio sąveikos grupėje ir sąveikos su atsitiktiniais

asmenimis stebėjimų turinys; d) eksperimento metu gauta medžiaga apie asmenų jausmus, elgesį, reakcijas konstituojamų tvarkų atžvilgiu.

Tyrimo tikslas – aprašyti ir interpretuoti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūros bruožus, pasitelkiant išskirtus dramaturginių tyrimo gairių struktūrinius vienetus: a) socialinės aplinkos ir asmens vidinių išsipareigojimų įtaka naujo / atkuriamo vaidmens darybai; b) reikšmių suteikimas konstituojamai sąveikos tvarkai; c) išpūdžio kūrimo strategija ir reikšmė vaidmens darybai.

Tyrimo uždaviniai:

1. Aprašyti socialinės aplinkos konstituojamas tvarkas, kurios padeda kurti / atkurti buvusio psichoaktyvių medžiagų vartotojo vaidmenį.
2. Stebint verbalinę ir neverbalinę šneką, atpažinti konstituojamoms tvarkoms suteikiamas reikšmes.
3. Aprašyti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveikos metu naudojamas išpūdžio valdymo strategijas.

Tyrimo prielaidos

1. Reabilitacijos centrai buvusiems psichoaktyvių medžiagų vartotojams konstituoja tvarkas, kurios padeda kurti nevartojančio narkotinių medžiagų vaidmenį. Kurdami / atkurdami buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį asmenys tas tvarkas priima, suteikdami joms savitas reikšmes.
2. Buvę narkotikų vartotojai išsipareigodami konstituojamoms tvarkoms (net ir suteikiant joms subjektyvias reikšmes) ilgainiui jas pradeda laikyti savaime suprantamomis. Teigiamas santykis konstituojamų tvarkų atžvilgiu padeda kurti / atkurti buvusio narkotikų vartotojų vaidmenį ir jį išreikšti kitiems. Kiti sąveikos dalyviai (specialistai, dirbantys su buvusiais narkotikų vartotojais), atsižvelgdami į asmens

teigiamą ir (ar) neigiamą santykį tvarkų atžvilgiu sprendžia apie asmens pastangas siekti norimo vaidmens.

3. Buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai, nors ir vadovaudamiesi kitų apibrėžtomis taisyklėmis apie tai, kas konkrečiam vaidmeniui yra teisinga ir (ar) neteisinga, tam tikrai veiklai gali suteikti savitą reikšmę, kuri nebūtinai sutampa su viešai deklaruojama. Tik sugriovus tą savaimę suprantamą tvarką (gestais, mimika, emocijomis, balso tonais, neverbaline kalba), atpažįstama numanoma jų reikšmė, tokia, kaip „saugumas“, „tapatinimasis su tokiais pat“ ir pan.
4. Kurdami / atkurdami buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, asmenys naudoja įvairias išpūdžio valdymo strategijas. Išpūdžio valdymo technikų pasirinkimas susijęs su savo veiksmų reflektavimu. Asmenys, remdamiesi savo patyrimu, numanoma konkrečia situacija ir jos lūkesčiais, taip pat keičia ir savo elgesį, siekdami išreikšti kitiems norimą išpūdį apie savo vaidmenį.

Tyrimo metodai

Atsižvelgiant į I – oje dalyje aprašytus dramaturginių tyrimo gairių pagrindinius metodologinius principus, buvo pasirinkti šie tyrimo metodai:

- 7) **„Dokumentų analizė“**. „Dokumentų analizės“ metodo naudojimas grindžiamas remiantis Garfinkeliu (Garfinkel 2005;91). Šio metodo pasirinkimą lėmė tai, kad jis „<...>leidžia įvardinti konkretų įvykį, kaip „dokumentinį liudijimą“, kaip „tam tikrų dalykų nuorodą“, kaip numanomo pagrindžiančiojo modelio „pakaitą“ (2005;75). „Dokumentų analizė“ leidžia duomenis pateikti kaip informantų istorijos dalį, o ne tyrėjo interpretacijos dalį. Todėl, peržiūrint interviu išrašus, medicininius reabilitacijos centrų dokumentus, reabilitacijos centrų veiklos dokumentus, nuotraukų archyvus, stebėjimo pokalbių išrašus buvo siekiama aprašyti „ką informantas turėjo mintyse“ (2005;90). „Dokumentai“, šiame darbe, naudojami kaip pagalbinės

priemonės ir rezultatai, pateikiami ne kaip tikėtinos interpretacijos, bet kaip aktualiai įvykusių dalykų ataskaitos.

- 8) **Interviu-stebėjimas.** Interviu-stebėjimo metodo pagalba buvo fiksuojama ne tik informantų kalba, bet ir gestai, vaizdiniai ir kūno atsakas į tai, kas vyksta aplinkui juos. Šio metodo pasirinkimą lėmė Goffmano požiūris į tyrėją. Jei tyrėjas negali įsijausti į tiriamą situaciją ir fiksuoti ne tik kalbą, bet ir murmėjimus, judesius, aprangą ir panašiai, vadinasi, jis negali „atlikti nors dalelę rimto darbo“ (1989:126). Interviu-stebėjimų medžiaga buvo renkama siekiant interviu atlikti labiau neformalų, tik pasitelkus tam tikras klausimų gaires (priedas nr.1) ir stebint informantų reakciją, kalbą, toną, aprangą ir panašiai. Interviu-stebėjimai buvo atliekami ir bendraujant su vienu informantu, ir su dviem²⁷ informantais iš karto (vadinamieji diadiniai interviu). Bendravimas su keliais informantais vienu metu leido pastebėti ir aprašyti, kaip Goffmanas teigia, natūralios sąveikos apraiškas ir priartėti prie informantų realybės ir tiesos. Taigi, šiame disertacijos darbe yra taikomas interviu-stebėjimo metodas, kuris atliekamas su buvusiais psichoaktyvių medžiagų vartotojais (turinčiais penkerių ir daugiau metų narkotikų neįvartojimo patirtį ir turinčiais mažiau nei penkerių metų narkotikų neįvartojimo patirtį) ne tik su jais kalbant bet ir stebint jų tarpusavio bendravimą, elgesio manieras, gestus, mimikas, kalbos ypatumus (murmėjimai, žargonas ir panašiai). Vykdamas interviu – stebėjimus nemažai laiko buvo skiriama jų pasiruošimui, neskubant jungti diktofono, pradedant pokalbį nuo bendrų temų, nesusijusių su šio darbo tema, leidžiant informantams tyrimo metu jaustis patogiai jiems patinkančioje aplinkoje (todėl interviu vyko ten, kur pakviesdavo informantai, dažniausiai jų namuose ar reabilitacijos centre). Interviu

²⁷ Buvo daroma prielaida, kad bendraujant su dviem informantais vienu metu bus galima pastebėti tam tikrų sąveikos ypatumų, kurių negalima pastebėti bendraujant tik su vienu informantu. Ši prielaida iš dalies rėmėsi Simmelio teiginiu, kad du dalyviai kokiems nors santykiams apibūdinti yra ypač svarbūs ir tai rodo kasdienis patyrimas: „*juk bendras likimas, veikla, sutarimas, bendra paslaptis susieja du dalyvius visiškai kitaip negu tuo atveju, kai dalyvių yra bent trys*“ (Simmel 2007:48).

metu informantai galėjo gerti arbatą / kavą, esant poreikiui buvo daromos pertraukos.

- 9) **Stebėjimai.** Dalyvaujantys stebėjimai suteikė galimybę aprašyti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveikos struktūros bruožus jiems komunikuojant su kitais asmenimis. Taikant dalyvio kaip stebėtojo metodą, apie atliekamą tyrimo tikslą tiriamieji buvo informuojami. Stebėjimo metu buvo įrašinėjama reabilitacijos centre dirbančių specialistų ir buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų kasdieniai grupiniai susitikimai ir susitikimas su Lietuvos moksleivių parlamento atstovais. Taip pat buvo fiksuojamas informantų bendravimas ir elgesys, vadinamose „užkulisių zonose“ (vietos, kuriose asmenys atsipalaiduoja, vyksta neformalūs pokalbiai ir kuriose nėra „pašalinių“ asmenų (pvz. centro darbuotojų ir pan.).
- 10) **Pokalbių analizė.** Pasitelkus Garfinkelio (2005;28-40) aprašytus pasikeitimo replikomis pokalbius, buvo referuojamos pokalbių dalys, užfiksuotos stebėjimų metu ir siekiama aprašyti numanomas jų reikšmes. Pokalbių analizė suteikia galimybę atskleisti, kaip sąveikos dalyviai, žinodami kontekstą, geba suprasti vienas kitą net visko nepasakius.
- 11) **Eksperimentas**²⁸. Remiantis Garfinkeliu (2005;45) buvo panaudotas eksperimentas, kurio metu buvo prašoma tyrime dalyvavusių asmenų suabejoti, bendraujant su kitais buvusiais narkotikų vartotojais, tam tikra, jiems konstituojuama tvarka ir jos prasme. Tokio eksperimento panaudojimas suteikia galimybę atskleisti, ką asmenys jaučia perimdami jiems konstituojuamas tvarkas ir jų laikydamiesi.
- 12) **Reabilitacijos centrų medicininių ir veiklos dokumentų, nuotraukų archyvų apžvalga.** Tai leido papildyti interviu-stebėjimų metu gautus duomenis ir aprašyti bei teikti interpretacinio pobūdžio

²⁸ Tai nėra eksperimentai, kurie grindžiami procedūrinėmis taisyklėmis. Garfinkelis nors ir pats vartoja sąvoką „eksperimentas“, tačiau pabrėžia, kad greičiau tai „įrodinėjimo būdai<...> kurių paskirtis<...> „padėti nerangiai vaizduotei“. Aš išsiaiškinau, kad šie būdai sužadina minties formas, kuriomis remiantis galima aptikti neišaiškinamai artimo pasaulio keistumus“ (Garfinkel 2005;39)

nuorodas apie psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos struktūros bruožus.

Tyrimo imtis, laikas ir vieta:

Kadangi tyrimas remiasi I dalyje aprašytais dramaturginėmis tyrimo gairėmis, tiriamųjų atrankos imtis iš anksto nebuvo nustatyta. Interviu-stebėjimų, stebėjimų, reabilitacijos centrų medicininių ir veiklos dokumentų kiekis susietas su duomenų pasikartojimo dažnumu („teoriniu prisotinimu“). Kai informantai, stebėjimai, analizuojama medžiaga naujų žinių nepateikdavo lauko darbai buvo užbaigiami.

1. Vilniaus priklausomybės ligų centro Ankstyvos diagnostikos ir reabilitacijos skyriaus reabilitacijos centro²⁹ (toliau – VPLC RC) 14³⁰ asmens bylų, pildytų 2010 metais, analizė.
2. VPLC RC, Meikštų dvaro reabilitacijos centro, Labdaros paramos fondo „Agapao“, Priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenės „Vilties švyturys“ veiklos dokumentų analizė³¹.
3. Meikštų dvaro reabilitacijos centro, Labdaros paramos fondo „Agapao“, priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenės „Vilties švyturys“

²⁹ Vilniaus priklausomybės ligų centro Ankstyvos diagnostikos ir reabilitacijos skyriaus reabilitacijos centras buvo pasirinktas dėl to, kad jame ilgą laiką (nuo 8 mėn. iki 10 mėn.) praleidžia asmenys, kurie siekia sustoti vartoti narkotines medžiagas. Kitas pasirinkimo kriterijus yra tai, kad VPLC RC gydo asmenys iš visos Lietuvos. Trečias kriterijus, lėmęs tai, kad buvo pasirinktas šis reabilitacijos centras, – jame dirba specialistų komanda: gydytojas-psichiatras, psichologas, socialiniai darbuotojai. VPLC RC vadovauja gydytojas psichiatras. Gydytojas psichiatras veda asmens ligos istorijas (dažnai vadinamas „asmens bylomis“, „asmens istorija“, „paciento byla“ ir pan.), kuriose ir yra fiksuojami visų specialistų įrašai viso buvimo reabilitacijoje metu apie ten esančių asmenų situaciją, veiklą, pasiekimus ir pan. O kituose Lietuvoje esančiuose RC dažniausiai vadovauja ne gydytojai psichiatrai, o buvę narkotikų vartotojai, tai apsunkina griežtą dokumentacijos vedimą. Reabilitacijos centrai, o ne kiti pagalbos / gydymo būdai / metodai, buvo pasirinkti dėl kelių priežasčių: 1. Juose asmuo praleidžia gana ilgą laiką. 2. Juose nėra taikomas gydymas medikamentais ir asmuo gali kurti savo kaip neįvykdyto narkotikų įvaizdį (kiti pagalbos metodai susiję su medikamentiniu gydymu, todėl asmuo gali labiau tapatintis su ligonio, paciento ir panašiais vaidmenimis). 3. Į reabilitacijas kreipiasi asmenys iš visos Lietuvos, turintys skirtingas narkotikų vartojimo biografijas ir patirtį. 4. RC – stabiliai veikiančios organizacijos, o tai leidžia analizuoti proceso dinamiką.

³⁰ Vilniaus priklausomybės ligų centro Ankstyvos diagnostikos ir reabilitacijos skyriaus reabilitacijos centre iš viso yra 14 vietų. Reabilitacijos trukmė – nuo 8 iki 10 mėn. Dėl šios priežasties ir buvo pasirinkta 14 asmenų ligos istorijų, kurie pradėjo gydymą 2010 - 2011 metais.

³¹ Šie reabilitacijos centrai yra vieni didžiausių Lietuvoje. Todėl ir buvo pasirinkti būtent šių centrų veiklos dokumentai, nuotraukų archyvai.

kaupiamų nuotraukų archyvų analizė (analizės vienetai: apranga, *kokios* fiksuojamos situacijos, *kaip* užfiksuoti gestai, pozos, kokia tvarka fiksuojami epizodai).

4. Interviu - stebėjimai su buvusiais psichoaktyvių medžiagų vartotojais: 3 interviu (vienu metu kalbinant du informantus (iš viso 6 informantai) su informantais, esančiais reabilitacijos centre, ir 7 interviu su asmenimis, nevartojančiais narkotinių medžiagų daugiau nei penkis metus. Interviu stebėjimai vyko 2011 m. gegužės – rugpjūčio mėn.
5. Garso įrašas Meikštų dvaro reabilitacijos centre vykusio buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų ir Lietuvos moksleivių parlamento atstovų susitikimo metu. Stebėjimas vyko 2011 m. rugsėjo mėn.
6. Vilniaus priklausomybės ligų centro Reabilitacijos centre vykusių ten dirbančių specialistų ir buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų kasdienių grupinių susitikimų (kurie vadinami „rytiniais ratais“) 5 garso įrašai. Stebėjimai vyko 2011 m. liepos – rugsėjo mėn.

Duomenys buvo renkami: pirmiausia vyko medicininių dokumentų ir veiklos dokumentų analizė, vėliau interviu – stebėjimai, kai duomenys nesuteikdavo naujos informacijos, buvo renkami papildomi kokybiniai duomenys kitais metodais (stebėjimu, eksperimentu, pokalbių analize ir pan.), suteikiantys naujų žinių, kurie leido kitaip pažvelgti į jau išnagrinėtus duomenis. Buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos modelio tyrimo metodai ir empiriniai indikatoriai pateikti 1 lentelėje.

1 lentelė. Buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų socialinės sąveikos modelio tyrimo metodai ir empiriniai indikatoriai³².

Analizės lygmuo	Empiriniai indikatoriai	Tyrimo objektą diferencijuojantys metodai
Socialinės aplinkos ir asmens vidinių įsipareigojimų įtaka naujo vaidmens darybai	Reabilitacijos centruose galiojančios taisyklės, dienotvarkė, ritualai, papročiai, reabilitacijos centrų aplinka, asmens požiūris, elgesys taisyklių ir pan., atžvilgiu.	Interviu – stebėjimai; Stebėjimai; Reabilitacijos centrų veiklos dokumentai; Pokalbių analizė.
Reikšmių suteikimas konstituojamai tvarkai	Numanomos ³³ reikšmės, tikslai, ketinimai, motyvacijos, interesai, emocijos (troškimas, viltis, baimė, susirūpinimas). Sąveikos tvarkos ritualuose dalyvaujantys a) gestai, b) manieros, c) kūno judesiai ir t.t.	Interviu – stebėjimai; Stebėjimai; Eksperimentas; Reabilitacijos centro medicininė dokumentacija.
Įspūdžio kūrimo strategija ir jos prasmė vaidmens darybai	Gestai, mimikos, dekoracijos (veikla, apranga, patalpos), vengtinos temos, nutylėjimai, murmėjimai, tylą, apgaudinėjimas, melavimas, kuriami kiti vaidmenys.	Reabilitacijos centrų nuotraukų archyvo medžiaga; Interviu – stebėjimai; Stebėjimai;

³² Empiriniai indikatoriai, šiame tyrime, nėra griežtai apibrėžti teiginiai, nuorodos. Atsižvelgiant į tyrimui pasirinktas teorines ir metodologinius tyrimo principus jie suvokiami kaip nebaigtinis bet interpretacinis procesas. Tikslinga pacituoti Valantiejų, kuris pastebi, kad empiriniai indikatoriai tai tarsi gyvenimo patyrimo interpretacinis procesas: „gyvenimo patyrimas (kurį sociologinės apklausos įvardija kaip „empirinius“ indikatorius – „atsakymus“ į pateikiamus anketos klausimus) yra interpretacinis procesas. Tai aktyvus ir emocinis naracijos ieškojimas, atviras, kintantis siužeto kūrimas, kuris neturi dėsningų racionaliuųjų koordinatų. Priešingai, jis priklauso nuo daugelio atsitiktinumų. Esami pasakojimų siužetai neturi vienintelės prasmės, o juo labiau linijinės priežasties–padarinio krypties. Šios prasmės yra ne už gyvenamojo pasaulio – teoriniame diskurse, arba apklausų formose, bet ikiteoriniuose komunikacinio veiksmo diskursuose“ (2005;17).

³³ Numanomos reikšmės, tai užfiksuoti apibūdinimai, apie buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveiką, kurių be konteksto nebūtų galima suprasti. Tai tarsi socialinės sąveikos praktinės prielaidas kurios kartojasi („tarkim“, „žinoma“, „suprantama“, „aišku“, „ką ir kalbėti“, „kaip pavyzdžiui“ ir taip toliau).

Tyrimo trūkumai ir ribotumai

Tyrimė atlikta 12 interviu - stebėjimų ir 6 stebėjimai (dviejuose reabilitacijos centruose). Išanalizuota 14 medicininių dokumentų (asmens bylų). Apžvelgta ir išanalizuota 4 Lietuvoje veikiančių reabilitacijos centrų veiklos dokumentai ir nuotraukų archyvai. Nors tyrimo imtis pagal kokybinių tyrimų metodologiją yra pakankama, tyrime buvo galima apklausti daugiau respondentų ir atlikti stebėjimus daugelyje reabilitacijos centrų. Tačiau dėl kai kurių reabilitacijos centrų noro išsaugoti ir garantuoti savo pacientų konfidencialumą bei dėl išteklių ribotumo šiame tyrime to nepadaryta.

Dėmesys yra sutelkiamas į vadinamuosius „stipriuosius“³⁴ ir nelegalius narkotikus bei asmenis, kurie juos vartojo ir kuriems pavyko nutraukti jų vartojimą (nuo kelių mėnesių iki keliolikos metų). Šiame darbe yra praleidžiami įvairių narkotikų formų, skirtingų priklausomybės tipų subtilybės ir visi socialiniai-ekonominiai veiksniai, susiję su narkotikais ir priklausomybe.

2.2. Tyrimo medžiagos aprašymas ir patikimumo kriterijai

Tyrimo analizė buvo atlikta remiantis dramaturginių tyrimo gairių metodologiniais principais:

1. Renkant duomenis, juos transkribuojant, aprašant ir interpretuojant kreipiamas dėmesys į tiriamųjų balsą, tylą, juoką, kūno padėtį, gestus ir t.t.
1. Duomenys sugrupuojami pagal dramaturginėse tyrimo gairėse išskirtus struktūrinius vienetus.
2. Aptinkami skiriamieji tiriamo atvejo požymiai, atsižvelgiant į panašumus ir kontrastus.
3. Atidžiai analizuojami žodžiai, kuriuos naudoja tiriamieji, ypač jų vartojamos metaforos.

³⁴ Visuomenėje yra paplitęs psichoaktyvių medžiagų skirstymas į „sunkias“ / „stiprias“ ir „lengvas“ / „silpnas“. „Sunkioms“ psichoaktyvioms medžiagoms priskiriama kokainas, heroinas ir kt., „lengvoms“ – marihuana, tabakas ir pan. Toks psichoaktyvių medžiagų skirstymas neturi jokio mokslinio pagrindo.

4. Aprašoma ir (ar) interpretuojama atskirų frazių, kūno gestų ir pan. kolektyvinė ir individuali reikšmė, t.y. aptinkami ir išskiriami tiriamųjų įvardyti, pastebėti reiškinio patyrimo būdai.
5. Patikimumo ir tinkamumo kriterijai: a) išsamiai pristatomas požiūris, kurio laikomasi tiriant reiškinį (išsamiai pristatomi teoriniai ir metodologiniai dramaturginių tyrimo gairių principai); b) skirtingais tyrimo metodais gauti duomenys lyginami tarpusavyje; c) siekiama gauti grįžtamąjį ryšį apie padarytas santraukas gaunant grįžtamąją informaciją iš informantų – tai raktinis tikrinimo žingsnis tyrime ir analizėje.
6. Tyrimo kokybę siekiama užtikrinti nustatant ryšį tarp tyrimo tikslo ir naudojamų metodų: a) tinkamas interviu – stebėjimų, stebėjimų dalyvių, aplinkos pasirinkimas; b) tinkamų klausimų pateikimas ir neverbalinės komunikacijos fiksavimas, įvairių duomenų rinkimo metodų derinimas; c) pagarbos bei konfidencialumo nuostatų užtikrinimas duomenų rinkimo metu; d) tinkama interviu transkripcija ir transkripcijų medžiagos analizė.

Tiriamųjų sociodemografiniai duomenys

2 lentelė. Informantų, ilgą laiką nevartojančių narkotinių medžiagų, demografiniai duomenys

Informantas	Amžius	Lytis	Šeiminė padėtis	Narkotikų vartojimo trukmė (metais)	Sistemiškai vartotos narkotinės medžiagos	Narkotikų nevartoja
I1 (K)	30m.	moteris	Ištekėjusi, turi tris vaikus	5	Heroinas, alkoholis	11 metų
I2 (A)	29m.	moteris	Ištekėjusi, turi vieną vaiką	3	Heroinas	7 metai
I3 (M)	52m.	vyras	Vedęs, turi vieną vaiką	15	Heroinas, alkoholis	17 metų

I4 (J)	37m.	vyras	Vedęs, turi vieną vaiką	10	Heroinas	9 metai
I5 (E)	52m.	moteris	Ištekėjusi, turi du vaikus	10	Aamfetaminas, alkoholis (retkarčiais heroinas)	17 metų
I6 (L)	30m.	moteris	Ištekėjusi, turi du vaikus	4	Amfetaminas (retkarčiais heroinas, tramadolis)	7 metai

3 lentelė. Informantų esančių rehabilitacijos centruose demografiniai duomenys

Informantas	Amžius	Lytis	Šeiminė padėtis	Narkotikų vartojimo trukmė (metais)	Sistemiškai vartotos narkotinės medžiagos	Narkotikų nevartojimo
I7 (A)	27m.	vyras	Nevedęs	7	Heroinas	4 mėnesiai
I8 (B)	30m.	vyras	Nevedęs	12	Heroinas, alkoholis	9 mėnesiai
I9 (C)	29m.	vyras	Nevedęs	7	Heroinas, amfetaminas	7 mėnesiai
I10 (D)	23m.	vyras	Vedęs	5	Heroinas, amfetaminas, marihuana	5 mėnesiai
I11 (F)	27m.	vyras	Nevedęs	8	Heroinas, alkoholis	5 mėnesiai
I12 (E)	26m.	vyras	Nevedęs	10	Heroinas	5 mėnesiai

4 lentelė. Stebėjimų, atliktų rehabilitacijos centruose, aprašymas

Stebėjimas	Stebėjimo vieta	Dalyviai	Laikas	Stebėjimo trukmė
Stebėjimas Nr. 1	Reabilitacijos centras „Meikštų dvaras“	48 reabilitacijos centro dalyviai; 4 personalo nariai; 15 Lietuvos moksleivių parlamento atstovų; 5 specialistai, lydėję moksleivius	2011-09-03	2 val.
Stebėjimas Nr. 2	Vilniaus priklausomybės ligų centro reabilitacijos centras	12 reabilitacijos centro dalyvių; 5 personalo nariai	2011-09-07	2 val.
Stebėjimas Nr. 3	Vilniaus priklausomybės ligų centro reabilitacijos centras	12 reabilitacijos centro dalyvių; 3 personalo nariai	2011-09-12	2 val.
Stebėjimas Nr. 4	Vilniaus priklausomybės ligų centro reabilitacijos centras	12 reabilitacijos centro dalyvių; 4 personalo nariai	2011-09-14	1,5 val.

Stebėjimas Nr. 5	Vilniaus priklausomybės ligų centro reabilitacijos centras	10 reabilitacijos centro dalyvių; 3 personalo nariai	2011-09-16	2 val.
Stebėjimas Nr. 6	Vilniaus priklausomybės ligų centro reabilitacijos centras	13 reabilitacijos centro dalyvių; 3 personalo nariai	2011-09-19	2 val.

Duomenų pateikimas

Aprašant empirinius duomenis, šiame darbe yra gausiai naudojamos citatos iš stebėjimų, interviu – stebėjimų, siekiant, kaip ir buvo minėta, I-oje šio darbo dalyje „pagauti“ atliekamą socialinę sąveiką, kuri „savime suprantama“, „nepastebima“ ir pan., su visu jos sunkumu ir įvairumu. Atsižvelgiant į dramaturginius tyrimo gairių metodologinius principus, siekiama prasmės konstituoti iš tiesiogiai stebimos socialinės situacijos ir kuo autentiškiau pateikti buvusių narkotikų vartotojų sąveikos ypatumus, jų mąstymo stilių. Tuo tikslu, taip pat buvo naudojama „gyva“ netaisyta informantų kalba.

Cituojant interviu medžiagą, skliausteliuose pažymima: *II* (skaičius nurodo informanto numerį). Cituojant stebėjimų medžiagą, skliausteliuose nurodoma: *steb. Nr. 1.* (skaičius nurodo stebėjimo numerį). Medžiaga, paimta iš medicininių dokumentų, žymima: *cit. iš asmens bylos.* Medžiaga, paimta iš reabilitacijos centrų veiklos dokumentų, žymima: *cit. iš reab. cent.,* toliau nurodant reabilitacijos centro pavadinimą ar pateikiant nuorodą į šaltinių sąrašą.

2.2.1. Socialinė aplinka ir asmens vidiniai įsipareigojimai

Prieš pradėdant išsamiau aprašyti empirinio tyrimo metu gautus duomenis apie buvusių narkotikų vartotojų kuriamo / atkuriamo vaidmens darybą, glaustai

aprašoma tai, kuo ta sąveika skiriasi nuo kitų ir kodėl ji yra išskirtinė. Vėliau pristatoma reabilitacijos centruose konstituoamos tvarkos ir kaip vyksta naujo / atkuriamo vaidmens daryba asmeniui įsipareigojant ir (ar) prisitaikant prie aplinkos, kuri konstituoja jo veiksmams, elgesiui tam tikrą tvarką ir reikšmes.

2.2.1.1. Sąveikos išskirtiniai bruožai

Kurdami / atkurdami buvusio narkotikų vartotojų vaidmenį, asmenys turi įgyti tam tikrų įgūdžių, išmokti kontroliuoti savo elgesį, nuslėpti savo, kaip narkotikų vartotojo, praeitį, nes tai, kad jis buvo narkotikų vartotojas, kitiems (kartais kai ką nuslepiant, kartais pademonstruojant) sąveikos dalyviams gali sukelti įvairiausių jausmų, pradedant pasipiktinimu, baime, smerkimu, baigiant gailėsčiu. Buvę narkotikų vartotojai turi išmokti ne tik pateikti savo, kaip jau nevartojančio narkotikų, įvaizdį kitiems, bet pirmiausia jie patys turi išmokti priimti save kitoki, t. y. nevartojantį narkotikų ir siekiantį tokiu išlikti.

Kitiems asmenims narkotikų vartojimas asocijuojasi su nusikaltimais, infekcinėmis ligomis (tokiomis kaip ŽIV, hepatitai ir kt.), amputuotomis galūnėmis dėl pastovaus narkotikų švirškėjimo, vagystėmis, apiplėšimais, smurtu, prostitucija. O pats narkotikų vartotojas prisimena ne tik skaudžias narkotikų sukeltas pasekmes, bet visų pirma malonumą, kurį jų vartojimas suteikė.

Narkotikų vartotojas geba įvardyti visas neigiamas pasekmes, su kuriomis yra susidūręs narkotikų vartojimo metu, tačiau tuo pat metu gali išvardyti ir tai, kokį malonumą ir naudą suteikia jo vartojimas. Malonumų prisiminimas sukelia tam tikras problemas, siekiant pradėti kurti ir išlaikyti nevartojančio narkotikų asmens vaidmenį ir jį išreikšti kitiems.

Empirinio tyrimo metu surinktų duomenų analizė leido išskirti šešis veiksnius, lemiančius buvusių narkotikų vartotojų sąveikos sudėtingumą ir problematiškumą: 1. Noras tęsti narkotikų vartojimą juntamas visą laiką. 2. Savęs, kaip „kitokio“ nei „normalūs“ visuomenės nariai, suvokimas. 3. Nustojus vartoti narkotikus asmuo jaučia, kad nepriklauso nei tiems, kurie tęsia

vartojimą, nei tiems, kuriuos laiko „normaliais“ visuomenės nariais. 4. Nustojus vartoti narkotikus, reikia atrasti tai, kas pakeistų jų vartojimą. 5. Priklausomybė nuo kitų sąveikos dalyvių ir vaidmenų atlikimo įtampos. 6. Nustojus vartoti narkotines medžiagas, asmuo visuomenės akyse vis tiek lieka narkomanu.

Toliau išsamiai pristatomas kiekvienas iš veiksmių.

1. Noras tęsti narkotikų vartojimą juntamas visą laiką.

Būtent tai, ką narkotikų vartojimas suteikė ir kas buvo malonu³⁵, narkotikų vartotojui neįmanoma pamiršti. Kuriamą / atkuriamą buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį žymiai apsunkena tas malonumų prisiminimas ir reali „nauda“ (priemonė pabėgti nuo problemų, priemonė tapti išskirtiniu ir kt.), kurią gaudavo iš narkotikų vartojimo.

„Iš tikrųjų vartojant tai yra paprasčiau ir gyventi iš vienos pusės, nes žinai ir turi vieną tikslą, vienas dalykas yra tau – narkotikai, ir daugiau kaip ir apie nieką ir nereikia ir galvoti. Ir kaip ir turi tokį. Žinai, ką darysi kiekvieną dieną, ta prasme ką, ką turi padaryti. Tai „raskumaritsa“ (narkomanų vartojimas žargonas, kuris reiškia narkotiko pavartojimą, siekiant išvengti abstinencijos sukeliamų pojūčių – autorės pastaba)“ (I8³⁶).

„Nu vartojimas, tai... aš nežinau, ar tai yra blogai, ar tai yra gerai, bet tai yra gyvenimo dalis mano, kuri yra praeita ir, aišku, nevartoti yra geriau, dabar sėdėt su jumis ir kalbėt, negu ieškoti kažko, bet... turbūt tas žavi, kad buvo labai aiškus tikslas, kurio norėdavai pasiekti ir ne tik, protu suvokiama, bet ir fiziškai, ir, ir tai įgyvendinęs jausdavai pasitenkinimą. Visokeriopą: ir dvasinį, ir fizinį, ir problemos tos.... jos pranykdavo, ko dabar nėra, jas reikia spręst“ (I4).

Taigi, potraukis tęsti narkotikų vartojimą, nepaisant to, kad asmuo siekia ir stengiasi kurti / atkurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, pastoviai jaučiamas ir sukelia *baimes, nepasitikėjimą*:

³⁵ Bjergas (2008;11) pateikia labai taiklią citatą, kuria galima iliustruoti šį teiginį: „O Dieve, aš radau tai, ko ieškojau ... sąmoningai prisimenu, kad man pirmą kartą kilo ši mintis. Tada giliai širdyje pagalvojau, kad pirmą kartą pavartojęs tapau priklausomas. Na, žinote, tai buvo jausmas, kurio ieškojau“.

³⁶ Informantų kalba netaisyta. Prasminiai akcentai paryškinti disertacijos autorės.

„Noras vartoti (narkotines medžiagas – autorės pastaba), jis visą laiką yra. Jis užslėptas labai giliai, ir ten...nu bet ta baimė, kad tas noras atsiras ir kad negalėsi sustabdyt, tai visą laiką, tas yra. Negali šimtu procentų pasitikėti savimi, nes. Čia taip sudėtinga, nu, liga“ (I4).

Baimė, kad vėl, nepaisant įdėtų pastangų, asmuo gali grįžti prie narkotikų vartojimo, daro įtaką ne tik sąveikai su kitais, kuri gali būti pagrįsta nepasitikėjimu savimi, kitais, bet turi įtakos ir „savojo aš“ suvokimui. Narkotikų vartojimas, kaip veikla, yra nutrauktas, tačiau prasideda ir, remiantis medicina, tęsiasi visą gyvenimą³⁷, kita veikla, tai pastangos nugalėti potraukį tęsti vartoti narkotikus. Kita vertus, ši veikla, kuri yra naujo / atkuriamo vaidmens proceso rezultatas, taip pat yra ir atvira, nes nukreipta į aplinkinį pasaulį siekiant kitiems „išreikšti“ (Goffman 2000;43) buvusio narkotikų vartotojų vaidmenį.

Praeitis ir dabartis yra reikšmingos, nes tiek viena, tiek kita turi reikšmę informantų kuriamam / atkuriamam vaidmeniui. Patyrimai narkotikų vartojimo periodu, užima svarbią informantų gyvenimo dalį ir jiems asocijuojasi ne vien tik su problemomis, kurias sukelia ar gali sukelti narkotinių medžiagų vartojimas, bet ir su *ryškiausiais vaizdais*, kurios jie prisimena.

Visų interviu - stebėjimų metu, kai buvo kalbama apie narkotikų vartojimo ir nevartojimo periodą, daugelis pradėdavo kalbėti būtent apie tai, ką jie patyrė naudodami nelegalias psichoaktyvias medžiagas, nes tai vieni iš ryškiausių jų prisiminimų:

*„<...> taip, kad labai, labai toks, nu aš negaliu pasakyt, kad ten labai baisus (gyvenimas vartojant nelegalias narkotines medžiagas – autorės pastaba). Nu, vienu žodžiu, ką galiu pasakyt, tai, kad iki šiol, **tai turbūt ryškiausi vaizdai, kuriuos aš patyriau, atsimenu.** Ir visa praeitis, aš nelabai gerai galiu atsiminti, kas buvo mokykloj, neryškiai. Galiu prisimint, bet neryškiai. Kada mokiausi toliau, technikume.... Bet vartojimą, ir tai irgi ilgas laiko tarpas, aš negaliu prisiminti, kaip kažkokia metų seka, bet aš ... **ir tai labai ryškūs mano gyvenime momentai, net ir dabar nevartojant taip pat yra, tas pat, kad aš daug geriau prisimenu tą laiką, kai vartojau, negu tai, kas įvyko dabar.** <...> ir paskui toliau vartojau, ir...neįsivaizdavau aš.. **labai ryškiai atsimenu, kad aš nelabai įsivaizdavau gyvenimo be narkotikų, be vartojimo.** Ne tai, kad be*

³⁷ Čia turima omenyje tai, kad medicinoje priklausomybė psichoaktyvioms medžiagoms yra laikoma lėtine liga (tokio požiūrio laikomasi ir rehabilitacijos centruose). Plačiau apie tai: <http://www.nida.nih.gov/scienceofaddiction>.

narkotikų, be vartojimo. Ten, ir kada būdavau apsivartojęs, kada būdavau išsišovęs (susišvirštęs narkotines medžiagas – autorės pastaba), tai tiksliai buvau patenkintas tuo gyvenimu, kuris buvo“ (I4).

Ryškus patirtų malonumų prisiminimas („*tai turbūt ryškiausi vaizdai, kuriuos aš patyriau*“ (I4) ir tai, kad narkotikai buvo vienas iš efektyviausių priemonių, kuriomis buvo sprendžiamos įvairios problemos, iš asmens pareikalauja gana didelių pastangų, siekiant pradėti naują gyvenimo etapą ir atsisakyti jų vartojimo. Informantai ypač pabrėždavo tai, kad narkotikai jiems ilgą laiką atstojo viską, t. y. buvo ir draugas, ir problemų sprendėjas, ir malonumų šaltinis:

„<..> nemoki gyvent normaliam pasauly. Čia mane vat, ir dabar, nors aš nevarioju aštuonis mėnesius, pradeda mokyt, mokytis, jo, ir labai vat gražus pavyzdys, man dabar vieną kartą įsidurt (susišviršt narkotinių medžiagų – autorės pastaba) duotų ir aš eisiu kaip ten žinau kur, kaip žuvelė. Paimi iš vandens, pakeli, jinai čia dvėsta, tik į vandenį įmesk, šuch ir nuėjo. Ir taip aš, iš tikrųjų man čia baimės kyla visokios normaliam pasauly, nu man baisu ten nueit, kažką padaryt dėl savęs, kažkokią pažymą, visokios baimės. Nu, nesveikas. Todėl, kad anksčiau su narkotikais darydavau, ir tada man jokių baimių nekildavo, o dabar viskas išlenda ir iš tikrųjų nu, sunkiai, sunkiai tą blaivybę pasiekt sekasi“ (I9).

Pradėjęs gyventi be narkotikų, asmuo patiria tokias emocijas kaip *baimė, nerimas*. Asmuo tarsi praranda *pasitikėjimą* savimi pačiu. Nepakankamas tikrumas konkrečiose situacijose gali išaugti į *susvetimėjimo* jausmą, kurį nuslopinti gali narkotikų vartojimas³⁸.

Pirmiau pateikta citata iš interviu parodė, kad vartojimo metu asmenys su kitais sąveikos dalyviais bendraudavo be įtampos („...*anksčiau su narkotikais darydavau, ir tada man jokių baimių nekildavo*“). Nustojus vartoti narkotines medžiagas, su kitais asmenimis pradėdama bendrauti kitaip, t. y. prisiimant atsakomybę, ir tokie paprasti darbai, kaip reikalingos pažymos iš reikiamų institucijų paėmimas, kelia gana nemalonius jausmus ir emocinę įtampą.

³⁸ Luhmanas (2000;104) mano, kad nepakankamas tikrumas konkrečiose situacijose gali išaugti į susvetimėjimo jausmą. Susvetimėjimo jausmas gali būti viena iš priežasčių to asmens pasitraukimui į tam tikrą grupę ar subkultūrą.

Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad informantų *baimėms, nerimui, įtampai* daro įtaką ir tai, kad jie susitapatina su priskirta stigma („narkomanas“, „ligonis“ ar pan.) ir laiko save „*kitokiais*“. Pirmiau pateiktoje citatoje iš interviu matyti, kad save laiko „*nesveiku*“, ir pabrėžia tai, kad kiti asmenys gyvena „*normaliame*“ pasaulyje, į kurį jam patekti dėl labai įvairių priežasčių yra sunku.

Sąlygiškai galime teigti, kad narkotikų vartojimo periodu asmuo prioritetus teikdavo ne bendravimui su kitais asmenimis, bet narkotinėms medžiagoms. Prioritetų teikimas narkotinei medžiagai (vartojimui, išsigijimui) gana ryškiai nulemdavo ir santykių su artimaisiais, nepažįstamais ir pan. pobūdį. „Santykis“ su narkotiku, kai jis buvo malonumų šaltinis, trukdavo ne visą laiką. Pavartojus narkotikus ilgesnį laiką, tai jau tapdavo tam tikra rutina (medicininiais terminais kalbant – „priklausomybė“ angl. *addiction*). Ta rutina tapdavo atsibodusia, kartais net nepakeliama, tačiau iš jos ištrūkti nebuvo lengva:

„Ar taip bendrai pasakyt, nu ta prasme bendrai, vienu žodžiu ta prasme nu neatsakingas gyvenimo būdas, hmmm, beprasmis, galima sakyt, tik egzistavimas. Va toks va. Mintys.... jokių ten minčių, ten buvo nuo vartojimo iki vartojimo (narkotinių medžiagų – autorės pastaba). Atsikeli su mintim, vat atmerki akis, iš karto: kur gaut, ką padaryt, ką apgaut. Nu ir viskas. Gauni, valanda biškį ramybės, paskui jau vėl – galvoji, nes reikia“ (I11).

„<...> vartoji tai tu ten nieko nesieki, sieki to kaifo (apsvaigimo, kurį sukelia narkotikų vartojimas – autorės pastaba), gauti iš kažkur tų pinigų, kad, kad, kad apsvaigt. Nepakeliama...atrodo, kad niekada iš to neištrūksi <...>“ (I2).

Remiantis informantų pasisakymais, sąlyginai galima išskirti „santykio“ su narkotiku etapus:

1. Narkotikai suteikia malonumą, padeda pabėgti nuo realybės ir problemų.
2. Narkotikų vartojimas įtraukia asmenį į veiklą, kuri dažniausiai susijusi su rizika, nusikaltimais ir pan.
3. Narkotikai tampa gyvenimo dalimi, kurios negalima taip paprastai atsisakyti (nors ir jaučiamos nemalonios pasekmės) ar nuo jos pabėgti.

Tai iliustruoja informanto pasisakymas:

„Ne, iš tikrųjų yra, man atrodo, mano gyvenime buvo toks etapas, kad narkotikas buvo draugas, po to narkotikas – priešas ir po to tapo narkotikas – šeimininkas“ (19).

Taigi, narkotikai užima didelę gyvenimo dalį, kurio negalima atsisakyti, kai tik to norima ir kuris lemia santykius, bendravimą su kitais asmenimis, sukeldamas *baimes, įtampą* ir pan.

Tyrime dalyvavę asmenys, kurie turi nedidelę narkotikų neįvartojimo patirtį, apie narkotikų vartojimo periodą kalbėdavo gana atvirai ir iš jų balso tono (balso tonas tvirtas, kalba garsiai, užtikrintai, daro mažai pauzių), gestų (pasisakymus lydi gestai, dažniausiai rankų, kurie tarsi liudija, kad asmuo įsijautęs į pasakojimą), galima numanyti, kad apie vartojimo laikotarpį jiems žymiai lengviau kalbėti nei apie dabartį (neįvartojimo laiką). Kai informantai kalbėdavo apie dabartį ar ateitį, prieš pradėdami kalbėti dažnai garsiai atsidusdavo, darydavo pauzes kalbėdami, kalba būdavo lėtesnė, balso tonas taip pat tylesnis, rankų judesiai pasidarydavo lėtesni.

Ilgesnę narkotikų neįvartojimo patirtį turintys asmenys (penki metai ir daugiau), priešingai, daugiau ir noriau kalba apie tai, kas yra jų gyvenime dabar, kai jie neįvartoja narkotikų (karjera, šeima), o apie vartojimo periodą kalbama gana nenoriai, atsargiai (prieš pradėdami kalbėti ieškoma patogios padėties, atsidūstama, atsikostima, daromos pauzės).

2. Savęs kaip „kitokio“ nei „normalūs“ visuomenės nario suvokimas.

Narkotikų vartojimo patirtis verčia asmenį jaustis „kitokiu“. „Kitokio“ jausmas asmenį verčia atsiriboti nuo kitų sąveikos dalyvių, palaikant tik tas sąveikas su kitais asmenimis, kurių neišvengiama (kiti narkotikų vartotojai, artimieji ir pan.):

„Kai vartojau buvau...automatiškai labiau užsidariau, nes...nuo, nuo aplinkinių, kadangi turėjau paslaptį, ir apie tai negalėjau kalbėti. Šiaip, nu toksai vat buvo didelis užsisklendimas savyje ir savęs tas toks smerkimas..... nu kažkaip iš tikrųjų....Begalinis užsidarymas, vienišumas ir to, to tikro santykio su žmonėmis nebuvo“ (16).

Narkotinių medžiagų vartojimas daro įtaką asmens *uždarumui, užsisklendimui, vienišumui*. Ši būseną ir lemia bendravimo su kitais asmenimis ypatumus, kuri dažniausiai pasireiškia *atsiribojimu* nuo kitų sąveikos dalyvių, o jei ji neišvengiama, tai dažnai būna tik paviršutinė ir epizodinė („*tikro santykio su žmonėmis nebuvo*“ (I6).

Informantai narkotikų vartojimo faktą priima kaip pagrindą, siekdami laikyti save „*kitokiais*“. Kaip buvo minėta teorinėje ir metodologinėje šio darbo dalyje, asmenys siekdami išreikšti savo konkretų vaidmenį atlieka „*pasirodymą auditorijai*“, kitiems pasirodyme dalyvaujantiems asmenims (Goffman 2000;28). „*Isijausdami į atliekamą vaidmenį*“ (ten pat) ir „*išreikšdami kitiems tai ką nori*“ (Goffman 2000;43) asmenys turi atsižvelgti į visuomenėje vyraujančius standartus (pavyzdžiui, šeimos, karjeros ir pan.). Tai sąlygoja lyginimąsi su kitais ir tas lyginimasis būna ne siekiančio nustoti vartoti narkotikus naudai.

Narkotikų vartojimo periodu, kai pagrindine veikla ir prioritetu tampa narkotikai, asmuo „iškrenta“ iš švietimo sistemos, darbo rinkos, dažniausiai nesukuria ar praranda šeimą, neturi stabilesnio finansinio pagrindo, atsiranda problemų su sveikata. Visa tai ir lemia asmens savęs kaip „kitokio“ suvokimą ir tokius jausmus, kurie daro įtaką ir naujai kuriamai sąveikai – *nepilnavertiškumui*:

„Man dabar yra 37 metai, ir kartais atsisukus į tai, ką aš dabar turiu, ir lyginti su kitais žmonėmis, tai nėra pats maloniausias dalykas. Nes tai, kad ... nu, kad yra dalykų, kurie džiugina, aišku, ir gyvenime ieškai... <...> Ir ... nu aš sakau, jeigu lyginti su paprastu žmogum, nieko gero čia nėra. Kad aš nebaigęs vidurinio, ir iš vis nieko gero nebaigęs, turiu dirbti darbus, kurie tiksliai yra ... nu nemanau, kad ... Manau, kad galėčiau dirbti ir geresnius darbus, jeigu dėčiau kažkiek tai pastangų. Ir finansinis... nu nežinau, aš sakau, gyvenimas yra toks, koks yra šiai dienai. <..> Dėl to, kad aš nesimokau, aš dažniausiai jaučiu nepilnavertiškumą, dėl to, kad aš nesu išsimokslinęs, ir visai negalvoji tuo momentu, kad aš vartojau narkotikus“ (I4).

Lyginimasis su kitais ir suvokimas, kad skirtumas yra ir jo lengvai nepanaikinsi („*lyginti su kitais žmonėmis, tai nėra pats maloniausias dalykas*“), daro įtaką tolesniam gyvenimui („*Manau, kad galėčiau dirbti ir geresnius*

darbus“) ir savęs, kaip „kitokio“, suvokimui („aš dažniausiai jaučiu nepilnavertiškumą“), taip pat įtakoja buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų vaidmens ir situacijos specifiškumą.

3. Nustojęs vartoti narkotikus, asmuo jaučia, kad nepriklauso nei tiems, kurie tęsia vartojimą, nei tiems, kurie laikomi „normaliais“ visuomenės nariais.

Viena iš problemų yra tai, kad ir nustojus vartoti narkotines medžiagas, tas „tikras santykis su žmonėmis (I6)“ nėra greitai atstatomas ar sukuriamas iš naujo. Nustojęs vartoti narkotikus asmuo tarsi atsiduria tarp dviejų „pasaulių“ – jis jau nepriklauso tiems, kurie ir toliau vartoja narkotikus, tačiau nepriklauso ir tiems, kurie niekada nevartojo nelegalių narkotikų. Net nustojęs vartoti asmuo ilgą laiką jaus potraukį³⁹, baime, kad vėl gali pradėti vartoti narkotikus, negalėjimas atskleisti ir atvirai kalbėti apie savo praeitį įvairiose situacijose, veikla (dažniausiai nelegali), kuria užsiminėjo vartojimo periodu – visa tai jam neleidžia jaustis pilnaverčiu ar tokiau „kaip kiti“:

„Kada vartoji žmogus tu nesi pilnavertis šioje visuomenėje, tu nesi.. aš nesijaučiau pilnavertis. Kai aš perstojau vartoti, aš irgi nesijaučiu pilnavertis šitos visuomenės dalis, nes noras atstumti, noras nu... noras kažką tai padaryti vis riboja mus, tuo, kad esi priklausomas. Tu negali būti atviras su žmonėmis, nu nuo kurių priklausoma tavo ten darbas, pavyzdžiui, tu negali pasakyti savo darbdaviui, kad esi priklausoma asmenybė, kad aš narkomanas, ir va ilgą laiką nevartoju. Nu, bent jau aš taip negalėčiau pasakyti, tai turbūt, aš nežinau, kad tai kažkas tokio, kas man padėtų pliusą. Bet nemanau...aš iki šiol galvoju, kad nei vienas bendradarbis nenorėtų savo gretose turėti narkomaną. Nu o jeigu būti visiškai atviram, kuris, bet koku atveju gali kažkada užvartoti, ir aš nesu visiškai tikras, turbūt tas yra irgi...jeigu atvirai kalbėti, aš negaliu pasakyti šimtu procentų, kad aš niekada gyvenime daugiau nevartosiu, niekad gyvenime daugiau nevogsiu. Su tuo, kad aš vogiau, ir vagiliavimas tai irgi, aš negaliu pasakyti visiems absoliučiai aplinkui“ (14).

³⁹ Medicinos, psichologinėje literatūroje, kurioje analizuojama priklausomybė, teigiama, kad norą vartoti jaus visą likusį gyvenimą. Todėl ir pagrindinė užduotis, norint nustoti vartoti, yra išmokti nugalėti kylantį potraukį narkotikui.

Narkotikų vartojimo patirtis, visuomenės požiūris į narkotikų vartotojus, paties asmens, savęs, kaip *nepilnaverčio*, suvokimas, pastovus savęs kontroliavimas, kad kiti nesužinotų apie narkotikų vartojimo praeitį, nenoras būti tapatinamam su vartojančiais narkotikus – visa tai turi įtakos kuriamo / atkuriamo vaidmens darybai. Tokia asmens būseną lemia ir tam tikrus jausmus, tokius kaip *vienišumas*, *gėda* ir pan.:

„Aš nežinau, kol kas dėl visuomenės vaidmens, nelabai sutapatinu dar save su visuo...kad esu visuomenės narys, kaip. Neišeina man dar sutapatint, ten nei aš moku mokesčius, nei man įdomu, kas bus prezidentas, nei man išvis įdomu, kaip ten ta visuomenė. Aš kažkaip nu, neišeina man. Išvis kažkaip atskirai, aš net jeigu einu gatvėj, nu arba stotelėj stoviu, tai aš kažkaip nestoviu kur krūva stovi, aš pastebėjau, visada nuošaliai stoviu ir žiūriu, aš nepatogiai jaučiuosi tarp žmonių. Man gėda ir aš dažnai jaučiuosi vienišas“ (I9).

Tai, kad asmuo patiria tam tikrus jausmus - „*nepatogiai jaučiuosi tarp žmonių*“, „*gėda*“, „*vienišas*“ - gali būti susiję su tuo, kad dėl to yra pasirenkama ir atitinkama veiksmų kryptis: „*<...> nestoviu, kur krūva stovi, aš pastebėjau, visada nuošaliai stoviu <...> (I9)*“.

Tapatumas buvusiems psichoaktyvių medžiagų vartotojams yra ypač problemiškas ir ypač tuomet, kai jie tiesiogiai bendrauja su tais, kuriuos vadina „*paprastais*“, „*normaliais*“ visuomenės nariais, negu su „*tokiais pat*“ kaip ir jie, t. y. buvusiais narkotikų vartotojais.

Reikėtų pastebėti ir tai, kad šis išskirtas sąveikos specifiškumas labiau yra stebimas tarp mažesnį narkotikų vartojimo periodą turinčių asmenų. Tie informantai, kurie turi penkis ir daugiau metų narkotikų nevartojimo patirtį, šios problemos kaip aktualios neįvardija. Tačiau kalbėdami ir prisimindami savo pirmus narkotikų nevartojimo metus, šią problemą įvardija kaip tuo metu gana aktualią.

4. *Nustojus vartoti narkotikus reikia atrasti tai, kas juos pakeistų.*

Menama realybė⁴⁰, kurioje gyvena narkotikus vartojantis asmuo, pareikalauja ir aukų, kurios dažniausiai pradedamos gražinti tada, kai asmuo pradeda siekti nustoti vartoti narkotikus.

Buvusiam narkotikų vartotojui yra sunku pakeisti savo įpročius, kalbos manierą ir kitus lengvai pastebimus kitiems sąveikos dalyviams „atributus“, kurie gali lengvai išduoti asmens praeitį. Viena informantė, kuri nustojusi vartoti narkotines medžiagas ilgą laiką dirbo su kitais norinčiais nustoti vartoti asmenimis, pastebi, kad staigiai pasikeisti nėra lengva ir paprasta:

*„Labai gerą turiu pavyzdį vieną, kai reabilitaciją priklausomybių dirbau, reiškia, nemažai metų, tai vienas vyrukas intensyviai vartojo narkotikus ir pradėjo tą sveikimą reabilitaciją mūsų, tai **jisai žiauriai keikėsi, jis neturėjo kažkokios kitos kalbos. Jis arba mykia, arba keiksmazodžiai, buvo agresyvus ir taip toliau. Tai iki to, iki sveikimo ir staiga, praėjus, nu pusei metų reabilitacijos, jisai sustojo ir sako, „žinai, sako, Monika⁴¹, aš nesuprantu, kas man darosi. Aš gyvenau, ir taip kaip aš elgiausi, ir taip, kaip aš kalbėjau, aš jau nebenoriu taip elgtis ir gyvent“.** Ar ne?. „**O naujai aš dar nemoku**“ (15).*

Narkotikų vartojimo periodas dažnai trunka keletą metų, kol asmuo dėl įvairių priežasčių, nusprendžia nustoti vartoti narkotikus. Todėl ir iškyla problema, kaip tapti „tokiu kaip kiti“, kaip „*įsijausti į kurią / atkuriamą vaidmenį*“, jį „*išreikšti kitiems*“ (Goffman 2000), surasti naujus pomėgius, kurie sąlyginai pakeistų narkotikų vartojimą:

*„<...> Ir **kitaip gyvent nemoki**. Sakau, vartoji ten metų, pavyzdžiui, nu vat kaip aš, pavyzdžiui, nuo penkiolikos metų, dabar man trisdešimt, tai (trumpa pauzė), nu aš kaip ir **nemoku gyvent, nu vat, net ir nežinau, kaip iš tikrųjų gyvena nu vat paprasti žmonės, ane. Nėra nei pomėgių ten kažkokių labai daug, nei šiaip kažko tai. Tai iš tikrųjų sudėtinga. Nu, reikia mokytis iš naujo. Net ne iš naujo, o (trumpa pauzė) iš pat pradžių. Kaip vaikai. Va**“ (18).*

⁴⁰ Bjergas (2008), kalbėdamas apie priklausomybę nuo narkotikų, teigia, kad narkotikai pašalina subjektui būdingą atitolimą, nes asmuo, vartodamas narkotikus, nejaučia trūkumo jausmo ir „*subjektas nusklinda į grynos ir visiškos Esybės būseną. Visiškas troškimo patenkinimas, patiriamas narkomano, kai jis yra „apsinešęs“, ir tai yra laikinas jo troškimo pašalinimas. Kartu su troškimu jo dalyvavimas socialinėje realybėje, taip pat esminėje dalyje to, kas paverčia jį subjektu, taip pat dingsta. Jo būsenos nevaldo juslinė realybė, bet ją tiesiogiai sukelia Menamos realybės įsikišimas*“ (2008;11).

⁴¹ Čia ir toliau, siekiant užtikrinti informantų konfidencialumą, vardai pakeisti.

Kalbėdami apie tai, kad narkotikų vartojimą reikia kažkuo pakeisti, informantai vartodavo tokius žodžius, kaip „nemoku gyventi“, „paprasti žmonės“, „mokyti iš naujo“, „iš pat pradžių“, „kaip vaikas“. Tokie situacijos nupasakojimui pasirinkti žodžiai teikia nuorodas į tai, kad šio vaidmens daryba tarsi reikalauja visiškai atsiriboti nuo praeities ir pradėti kurti sąveiką nuo pat pradžių, tikintis pagalbos iš kitų (tėvų, artimųjų, specialistų). Ne tik tam tikri įgūdžiai, tokie, kaip kalbos maniera, elgesys ir kt., turi formotis iš naujo, bet ir vertybės.

Todėl, kuriant buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, reikia remtis į kitų sąveikos dalyvių, kuriuos tiriamieji dažniausiai vadina „paprastais“, „normaliais“, tvarką. Tai, kas turėjo tam tikrą prasmę (veikla, neverbalinė ir verbalinė kalba) narkotikų vartojimo „atramoje“, nusprendus narkotikų nevertoti ir perėjus į kitą „atramą“ verčia atsižvelgti ir į joje vyraujančias normas („*Neišeina man dar sutapatint, ten nei aš moku mokesčius, nei man įdomu, kas bus prezidentas, nei man išvis įdomu, kaip ten ta visuomenė*“ (I9), tokias kaip etiketas, priimtini reagavimo būdai („<...> *taip, kaip aš kalbėjau, aš jau nebenoriu taip elgtis ir gyventi*“ (I5), vengtinios temos („*nei vienas bendradarbis nenorėtų savo gretose turėti narkomaną*“ (I4) ir netgi vertybės:

„Ir tuo pačiu, nu žinoma, dvasinis, pasaulis kuris turi iš naujo formotis, sakykim, tokios, kaipo vertybės kaip meilė, kaip tikėjimas, kaip pasitikėjimas“ (I5).

Moralės, vietos, laiko reikalavimų konstituavimas ir asmens jų įsisavinimas, užtrunka gana ilgą laiką. Tyrimo metu surinkti duomenys parodė, kad tyrime dalyvavę informantai, kurie turi gana didelę narkotikų nevertojimo patirtį (penkeri ir daugiau metų), save, kaip pilnavertį visuomenės narį, be baimių ir nerimo, kad jų patirtis gali iškilti į paviršių, suvokia tik po gana ilgo laiko:

„Nu, kokius tris.....keturis.... nežinau, va dabar aš iš tikrųjų nežinau kiek metų, kad man yra visiškai tas pat, aš sulieju save su visuomene ir neišskiriu, kad čia kažkas ypatingo, kad aš vartočiau narkotikus, kažkas, kažką....Kiekvienas su savo ten. Kažkaip, galiu pasakyti bet kam, nu nebent jau ten nematau reikalo apie tai kalbėti ir tuo girtis. Bet, bet jei jau su

kažkuo kalbant atvirai, tai galėčiau paminėt. Tai aš jau dabar kaip ir integravausi pilnai į tą...“ (16).

„<...> ateinąs tas momentas, kada tu jau žinai, kad jau tau niekas neįsiūlys (narkotinių medžiagų – autorės pastaba). Jau tau niekas nebe, todėl, kad tu nebenori. Vat ateina ta riba, ateina tas sveikimo etapas, kada tu suvoki, kad tu esi jau žmogus, ir kad tu nesi panašus, arba aš nebeesu panaši į tą Moniką, kuria buvau ten tada, kada vartočiau, jo? Vat jau aš pasitikiu savimi. Aš jau absoliučiai nebijau savo praeities. Aš, a, drąsiai, galiu atlikus tam tikrus, pagal žingsnius (turima omenyje anoniminių alkoholikų / narkomanų 12 žingsnių, kuriais dažniausiai ir vadovaujasi siekiantys nevartoti psichoaktyvių medžiagų asmenys – autorės pastaba) tam tikrus veiksmus, žiūrėti žmonėms į akis. Ir vat, tada ir manim pasitiki. Ir niekam net nekyla nei menkiausias debesėlis, kad, pavyzdžiui, aš ten kažkada, kažkur tai, kai manęs nepažinojo, buvau ten amoraliai, dariau tą ir tą, ir elgiausi taip ir taip“ (15).

Informantai save tapatinti su kitais visuomenės nariais pradeda tada, kai įsisavina tam tikrus visuomenėje vyraujančius standartus, tokius, kaip šeima, vaikai, karjera ir pan. Viena informantė su *pasididžiavimu* kalbėjo apie save, kaip nemažai pasiekusią karjeroje moterį, kuri augina vaiką, rūpinasi šeima:

„Nežinau, o dabar tai visai kiti tikslai, ir darbas, mokslas, šeima, karjera, nežinau... nu kažkaip labai, labai smagu, labai gera, ir nu visiškai ten nu vat važiavau ir galvojau, kaip ten buvo prieš tai, tuos septynis metus. Man asmeniškai, tai aš grupių (turima omenyje anoniminių alkoholikų / narkomanų grupės – autorės pastaba) nelankau beveik, nueinu į atvirus (turima omenyje atviri anoniminių alkoholikų / narkomanų susirinkimai, į kuriuos gali ateiti ir savęs nelaikantys narkotikų vartotojais asmenys) vieną kitą kartą, bet man tai yra tokia praeitis, kad aš... kažkur giliai ji ten pasislėpus, kad aš nežinau...“ (12).

Kita informantė taip pat pabrėžė savo kaip šeimos moters vaidmenį ir akcentavo kitus pasiekimus, kurie tarsi ir yra „*tokio kaip kiti*“ visuomenės nario atributai:

„Dabar tai, aišku, dabar...skirtumas didelis, vat trys vaikai, ir mokslai buvo... ir ir buvo po reabilitacijos tai pastoviai mokslai, ir vakarinę baigiau, paskui manikiūro, pedikiūro kursai, paskui va, bakalauras, paskui.... nu žodžiu paskutinius tuos metus, kažkas vat kursai, tie vairavimo kursai....nu kažko norisi, nežinau, nu kažko pasiekti, tobulėti, kažką pasiekti, gal atsigriebti už tuos visus prarastus metus, kuriuos taip nieko (pabrėžia žodį) į mokyklą ėjau, kad tik eiti, mane ten ištempė kažkaip. Na, kažkaip.... o šiaip tai dabar vaikai....dėl vaikų“ (11).

Informantai, kurie ilgą laiką nevartojo narkotikų, kaip jau buvo minėta, daug mieliau kalba apie tai, ką jie šiuo metu yra pasiekę, įvardydami, kad visa tai (karjera, šeima ir kt.) suteikia laimės pojūtį ir galimybę tarsi pamiršti buvusį narkotikų vartojimo periodą ir tiriamuoju laiku įvardyti save kaip pilnavertį visuomenės narį, deklaruojantį visuomenėje vyraujančius vertybių standartus.

5. Priklausomybė nuo kitų sąveikos dalyvių ir vaidmenų atlikimo įtampos.

Tyrimo metu surinkti duomenys leidžia aprašyti dar vieną buvusių narkotikų vartotojų vaidmens kūrimo / atkūrimo specifiškumą, tai finansinė priklausomybė nuo kitų asmenų, dėl to, kad blaivėjimo periodu laikas ir pastangos skiriamos veiklai, kuri atliekama, pavyzdžiui, reabilitacijos centruose, ir asmuo negali pats užsidirbti, išsilaikyti finansiškai ir pan.:

„Kol kas aš kaip ir vaikas gal, gal galima pasakyti vaikas todėl, kad tai iš tikrųjų aš priklausau nuo ten močiutės, nuo mamos, nu iš tikrųjų nėra nei darbo. Bet aš noriu šitą pakeisti, kadangi pas mane jau groja ten vyriškos ambicijos, kad nu, kad man tas netinka, kad mane išlaikytų moterys, ar dar ką nors, nu iš tikrųjų siekiu to po biškį, nu. Nu yra kaip yra, tokia situacija kol kas, bet su laiku, tikiuosi, viskas pasikeis. Va taip“.
(19)

Informantai, nustoję vartoti narkotikus, gana paradoksalu, bet susiduria su finansinėmis problemomis. Nors ir narkotikų vartojimas reikalavo daug pinigų (remiantis informantais, narkotikų vartotojai per dieną išleidžia nuo 200 iki 500 litų), tačiau, kaip juos galima gauti, buvo gana aišku, t. y. pinigus dažniausiai gaudavo nelegaliais būdais (vagystės, prostitucija ir pan.). Pradėjus kurti jau nevartojančio narkotikų asmens įvaizdį, asmuo turi atsisakyti ir nelegalių pinigų įsigijimo būdų, tačiau legaliais būdais dažniausiai dar negali pasinaudoti dėl įvairių priežasčių, tokių, kaip išsilavinimo trūkumas, kad susirastų darbą, darbdavių neigiamas požiūris įtarus, kad jie yra buvę narkotikų vartotojai ir pan.

Akivaizdu, kad kuriant buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį asmuo turi priimti ar sėkmingai pritaikyti vyraujančias visuomenėje taisykles, naujas

elgesio manieras ir kt., bet tuo pačiu susiduria su „*vaidmens atlikimo įtampa*“ (Goffman 2000).

Siekiant „išsilaisvinti“ iš narkotikų vartotojo vaidmens ir pradėdant kurti kitą – siekiančio nevertoti narkotikų asmens – vaidmenį, bent jau pačioje pradžioje *kyla įtampa tarp asmens ir vaidmens*. Asmuo nori ir siekia tapti savarankišku, finansiškai nepriklausomu, tačiau tai reikalauja ne tik pastangų, bet ir laiko. Visa tai sąlygoja asmens *baimes, nerimą, netvirtumą* ir panašius dalykus, susijusius su naujo vaidmens daryba:

„Ne, tai aš tai mąstau dar toliau gydytis šiaip ar taip, dar eiti į integracijos projektus, neskubėti iš tikrųjų, nes nelabai jaučiuosi tvirtai ir nelabai iš tikrųjų žinau. Man dar mažai laiko iš tikrųjų. Baisu, neramu...“ (I8).

„Nelabai gerai....ta prasme, jaučiuosi. Nu, man jau metų nemažai, o ką... nei aš geras vyras, nei sūnus.... esu tik geras narkomanas... nu jausmas tikrai blogas, kai esi suaugęs, nu ne vaikas... o pats savimi negali pasirūpinti, net merginai negaliu kavos nupirkti... sunku... kol viskas atsistatys...“ (I11).

Informantai įvardija savo dabartinę situaciją, kaip „*nelabai jaučiuosi tvirtai*“ (I8), „*pats negali pasirūpinti*“ (I11). Tokią savijautą įtakoja tai, kad buvę narkotikų vartotojai negali laikinai savimi pasirūpinti (finansiniais, socialiniais klausimais) todėl ir jaučią įtampą tarp to, kad turi tęsti savo buvimą reabilitacijos centruose ir (ar) kitose įstaigose, kuriose padeda jiems siekti išlikti nevertančiu narkotikų, ir tarp to, kad jie yra suaugę asmenys, kurie galėtų pasirūpinti savimi ir galbūt kitais, bet šiuo metu, to padaryti negali.

Informantai, kalbėdami apie finansinius sunkumus, siekdavo keliais žodžiais apibūdinti esamą situaciją ir kuo greičiau pereiti prie kitos temos. Galima daryti prielaidą, kad jiems tai nėra maloni tema, nes kuriant savo įvaizdį ir jį pateikiant kitiems nėra drąsu prisipažinti, kad suaugęs asmuo yra finansiškai priklausomas nuo kitų.

6. Nustojęs vartoti narkotines medžiagas, asmuo visuomenės akyse vis tiek lieka narkotikų vartotoju.

Informantų nuomone, visuomenės akyse, net ir nustojus vartoti narkotikus, jie ilgą laiką liks narkotikų vartotojais. Interviu metu jie išsakė nuogąstavimus ir nuoskaudas dėl to, kad kiti visuomenės nariai jų nepriima arba priima atsargiai ir su įtarimu naujai kuriamam vaidmeniui, jei apie asmens praeitį yra žinoma:

„Turbūt visuomenė mato tik tą dalį, kuri yra vartojanti. Aktyviai vartojanti. Bet visuomenei nepateikiami pavyzdžiai, kurie yra kažką pasiekę, kurie nevartoja, kurie gyvena, nu iš tikro, akcentuojama yra būtent.....“ (I2).

„I12: Būna kartais jo, reikia nutylėt, aš nematau tokio poreikio pasakyt. Nes paprasčiausiai žmonės nu, ta visuomenė kartais ne visą laiką skiria vartojančius narkomanus ir tie, kurie jau nebevartoja narkotikų. Jiem vis tiek tu neišaiškinsi, kas tu. Ir jam kaip ir neįdomu, jisai nenorės klausyt ir kad nu tu stengies keist tą gyvenimą, kad tu nebenori toksai būt, kad tu kažko tai sieki dabar vat, kad...“

I11 [Pas juos yra nuostata]⁴² – narkomanas yra blogas.

I12:..jisai vagis, jisai galvoja, kad ir nevartoja, jis vis tiek ten plėšikas (abu juokiasi) dar kažką ten nu va, vagia, apgaudinėja ir vis tiek nu. Toks atrodo, kad jis nebepasikeis vat kad ir.... Kad neatstumt žmonių ir kad ne.. nu pats dėl savęs nenori, nes paskui nemaloniai jausies, žiūrėsi, kad į tave žiūri taip ten per atstumą ar ten su tokia...“.

Informantų nuomone, visuomenė juos mato kaip „vagis“, „plėšikus“, kurių reikia vengti. Todėl buvusių narkotikų vartotojų noro tapti „kitokiu“, nei buvo iki šiol neužtenka, jei kiti asmenys vengia ar atstumia juos. Interviu metu jaučiama ir tam tikra nuoskauda, kad jų pastangos nevartoti narkotikų yra neįvertinamos, nesuprastos.

Apibendrinant buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų kuriamo / atkuriamo vaidmens ypatumus, galima daryti prielaidą, kad esminiai sąveikos specifiškumo veiksniai yra:

1. Problemos, susijusios su stipriu potraukiu tęsti narkotikų vartojimą.

⁴² Laužtiniai sklausteliai žymi vietą, kur vienu metu kalba du informantai.

2. Problemos, susijusios su tuo, kad asmuo turi nugalėti jausmą, jog jis „ne toks kaip kiti“. Siekiant nugalėti tą jausmą, jis turi sukurti naują savo veiklos strategiją, kuri leistų ir jam pačiam greičiau įsijausti ir įtikinti kitus kuriamu / atkuriamu vaidmeniu.
3. Problemos susijusios su tuo, kad asmuo atsiduria tarp „dviejų pasaulių“ – jis jau nepriklauso tiems, kurie ir toliau tęsia narkotikų vartojimą, tačiau nepriklauso ir tiems, kurie niekada nevartojo nelegalių narkotikų.
4. Problemos susijusios su tuo, kad nustojus vartoti reikia atrasti tai, kas užpildytų narkotikų vietą ir išmokti elgesio manierų, įgūdžių ir pan., tinkančių naujam / atkuriamam vaidmeniui.
5. Problemos susijusios su tuo, kad pradėjus kurti / atkurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, asmuo dėl savo praeities kurį laiką tampa priklausomas (pavyzdžiui, finansiškai) nuo kitų sąveikos dalyvių (dažniausiai artimųjų).
6. Problemos susijusios su tuo, kad visuomenė nėra linkusi atskirti vartojantį narkotikus asmenį nuo atsisakiusių jų vartojimo. Visuomenės akyse asmuo, nors ir šiuo metu nevartojantis, dažniausiai išliks kaip narkotikų vartotojas. Tokia visuomenės pozicija buvusių narkotikų vartotojų atžvilgiu taip pat sukelia tam tikrus socialinės sąveikos sunkumus.

Specifiškas (ir gana sudėtingas) kuriamo / atkuriamo vaidmens kontekstas reikalauja specifinės strategijos. Dažniausiai kaip vienas iš išvardytų problemų mažinimo būdų tampa reabilitacijos centrai su ten galiojančiomis taisyklėmis ir reikalavimais buvusiems narkotikų vartotojams. Todėl, toliau pateikiami reabilitacijos centruose konstituojamos sąveikos tvarkos ypatumai ir reikšmė buvusiems narkotikų vartotojams, bei kaip jie įsipareigoja konstatuojamoms tvarkoms.

2.2.1.2. Sąveikos tvarkos konstituavimas reabilitacijos centruose

Gydymą ir (ar) pagalbą priklausomiems nuo psichoaktyvių medžiagų asmenims teikiančiose įstaigose yra fiksuojama ir kaupiama jų narkotikų vartojimo istorija, kurioje atsiskleidžia tam tikri įvykiai, eiliškumas, sąveikos su personalu ir kitais narkotikų vartotojais ypatumais. Todėl reabilitacijos centrų veiklos dokumentų analizė leidžia aprašyti institucinius reikalavimus, kurie yra konstituojami narkotikų vartotojams kaip pagrindiniai „*sveiko ir be narkotikų*“ gyvenimo principai, padedantys kurti konkretų vaidmenį.

Visų pirma reikėtų paminėti tai, kad apžvelgus reabilitacijos centrų dokumentus yra pastebima ryški *totalinio instituto* apraiška. Tarkime, remiantis Goffmanu, totaliniam institutui yra būdinga tai, kad juose veikla yra nukreipta į asmens *tapatybės slopinimą*: erdvės organizavimas, dienotvarkė, komunikavimo technika, pastovus stebėjimas (1978;5–6).

Remiantis atlikta reabilitacijos centrų dokumentų analize, apibendrintai galima išskirti šias reabilitacijos centre konstituojamas taisykles, turinčias ir totalinio instituto bruožų:

1. Patekęs į reabilitacijos centrą, asmuo atsiduria gana griežtai organizuojamoje ir kontroliuojamoje erdvėje.
2. Griežtas laiko (dienotvarkės) planavimas.
3. Taisyklės, reguliuojančios elgesį ir tarpusavio sąveiką.
4. Buvimas reabilitacijos centruose yra suskirstytas į tam tikras fazes, nuo kurių priklauso asmens veikla, atsakomybė.
5. Asmuo pastoviai yra stebimas ir vertinamas reabilitacijos centre dirbančio personalo ir kitų reabilitacijos centro dalyvių.

Dar kartą reikėtų paminėti, kad reabilitacijos centrų veiklos aprašymas šiame tyrime nebuvo pasirinktas atsitiktinai. Nors ne visi narkotikų vartotojai, nusprendę nustoti vartoti narkotikus, kreipiasi pagalbos į reabilitacijos centrų specialistus, tačiau būtent reabilitacijos centro veikla nuo kitų pagalbos būdų skiriasi tuo, kad jame yra siekiama kurti / atkurti *buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį*. Kiti pagalbos būdai (tokie, kaip medikamentinis gydymas) daugiau

orientuoti ne į vaidmens darybą, bet į asmens fizinių organizmo funkcijų atstatymą.

Norėdami pamatyti, kaip konkretaus vaidmens kūrimui / atkūrimui įtaką daro institucinis kontekstas ir kiti sąveikos dalyviai, pirmiausia reikėtų apžvelgti, kokios sąveikos tvarkos yra konstituojamos reabilitacijos centruose ir atskleisti kaip asmuo joms įsipareigoja.

1. Griežtas laiko planavimas (dienotvarkė) ir jo reikšmė buvusiems narkotikų vartotojams

Reabilitacijos centrų veiklos dokumentuose yra griežtai suplanuota dienotvarkė, kurios privalo laikytis reabilitacijos centro dalyviai. Dienotvarkėje numatyta kėlimosi, miego, valgymo, poilsio, darbo ir kita tvarka, laikas. Iš reabilitacijos centro dalyvių (buvusių narkotikų vartotojų) reikalaujama laikytis nustatytos tvarkos ir taisyklių: **„Viskas turi būti atliekama nustatytu laiku. Miegoti einama 23 val., keliamasi 7 val., išskyrus savaitgalius. Visi užsiėmimai ir darbai taip pat atliekami nustatytu laiku ir iš kiekvieno paciento reikalaujama, kad jis į užsiėmimą nevēluotų. Dienotvarkė dalinai reglamentuoja ir laisvalaikio bei poilsio laiką“** (cit. iš reabilitacijos centro „Meikštų dvaras“⁴³).

Griežtas dienotvarkės laikymasis reabilitacijos centre sąlygoja ir tam tikrą socialinę sąveiką, kuri daugiau susijusi su *hierarchiniais ryšiais*. Vyksta pastovus stebėjimas ir kontroliavimas, kaip dienotvarkės yra laikomasi.

Dienotvarkės laikymąsi stebi ir kontroliuoja ne tik reabilitacijos centro personalas, bet ir patys buvę narkotikų vartotojai, nes jie gauna tam tikrą konkrečią veiklą ir su ja susijusius *vaidmenis*, tokius, kaip „seniūnas“, „globėjas“⁴⁴ ir pan.

⁴³ Čia ir toliau pateikiama informacija yra pateikta internetiniame tinklalapyje: www.meikstudvaras.lt

⁴⁴ Pastebėtina, kad skirtinguose reabilitacijos centruose yra skirtingai vadinamos šios tarsi „laikinos pareigos / vaidmenys“ – seniūno, globėjo. Pavyzdžiui, vienur vadinama „seniūnu“, kitur „namo šeimininku“, „bendruomenės šeimininku“ ir pan. Šios pareigos apibūdinamos kaip „tam tikros konkrečios pareigos, įpareigojančios jį atsakyti už kurią nors ūkio dalį (pavyzdžiui, šiltnamio priežiūra, sporto salės priežiūra, skalbimo reikalai ir pan.)“ (cit. iš reabilitacijos centro „Vilties švyturys“).

Remiantis Goffmanu, galime daryti prielaidą, kad atliekama veikla sukuria bendrą situacijos definiciją, kuri paremta ne tik realiu susitarimu dėl to, kad egzistuoja, bet veikiau daug realesniu susitarimu dėl to, kieno pretenzijos kokiais klausimais bus laikinai gerbiamos: „*Tai padeda pacientui pasirasti prie tvarkingo ir sveiko gyvenimo, kada jis tiksliai žino, kada ir ką turi daryti. Dienotvarkę prižiūri socialiniai darbuotojai bei jų padėjėjai. Jų privalu klausyti.*“ (cit. iš reabilitacijos centro „Meikštų dvaras“).

Dienotvarkė reglamentuoja institucinę tvarką, kuriai turi būti paklūstama ir jos laikomasi, nes tai traktuojama kaip vienas iš žingsnių, kuriuo narkotikų vartotojas gali pasiekti „nevartojančio“ statusą. Prieš tai buvęs narkotikų vartotojų gyvenimas yra apibūdinamas kaip gyvenimas be jokių taisyklių, normų, „rėmų“, todėl reabilitacijos centrų specialistai tarsi siekia „pripratinti“ narkotikų vartotojus prie tikslingo, tvarkingo savo laiko planavimo.

Interviu su informantais, kurie reabilitacijos centre yra apie tris mėnesius, pabrėžia, kad dienotvarkės laikymosi esmę jie formaliai supranta, tačiau jei pradeda gilintis, jiems iškyla *daug klausimų ir prieštaravimų* diegiamai tvarkai. Interviu metu informantai pažymėjo dienotvarkės naudą, tačiau buvo stebimas daugiau *formalus ir priverstinis* (ypač tik pradėjus dalyvavimą reabilitacijoje) jos laikymasis:

„Reikia jo, priprast ir susitaikyt šiaip tai, šiaip ar taip nesinori iš tikrųjų, iš pat pradžių laikytis tu, nu realiai pas visus turbūt yra kažkoks pasipriešinimas vienai ar kitai ten, kokiam dalykui. Nes ateina visi skirtingi, nu su plus minus ten vis tiek aišku, pas mus daug labai panašumų yra, nu bet vis tiek ten kas kalėjimuose sėdi daug, sėdėję ir taip toliau yra daug įvairių niuansų, kurių kas ko nenori daryti, nenorėtų šiaip ar kas nepriimtina atrodo prieš tai, nu. Žodžiu, jeigu jau ateini čia, jeigu atėjai, pasiprašei, jeigu jau nutarei gydytis kaip ir keistis, nu tai, tai jau pasiryžęs kaip ir priimti viską nu, ir laikytis. Tai mes ir laikomės. Bent jau aš“ (I8).

„Dėl taisyklių tai nežinau, man asmeniškai buvo neigimas, išvis aš nesuprasdavau, kam man jų išvis reikia. Nu kam man reikia tvarkyti, ten pavyzdžiui būtent dešimtą, jeigu aš kai norėsiu, aš patvarkysiu vienuoliktą. Arba kam man ten nuo šešių iki pusės septynių rašyt ten dienoraštį, jeigu aš galiu parašyt arba devintą, ar iš viso nerašyt. Man, aš

Globėjo pareigos dažniausiai apibūdinamos kaip „būti atsakingam už naujoko priežiūrą bei išsamesnį jo susipažinimą su bendruomene“ (cit. iš reabilitacijos centro „Meikštų dvaras“).

išvis skaičiau – man jų nereikia ir gal nu tokį gerą mėnesį aš čia kariavau. Labai stipriai. Labai. Nu stiprus neigimas, aš nemačiau prasmės taisyklėse išvis. Aš dar galvojau, kad aš galiu viską pats, be jokių taisyklių ir išvis čia man buvo, nu, narkomano toks mąstymas, kad aš viską galiu pats, ir man nieko nereikia, jokios pagalbos, čia nesąmonė“ (I11).

„Čia reikia dienotvarkės laikytis. Užsiėmimai, viskas, nu va tiktai kažkiek ten kiekvienam man atrodo laiko praeina, kol įsivažiuoja. Bet visi gana greit įsivažiuoja, nu, mėnuo nepraeina ir normaliai“ (I12).

Šioje vietoje atsiranda *intersubjektyvumas* – veikėjai pasiekia bendrą išorinio pasaulio supratimą (jie supranta siūlomos tvarkos prasmę jų atžvilgiu), tačiau yra ir kita pusė, tai „kitų savimonės problema“. Čia reikėtų kelti klausimą: kaip jie suvokia vienas kito veiksmų subjektyvias prasmes?

Nors dienotvarkė ir reglamentuoja visiems vienodas taisykles ir jos laikymosi prasmes, vis tik interviu metu paaiškėja, kad skiriasi informantų subjektyvios prasmės: *tikslai, ketinimai, interesai, emocijos, troškimai, viltys, baimės* ir pan. Toliau pateikiami interviu, kurie parodo, kad subjektyvios prasmės skiriasi, ir vyrauja nuo formalaus taisyklių laikymosi deklaravimo iki *nerimo, pykčio, pasirodymo prieš kitus ir pan.*

Kaip jau buvo minėta, reabilitacijos centro personalas dienotvarkę laiko įrankiu, galinčiu padėti kurti / atkurti buvusio narkotikų vartotojų vaidmenį. Interviu metu kai kurie informantai taip pat pritarė šiai minčiai, kad dienotvarkė yra reikalinga, nes ji formuoja tam tikrus laiko planavimo įgūdžius, kurie jiems pravers *ateityje*:

„Nori kada miegi ir, ir vartoji kada gali, o čionai yra tam tikros taisyklės ir pirmą laiką sunku su jom apsiprasti, su tais ankstyvais kėlimaisiais. Bet galų gale pagalvojęs, tai jie reikalingi bus ateityje, netgi tam pačiam darbe ir tam pačiam gyvenime todėl, kad kai pirmą kartą išėjau iš detokso (detoksikacijos⁴⁵ skyriaus – autorės), tai mane tas principas ir vėl sugrąžino greitai prie vartojimo, pradėjau vėl naktim televizorių žiūrėti, dienom miegoti, po to vėl: reikia vaistų, gal kad vėl naktis, ta naktis, miegas atsistatytų, o gaudavosi viskas atvirkščiai. Tai kaip ir nu, tai skaitom kaip nu, reikalinga. Dienotvarkė reikalinga, nes jeigu čionai, kitaip

⁴⁵ Detoksikacija medikų yra vadinama abstinencijos gydymu. Tai žmogaus organizmo funkcijų atnaujinimas pašalinus iš organizmo psichoaktyvias medžiagas. Detoksikacija atliekama asmens sveikatos priežiūros įstaigose.

neįmanoma paprasčiausia, vaikščioti kažkur tai, į tas pačias paskaitas ir, ir gultis kada nori, keltis kad nu, daugmaž ten prieš paskaitą, tai būtų apie pusę vienuolikos ten, ar apie vienuoliktą, tai vėlgi nesigautų taip paprasčiausiai. Nes gautusi: pusė taip nori, pusė taip nori ir. Tai reikalinga, galų gale ta dienotvarkė“ (I7).

Ilgesnį laiką prabuvę reabilitacijos centruose siekia įvardyti dienotvarkės laikymosi pranašumus, tačiau taip pat daugiau *paviršutiniškai*, naudojant darbuotojų pasisakymus apie jos naudą ir, kaip vėliau paaiškėja, iš neformalių pokalbių ir stebėjimų, kurie buvo atlikti įrašant jų kasdienes grupinius susitikimus su personalu, dienotvarkei yra suteikiama kiek kitokia nei skelbiama reikšmė, t. y. dienotvarkė naudojama ir kaip *pasirodymo prieš kitus įrankis*, jei jos laikaisi ir skelbi kitiems, kad tai labai reikalinga, tada gali būti greičiau *pripažintas* kaip artėjantis prie „nevartojančio“ asmens įvaizdžio ir „tampančio pilnaverčiu“ visuomenės nariu:

„Būna, kad nesilaikom planavimo, dažniausiai pas mus yra asmeninis...nu, asmeninis savaitės planavimas. Ir būna taip, kad jo, suplanuota, pavyzdžiui, eit sportuoti, bet nori miego, tai aišku, tada mes jau nu, nesilaikom, bet tai sumąščius suprantam, kad vis tiek jis reikalingas, kad kažkaip tai reikia nors ir po biškį, bet save perlaužinėti ta linkme. Nes būna, kad mes jau galbūt ir nesilaikom, bet būna pavyzdžiui suplanuota skaityt ar rašyti, tai bent jau pas mane, aš būna, sukeičiu juos vietom paprasčiausia. Arba kas suplanuota savaitei, aš sudedu nu, pavyzdžiui skaitymą, rašymą vis tiek bandai padaryti tai, ką reikia. Ta prasme jeigu vieną dieną ten neparašau, tai kitą dieną stengiuosi rasti laisvo laiko“ (I7).

„Aš iki šiol žinau, ir aš gyvenau vienas, be šeimos, ir mane labai tenkina paprasta buitė. Aš galiu ateiti iš darbo, nusimesti drabužius ir atsigulti. Man netrukdo dulkės, man netrukdo ten kiti dalykai. Bet jeigu aš noriu prieš kažką pasirodyti, arba vat... nu tada aš tvarkausi ir bandau....nu ir tai viskas įvyksta, sakau mašinaliai“ (I4).

„Įpranti labai greitai viską daryt, nu kažkaip. Įpranti, aš gi sakiau, narkomanai labai sugeba prisitaikyt iš pradžių gal. Nėra sunkumų dėl to. Iš pradžių gal nerimas... Bet paskui labai patogiu, kada pripranti. <...> Būna ir nesilaikom nu, visko būna“ (I9).

Vieno interviu metu apie dienotvarkės reikšmę kalbėjo du informantai (I11 ir I12) papildydami vienas kitą. Buvo stebimas labai ryškus *kalbėjimas išmoktomis frazėmis*, kuriomis, matyt, norėta pasirodyti tiek prieš tyrėją, tiek prieš vienas kitą. Informantai papildydavo vienas kitą, neprieštarėdavo vienas

kitam, jei vienas nutildavo, ta pačia linkme, pasižiūrėjęs į prieš tai kalbėjusį, tęsdavo kalbą kitas. Pateikiama ištrauka iš jų pokalbio:

„I11: Nes visų pirma jeigu jos (taisyklės, dienotvarkė – autorės pastaba) **tau nepatinka ir tu jas darai, čia jau yra didelis plusas, kad tu jau darai, kas tau nepatinka ir tuo pačiu pripranti daryt nelabai tau malonius dalykus, bet kurie yra būtini, pavyzdžiui, kaip gyvenime reikės irgi daryt.** Pavyzdžiui, tos pačios, važiavimas į darbą, nu dirbt ir kažką daryt, veikla ir, ir kaip čia suprast, nu, **išmokt, neduot sau atsipalaiduot, kad vat, pastoviai vat tu kažką ir pajust rėmus, ko tau galima, ko negalima, nes čia yra toks.** <...>.

I12: **Ir keist visą tą ne tik vartojimą, bet ir gyvenimo būdą reikia, nu nes normalūs žmonės taip, kaip mes anksčiau gyvenom, negyvena. Reikia, nu ir čia padeda kažkiek įsivažiuot, kad vis tiek planuot kažką veikt, nes planuojam visą savaitę, ką veiksime. Ne taip, kad šauna į galvą – darysiu šiandien tą, kitą dieną šauna – darysiu tą. Kad kažkiek tai susiplanuot išmokt, ko mes anksčiau išvis nemokėjom. Mum vienodai buvo, kaip gausis, kaip šiandien saulė švies, nešvies, tas ir bus. Tai va, nu ir priprast prie tokių, tokių vat, nes žinau, kaip čia pasakyt, ta rutina, ne rutininiu, nu bet tokių.**

I11: **Jeigu reikia, tai ir darai, jeigu užplanuota, ir eini, ir darai.**

I12: Jo.

I11: Nes kai būdavo biškį, jei vat pavyzdžiui vartojimo metu užplanuoji kažką, ai truputį ten tas, ai, jau pradedi pats sau sakyt, nu ten ne tas, ten ne tas, tada aš to nedarysiu. O čia jau pripranti, kad jeigu jau užplanuota, jeigu nors kažkas ne taip, ne taip, biškį iš kitos pusės, **bet padarai ką reikia. Kad ir išmokt padaryt, ir jeigu ką, to vadinamo lankstumo biškį, bet padarai...**

I12: [Nu mes susitart] su savim labai sugebam, vat jeigu tikrai biškį kas, ypač jei dar kas nepatinka tau, mes pripratę nedaryt, **ieškot geriausios vis išeities, viską. Nors tas ir būtina, bet bandyt apeit ir taisykles, ir viską. Ir vat va mum tai vat būtų tai vat nu, nu ne tai kad priežiūra, bet nebūtų ta prasme tos tokios va taip, tai mes čia išvis kažin ar sveiktume nu. (juokiasi) Susigalvotume savo va čia kaip, nu ir čia būtų laikas, praleistas...**

I11: Veltui.

I12: **..veltui, be naudos. O kas mes čia atrastume, tai visi, tai aš duodu 100 procentų (juokiasi) nu, kaip savų taisyklių prisirašytume ir dar nu.**

I11: **Patogių mum.**

I12: **Patogių, jo.**

<...>

I12: Jo jo, **būna dažnai, nesigauna, nu būna tikrai vat, kad suplanavęs skaityt, nu vat ane, ir, nu ir. Ne visą laiką aišku, nu vat galvą skauda, išvis pavargęs esi nu, nu ir matai, kad tu žiūrėsi ten ar ten į tą knygą, ar ką nors, nu ir tau išvis. Vis tiek gi čia planuoji kaip ir dėl savęs, ne kažkam. Nu va čia dėl kažko nu, būna nesigauna, būna visko.**

I11: Nu yra tikrai tokių situacijų, kur nu, pavyzdys šią savaitę **aš irgi užplanavęs visą savaitę, trečią dieną nieko nedarau, nes temperatūra 37 ir toks kaip apsvaigęs nu, nu ką tu darysi, nu nieko, nu tai vat. Ir vaikštai. Nu yra tokių situacijų. Bet taip vat piktybiškai kažką vat ten, ai ne, ten, chop, nueini ten, nu tokių. Nes vat per šituos mėnesius tikrai vat visi kaip**

ir personalas aiškina, ir pats matai, kad čia tu viską darai tik dėl savęs. Jiems čia iš tikrųjų, jeigu taip jau globa..jeigu taip jau giliai paėmus, jiems nerūpi ar tu tai laikysies, čia viską tu darai sau. Jie tiktai žiūri, ar tu laikai..nu vat kad padėti ar pastumt biškį, kad vat pamatytum tu, kad tu čia viską sau darai. Ir kai jau suprasi, kad tu viską darai sau, tu jau labiau jau laikaisi ir viskas labai gerai sekas. Nes kaip, dar kartą pasikartosiu, iš pradžių aš atėjęs, aš galvojau, kad jie čia tas taisyklės mum prigalvojo, kad mus pridusint čia, kad mum blogą gyvenimą padaryt. O dabar aš suprantu, kad čia ne jiems čia yra, nu čia mums yra padaryta, kad mums jau čia. Pats sau darai gerai. Tai va toks va.

I11: Čia normaliam žmogui, paprastam čia tos taisyklės juokas, čia išvis. [Jo (juokiasi)]. Čia mum tik prisifantazavus, kad čia vat yra. „O jei keltis septintą ryto“, ką tu, ką tu, nu va. (kitas juokiasi) Tai vat. Valgyt suplanuotu laiku, nu tada irgi nu. O tai negali kada nori valgyt ten, nu kaip ir gali nu, ten ką nors užkąst, bet nu ta prasme ar dar ten kas nu. Arbatos laikus irgi va padarė, irgi čia labai kipišavo mum tą...

I12: ..kėlėm triukšmą nu. Būna čia visko. Tai va.“

Atidžiau išsiskaičius šį pokalbį, matome, kad asmenys stengiasi kalbėti apie reabilitacijos centruose galiojančią tvarką ir taisyklės taip, kaip iš jų tikimasi („jei nebūtų priežiūros, kažgi ar sveiktume“, „čia mums to reikia“, „viską darai sau“, „pripranti daryti <...> gyvenime to reikės“). Taip pat iš pokalbio stebimas ir demonstruojamas pritarimas vienas kitam (I11: Veltui. I12: ..veltui, be naudos; <...> I11: Patogių mum. I12: Patogių, jo).

Taigi, šis dviejų informantų pokalbis leidžia daryti prielaidą, kad sąveikos tvarkos kontrolė yra įgyjama dėl to, kad asmenys daro poveikį konkrečiai situacijos definicijai, kurią jau yra apibrėžę kiti. Remiantis Goffmanu (2000;14), reikėtų paminėti tai, kad „įtaigaudami“ konstituojamai tvarkai, kuri susijusi su nevartojančio narkotikų įvaizdžiu, informantai gali išreikšti save taip, kad kitiems asmenims susidaro reikiamas išpūdis ir tarsi įkvepia patikėti jų kuriamu vaidmeniu ir tapti šios sąveikos dalyviu.

Vaidmuo, kuris kuriamas / atkuriamas reabilitacijos centruose ir kuris, kaip tikimasi, bus perkeltas į asmeninę aplinką, išėjus iš reabilitacijos centro yra valdomas taisyklių, bet būtent pasinaudoję tomis taisyklėmis buvę narkotikų vartotojai turi galimybę *strategiškai valdyti aplinką*. Nors akivaizdžiai apie tai ir nėra kalbama, tačiau iš tam tikrų žvilgsnių, elgesio pasikeitimo, jei šalia yra kitas asmuo, galima dalinai teigti, kad buvę narkotikų

virtotojai manipuluoja konstituojamomis tvarkomis, taip sukurdami išpūdi, kad vyksta konkretaus vaidmens daryba.

Tyrėjai lankantis reabilitacijos centre teko dalyvauti dviejų buvusių narkotikų vartotojų tarpusavio pokalbyje, kuris vyko reabilitacijos centro prieangyje, jiems rūkant cigaretes. Asmenys kalbėjosi apie tai, ką jie vakar veikė, ir vienam dalyviui išsakius savo pastebėjimą kito dalyvio atžvilgiu, jog jis niekaip nesugeba perskaityti knygos, kurią turi perskaityti, kitas dalyvis į tai reagavo pikta, pakėlęs balso toną, ir išsakė savo pastebėjimus kito dalyvio elgesio atžvilgiu, kaip apsimestinau besielgiančio, ypač dienvarkės ir taisyklių laikymosi atžvilgiu. Iš jų pokalbio paaiškėjo, kad vienas dalyvis pastoviai, matant kitiems, siekė sudaryti kruopščiai besilaikančio taisyklių įvaizdį, tačiau, jei būdavo užkluptas iš netyčių, paaiškėdavo, kad jis vietoj dienvarkės rašymo pasirinkdavo kitą veiklą, nesusijusią su dienvarkė (miegojimas ar pan.) bet tik įėjus kam nors į kambarį, puldavo vėl rašyti dienvarkę.

Kaip buvo minėta, narkotikų vartotojai laikomi kaip neturintys reikiamų bendravimo su kitais įgūdžių, kurie priimti visuomenėje (Bancroftu (2009); Reinerman (2005) ir kt.). Toks požiūris, yra susijęs su stigmatizacija, tačiau su tuo iš dalies sutinka ir patys buvę narkotikų vartotojai, teigdami, kad jiems reikalinga mokytis iš naujo tam tikrų socialinės sąveikos įgūdžių.

Todėl kai kurie nukrypimai nuo reabilitacijos centre konstituojamoms tvarkoms yra teisinami tuo, kad jie ilgą laiką vartojo narkotikus. Kaip pavyzdį, iliustruojantį šį teiginį, galime paimti dienvarkės nesilaikymą ar jos „apėjimą“ taip, kad niekas nepastebėtų, jog jos nesilaikoma ir kaip tai teisinama:

„Ne, tai iš tikrųjų vis tiek mus čia šiaip ar taip reikia biškį prižiūrėt, ane ir kartais, kartais pastatyt į vietą, ane, nu nes šiaip ar taip jeigu atsipalaiduoja, nu, va taip vat žmonės, nu vis tiek turim tokią savybę – ieškoti kaip lengviau, kažko daryti, kažko nedaryti, kažkur praslyst, kažkur sukliudyti, nu va taip ta prasme, nors ir stengies daryti, nu bet pas tave, nu niekur neišmuši to taip greitai...ta prasme, tu keitiesi, bet tai ne taip nu, atėjom čia angelai, čia viską va darysim dabar žinot. Nifiga, nu. Iš tikrųjų tai vis tiek, nu tai mus, tam yra personalas, jisai mato. Kai pamato, kad jau biškį kažkas ne taip, nes mum kuo daugiau duodi laisvės, mes įprantam, nu pavyzdžiui, ane vis tiek ir pradedi ieškoti visokių, naudotis tuo, piktnaudžiauti, ane. Nes nėra saiko. Iš tikrųjų. Tai tada mus pristabdo. Nes, nes nemokam mes kitaip iš tikrųjų nu, realiai. Tokie nesam jau ten tokie. Nu kai kurie gal yra ten tokie jau labai, tokie išskirtiniai, bet šiaip iš esmės tai žulikai esam. Ir bandom visaip praslyst. Kartais. Nu, ta prasme. Va to laikysiuos, o to galiu nesilaikyt. Gali va taip žiūrėt va tą padaryčiau, darai, bet vat nenori daryti, nu bet vat reikia“ (18).

„Disciplina.... tai irgi turbūt, nu, visi žmogiški dalykai vartojant pranyksta. Ta prasme, sąžinės graužatis, drausmė kažkokia tai ir aaaa, savęs apgaulė labai.... ir viskas taip pranyksta ir labai greitai atsigaivina blaivam gyvenime, jeigu tu nedarai kažkokių tai dalykų“ (I10).

Tokie informantų pasisakymai, kaip „<...> bet šiaip iš esmės tai žulikai esam. Ir bandom visaip praslyst“ (I9), „žmogiški dalykai vartojant pranyksta“ (I10) ir pan., rodo tam tikrą savęs stigmatizaciją. Goffmanas rašo, kad stigmatizuojami asmenys turi išsiugdyti „du veidus“: elgesio stilius, tinkamas sąveikaujant su nestigmatizuotais, ir kitas, tinkamas naudoti su stigmatizuotos grupės nariais (1968;111). Tapatumas stigmatizuojamiems asmenims labai problemiškas, ir ypač tuomet, kai jie tiesiogiai sąveikauja su tais, kuriuos Goffmanas vadina „nežinančiais“ (angl. *unknowing*) labiau nei „žinančiais“. (1968;85).

Narkotikų vartojimo patirtis susijusi su „sulaužytu tapatumu“ ir turimomis keliomis stigmomis, tokiomis kaip „narkomanas“, „kalinys“, „vagis“ ir kt. Tačiau kai kuri patirtis, susijusi su stigma, kartais padeda greičiau įsisavinti reabilitacijos centro reikalavimus, tarkime, griežtas laiko planavimas kai kurių informantų yra tapatinamas su laisvės atėmimo vietomis, kuriose jie yra buvę. Buvimo laisvės atėmimo vietose (pavyzdžiui, kalėjime) patirtis leidžia greičiau pritapti ir prie reabilitacijos centro diegiamų reikalavimų:

„Man irgi nekyla sunkumu, aš pripratęs kalėjimuose ten irgi yra taisyklės, ir čia pirmą laiką aš taip ir priėmiau tas taisykles. Paskui jau supratau, kad man to reikia“ (I10).

„Ne, aš buvau su tuo pripratęs kalėjime visiškai taip pat. Ir tai sutapatino su kalėjimu, tai ten nėra..yra vyrų bendruomenė, ir visos taisyklės, ir visas pobūdis, išskyrus maldos, o visa kita yra labai priimtinas dalykas, be to, gerai maitina, taip, kad tai nėra labai didelis, jo, pasikeitimas. Taip kaip ir kalėjime, taip ir ten yra kažkokios tai taisyklės, kurių reikia laikytis, tiek su žmonėmis bendraujant.. tik tiek, kad ten (reabilitacijos centre – autorės pastaba) laisvas ir gali išeiti, jeigu yra kur. Taip, kad su šituo tiksliai neturėjau problemų“ (I4).

Reabilitacijos centre yra išmokstama prisitaikyti ir prisitaikoma prie keliamų reikalavimų ir jų pradedama laikytis kaip *įprastų, savaime suprantamų*. Taigi, asmenys prisitaiko ir (ar) priima konstituojamą tvarką, kuri

tampa kaip prisitaikymo būdai konkrečiose aplinkose („atramose“), kurie nebūtinai atspindi realios tikrovės bruožus. Ilgainiui diegiama tvarka yra įsisavinama ir jau nejaukiai jaučiamasi, kai nukrypstama nuo tos tvarkos:

„Bet dabar, tai įsivažiavęs, man viskas labai gerai. Pripratęs ir dabar, pavyzdžiui, mane net, po penkių mėnesių, kai yra laisvas pusvalandis, valanda, man, man jau nuo laisvo laiko darosi bloga. Aš nežinau, ką man nuveikt, kažką daryt. O iš pradžių man būdavo, kada aš viską atidėliodavau. Nu tai va, ir toks va skirtumas šiuo metu“ (I11).

„Žinot, gal mums į galvą jau įkalė, kad reikia jų laikytis, ir nesuprantu dabar, kaip be jų.... nu, ką... nesilaikai, darai ką nori...ir...ir ką? Vėl greitai grįžti prie vartojimų tu, va narkotikų... Nes žinot, tik leisk sau atsipalaiduoti. Man, nu, kažkaip nejauku ir nesaugu, jei nesugalvoju ką veiksiu konkrečiai tą, ar tą dieną. Liga, mes ligoniai, ne iš „lubų“ čia viskas...“ (I12)

Apibendrinant tyrimo metu gautus duomenis apie reabilitacijos centruose konstituojamą griežtą laiko planavimą (dienotvarkė) ir apie vidinius buvusių narkotikų vartotojų išipareigojimus, galima išskirti šiuos esminius bruožus:

1. Reikalavimai laikytis dienotvarkės sąlygoja tam tikrus vaidmenis, kurie susiję su hierarchiniais ryšiais (vieni prisiima vaidmenį kontroliuojančio, kad būtų laikomasi dienotvarkės, kiti stengiasi parodyti, kad paklūsta tiems reikalavimams).
2. Buvę narkotikų vartotojai, priimdami ir (ar) pritaikydami siūlomas tvarkas, naudojasi gebėjimu remtis abipusiškais numanomomis reikšmėmis, veikdami pagal priimtus būdus ir priemones (paklusimas, deklaravimas, kad dienotvarkei yra paklūstama, ir pan.), tokiu būdu kurdami savo, kaip nevartojančio narkotikų asmens, vaidmenį.
3. Reabilitacijos centre konstituojamų taisyklių laikymasis (įskaitant ir dienotvarkės) buvusiam narkotikų vartotojui suteikia galimybę strategiškai valdyti aplinką (pavyzdžiui, manipuliuojant ir demonstruojant, kad dienotvarkė yra labai svarbu ir jos laikomasi, sudaryti įspūdį kitiems, kad asmuo deda pastangas ir siekia kurti / atkurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį).
4. Reabilitacijos centre taisyklių laikymasis susijęs ir su stigmatizacija. Buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai tapatinasi su tokiais

stigmomis, kaip „nemokantis planuoti laiko“, „neatsakingas“ ir pan., ir tai jiems padeda greičiau įsisavinti reabilitacijos taisykles ar suteikia galimybę jomis manipuliuoti.

5. Ilgainiui reikalavimai planuoti laiką (dienotvarkė) yra įsavinami ir asmuo pradeda jaustis nejaukiai ar net tam tikrą baimę, nerimą, nesaugumą jei nukrypstama ar nesilaikoma dienotvarkės.

Atsižvelgiant į paskutinį išskirtą bruožą, kuris yra pakankamai svarbus, toliau aptariamas kitas aspektas, susijęs su socialinės aplinkos konstituojamomis tvarkomis ir asmens vidiniais išipareigojimais – tai taisyklių, reguliuojančių elgesį ir tarpusavio sąveiką, priėmimas kaip savaime suprantamų.

2. Buvę narkotikų vartotojai konstituojamos tvarkos ne tik priima, bet ir reflektuoja, vertina vieni kitų veiksmus .

Siekiant aprašyti sąveikos dalyvių (buvusių narkotikų vartotojų) požiūrį į sąveikos tvarką, laikomasi Goffmano nuostatos, kad, norint suprasti socialinės tvarkos įgyvendinimą, reikia tirti metodus, kuriais remiantis ta tvarka yra įgyvendinama. Tuo tikslu apžvelgiama, kokios taisyklės yra diegiamos reabilitacijos centruose, kuriomis reguliuojama jų sąveika.

Viena iš diegiamų taisyklių yra pastovus atsiskaitymas kitiems (ne tik specialistų personalui) už savo pasiekimus ir veiklą. Tarkime, viena iš užduočių, kurią reabilitacijos centro dalyviai privalo atlikti, yra tikslų kėlimas (konkrečiam laikotarpiui) ir atsiskaitymas kitiems, kaip sekėsi tų tikslų laikytis. Galima pateikti citatą iš stebėjimo, kurio metu vienas iš reabilitacijos centro dalyvių viešai prieš kitus dalyvius ir personalą atsiskaitinėjo apie tai, kaip jam sekėsi laikytis išsikeltų taisyklių. Pirmiausia asmuo perskaito, kokius tikslus sau kėlė, o tada – kaip sekėsi tų tikslų laikytis:

„(Tikslas): Labai dažnai prieštarinau reaguojau į man skiriamas pareigas ir užduotis. Bandau įteigti savo požiūrį, išreiškdamas tai garsiai ir parodydamas nepasitenkinimą, nors suprantu, kad tai programos dalis, bet man vis dar sunku su tuo susitaikyti. Statau sau tikslą daugiau

nesiginčyti, nereaguoti impulsyviai ir priimti viską kaip programos dalį. Pasisekė ar nepasisekė įvykdyti šį tikslą, parašysiu ataskaitoj. (Atsiskaitymas): Šį tikslą įvykdžiau. Per dvejų mėnesių laikotarpį man pavyko reaguoti į man skiriamas pareigas. Pareigas, užduotis ir garsiai nereikšt savo nepasitenkinimo. Tai man pavyko padaryti per seniūno rinkimus, kai mane išrinko į seniūnus, aš juo visiškai nenorėjau ir neplanavau būti, bet man pavyko nuslėpt savo didelį nepasitenkinimą, pavyko susitaikyt su personalo nuomone“ (Cit. iš Steb. Nr. 3).

Kaip matome iš pateiktos stebėjimo citatos, asmuo reflektuoja savo veiksmus (kelia tikslus, vertina, kaip sekėsi jų laikytis ir panašiai). Negalima atmesti prielaidos, kad asmuo viešai išsako tai, ką nori išsakyti, nuslėpdamas tikruosius jausmus, motyvus ar veiklą. Kitas pateiktoje citatoje pastebimas dalykas yra tai, kad asmuo deklaruoja savo siekį perimti visuomenėje vyraujančius standartus, elgesio normas ir jų laikytis („<...> nesiginčyti, nereaguoti impulsyviai <..>“). Nors reabilitacijos centro dalyviai ir neįvardija tiesiogiai, kad jų tikslas yra išmokti valdyti savo elgesį, tačiau tokios pastangos yra stebimos („<...> garsiai nereikšt savo nepasitenkinimo <...>“; „<...> pavyko nuslėpt savo didelį nepasitenkinimą, pavyko susitaikyt su personalo nuomone“).

Kitas stebėjimo metu išryškėjęs dalykas yra tas, kad tam tikrų reabilitacijos centre diegiamų taisyklių laikymąsi reguliuoja ne tik ten dirbantis personalas, bet ir patys narkotikų vartotojai. Jie stebi, analizuoja, vertina, kritikuoja vieni kitų elgesį. Tai galima iliustruoti ir stebėjimo metu užfiksuoto dialogo ištrauka:

„Dalyvis Nr. 1. *Tai gal kitą kartą rimčiau pradėsi biškį rašyti.*

Dalyvis Nr. 2. *Labai tikiuosi.*

Dalyvis Nr. 1. *Aš irgi. Labai tikiuosi. Ir vot kaip, man dar klausimas, kaip tu renkiesi tikslus, koks tau yra reikalingas, nu vat pavyzdžiui ar tu, žinai, yra tokie variantai, pavyzdžiui šabloniniai tokie, ten, ten ten. Ir tu sau pasirenki, koks tau patogiausias. Ar tu pagalvoji prieš tą tikslą, kad jis tau reikalingas, ar ne? (trumpa pauzė) Ne, aš rimtai klausiu, nu.*

Dalyvis Nr. 2. *Nu kaip, kaip kada nu iš tikro, kartais vat nu vat man ten būna įsijungia ir atrodo man vapse nereikia čia, nesąmonė, kas čia sugalvojo iš tikro nu. Nu vat, nu man taip, nežinau.*

Dalyvis Nr. 1. *Nu ta prasme nelabai rimtai tu atsižvelgi į tikslų statymą. Pusiau, kaip tu dabar sakai. Kartais rimtai, o kartais.. Nu aš dabar taip supratau. Ar teisingai?*

Dalyvis Nr. 2. *Teisingai.*

Dalyvis Nr. 1. *Gerai. Matau, žmogus nervuojas jisai*
<...> Dalyvis Nr. 3. *Jo, šiaip silpnokai, galėjo kai kuriuos tuos tikslus jis įvykdyti, knygą tą galėjo perskaityt ir, ir į grupę* (turima omenyje anoniminių alkoholikų / narkomanų grupė – autorės pastaba) *galėjo nueiti. Rašė, kaip sakė vakar, kai paskutinė diena atėjo. Panašiai kaip pas mane. Viskas.*“ (Cit. iš Steb. Nr. 3).

Šioje vietoje galima išvelgti sąveikos dalyvių reflektyvumą, kuris parodo tai, kad jie nesivadovauja beveik automatiniais veikimo įgūdžiais, bet atsižvelgia, pasitelkia reflektyvumą siekdami „sukurti“, pateikti save. Kaip matome iš pateikto dalyvių pokalbio, vienas iš jų siekia pademonstruoti tai, kad jis jau praėjęs tą etapą, kuriame dabar yra antras pokalbio dalyvis ir kad žino, kaip jis jaučiasi ir gali įvertinti realią situaciją, o ne tik patikėti tai, kas sakoma: „*tai gal kitą kartą rimčiau pradėsi?*“, „*panašiai kaip pas mane*“.

Buvę narkotikų vartotojai dalijasi ta pačia erdve, todėl ir vysto tiesioginę sąveiką, o santykiai su kitais asmenimis, tokiais kaip personalas, iš dalies tampa antriniais santykiais, nes su jais komunikuojama tik jų darbo laiku, o ne visą laiką, kaip su kitais reabilitacijos centro dalyviais.

Nors asmenys gali reaguoti ir išsakyti įvairius pastebėjimus vienas kito atžvilgiu, tačiau tuo pačiu metu turi laikytis taisyklių, reguliuojančių jų elgesį. Reabilitacijos centro veiklos dokumentuose yra nurodoma, kad taisyklės: „**Reguliuoja bendruomenės narių tarpusavio santykius ir elgesį. Bendruomenės nariai privalo būti pakantūs. Bendruomenėje visiškai netoleruojama fizinė ir psichologinė agresija. Jei kuris bendruomenės narys panaudoja fizinę ar psichologinę agresiją (pvz., grasinimus), jis gali būti pašalintas iš bendruomenės. Tai ypač svarbi taisyklė, kadangi terapinės sėkmės galima tikėtis tik užtikrinus visų bendruomenės narių saugumą ir bendradarbiavimą. Kitu atveju bendruomenėje gali vyrauti įtampa, kurioje visiškai neįmanomas joks terapinis poveikis. Visi kilę konfliktai turi būti sprendžiami bendruomenės susirinkimų metu arba terapinėse grupėse – tik tokiu būdu galima išmokyti sumažinti įtampą tarpasmeniniuose santykiuose neišliejant jos agresyviais veiksmais. Taip pat bendruomenėje netoleruojami jokie intymūs ir seksualiniai santykiai. Paprastai intymiai bendraujantys**

žmonės pradeda domėtis tik vienas kitu, o ne rūpinasi savo sveikimo programa, todėl jų blaivėjimo procesui kyla pavojus. Tad siekiama užkirsti kelią bet kokiems intymiems santykiams bendruomenėje.“ (cit. iš reabilitacijos centro „Meikštų dvaras“ veiklos apibūdinimo RC).

Šios taisyklės galioja ir turi reikšmę tik konkrečioje aplinkoje (atramoje). Kitur toks elgesio reguliavimas, gali turėti visiškai kitokią prasmę ir kelti kitokius jausmus. Tiriamieji ir patys įvardija, kad nors ir „kvailai“ kai kam, žiūrint iš šalies, gali atrodyti šios taisyklės, tačiau tuo metu, jos yra reikalingos:

„Kitam, gal tas toks, nu va, to, kad konfliktai sprendžiami viešai, gali atrodyti, nu kvailai... bet čia taip reikia, nes.... Pagalvokit pati, kas būtų, jei čia visi, pradėtume tarpusavyje aiškinti... Suprantu, namie, ar...šeimoj, tas nebūtina, gal ir kvailai ten atrodytu, bet čia svarbu, ne šiaip sau.“ (I7).

„Man iš pradžių iš viso buvo... nu, kaip pasakyt... nežinau... nesuprantama gal, kad negalima rodyti pavyzdžiui dėmesio patinkančiai merginai, nes nu tipo ne tas turi mums gydantis rūpėti... bet mes gi jauni... jei kur kitur, nu va.... kur jūs mokotės...universitete.... jei ten sakytu, negalima.. griežtai negalima vaikščioti į pasimatymus, kol nepabaigsit universiteto...ką aš žinau...nenormaliai skamba...O čia taip turi būti, čia tai yra prasminga, ir nu...taip tikrai geriau, iš patirties, va, sakau...“ (I8)

Informantų nuomonę, patvirtina ir aukščiau pateikta ištrauka iš reabilitacijos centrų veiklos dokumentai:

1. Saugumas ir tikrumas pasiekiami tik esant vienas kitam pakantiems ir laikantis taisyklių („<...> terapinės sėkmės galima tikėtis tik užtikrinus visų bendruomenės narių saugumą ir bendradarbiavimą <...>“; „Visi kilę konfliktai <...> sprendžiami <...> – tik tokiu būdu galima išmokyti sumažinti įtampą <...>“).

2. Intymūs ar pernelyg artimi santykiai kelia grėsmę asmens siekiui išlikti nevartojančiu narkotinių medžiagų (<...> intymiai bendraujantys žmonės pradeda domėtis tik vienas kitu, o ne rūpinasi savo sveikimo programa <...>).

Apibendrinant empirinio tyrimo metu gautus duomenis, susijusius su tuo, kad reabilitacijos centruose galiojančių taisyklių, kurios reguliuoja buvusių narkotikų vartotojų elgesį ir tarpusavio santykius, priėmimas yra ne tik kaip savaime suprantamų, bet jos ir apmaštos, vertinamos, stebimas jų laikymasis ir pan. Taigi, reziumuojant galima išskirti šiuos aspektus:

1. Siekdami sudaryti taisyklių besilaikančio asmens įspūdį, buvę narkotikų vartotojai kontroliuoja vieni kitus stebėdami, vertindami, analizuodami kitų elgesį. Savo ir kitų elgesio stebėjimas rodo, kad asmenys nesivadovauja aklai jiems pristomomis taisyklėmis, bet reflektuoja ir vertina vieni kitų elgesį, veiksmus.
2. Perimdami rehabilitacijos centruose diegiamas taisykles, asmenys turi viešai demonstruoti, kaip jiems sekasi, tačiau, nors ir atlikdami viešus veiksmus (pavyzdžiui, atsiskaitant kitiems dalyviams), jie gali nusišypsoti savo tikruosius jausmus, motyvus ar veiklą.
3. Rehabilitacijos centruose konstituojamos taisyklės yra tarsi „atramos“, kurias pasitelkę buvę narkotikų vartotojai apibrėžia tam tikras situacijos definicijas, turinčias reikšmę tik toje atramoje, pavyzdžiui, saugumas ir tikrumas, jei laikomasi taisyklių; intymių ir artimų santykių traktavimas, kaip grėsmė, kad asmuo vėl pradės vartoti narkotines medžiagas.

Toliau galima išskirti trečią socialinės aplinkos ir asmens vidinių įsipareigojimų įtaką buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų kuriamai sąveikos tvarkai.

3. Buvimas rehabilitacijos centruose yra suskirstytas į tam tikras fazes, nuo kurių priklauso asmens veikla, atsakomybė.

Rehabilitacijos centre narkotikų vartotojas, siekdamas įgyti įgūdžių, kurie jam padėtų gyventi gyvenimą be narkotikų, praleidžia gana ilgą laiką. Rehabilitacijos trukmė skirtinguose rehabilitacijos centruose yra skirtinga – nuo 6 mėnesių iki 18 mėnesių. Peržvelgus įvairių rehabilitacijos centrų veiklos dokumentus, nepaisant jų skirtingos trukmės, yra stebimas gana griežtas buvimo rehabilitacijos centruose laiko skirstymas į tam tikrus etapus (dažniausiai jie vadinami fazėmis). Fazių tikslas, kaip nurodoma veiklos dokumentuose, yra: **„išmokyti narkomaną prisiūmti atsakomybę už savo elgesį. Šiuo tikslu sveikimo procesas suskirstytas į tam tikras fazes, kurios**

numato vis didėjančią sveikstančiam asmeniui tenkančią atsakomybę už savo elgseną“ (cit. iš „Vilties švyturio“⁴⁶).

Apibendrinus daugumos reabilitacijos centrų vadinamąsias fazes, galima teigti, kad jos sudarytos iš „**bandomojo laikotarpio**“, kurio trukmė įvairi – nuo vienos iki dviejų savaitių. Šiuo laiku asmuo yra stebimas kitų dalyvių, specialistų ir vertinamas jo „pasirengimas“ pradėti gyvenimą be narkotikų. Pavyzdžiui, reabilitacijos centro „Meikštų dvaras“ dokumentuose yra pateiktas aprašymas: „**Norintys gydytis priklausomi žmonės į bendruomenę priimami terapinės bendruomenės susirinkimo sprendimu. Šio susirinkimo metu įvertinama kandidato motyvacija gydymui. Tai daroma išsamiai klausinėjant, kodėl priklausomas žmogus nusprendė mesti narkotikus, kodėl nusprendė kreiptis į bendruomenę ir pan. Paprastai priklausomo žmogaus motyvacija gydymuisi yra „neigiama“. Tai reiškia, kad priklausomas žmogus ateina gydytis ne todėl, kad vertintų gyvenimą be narkotikų („teigiama motyvacija“), bet tiesiog narkotikų vartojimas sukelia jam tiek skausmo ir problemų, kad narkotikai nebepajėgia jų nuslopinti. Šie dalykai ir paaiškėja pokalbio metu. Todėl yra svarbu įvertinti, ar priklausomo žmogaus motyvacija gydymui yra pakankama, ar jis atėjo spaudžiamas vien tik susidariusių rimtų problemų, kurias tikisi atitolinti kurį laiką pabuvęs bendruomenėje“.** (cit. iš reabilitacijos centro „Meikštų dvaras“).

Pateikta citata parodo, kad visų pirma iš anksto yra laikomasi tam tikros nuostatos besikreipiančiojo į reabilitacijos centrus pagalbos asmens atžvilgiu, t. y. asmenys įvardijami kaip turintys „neigiamą“ motyvaciją gydymuisi („Paprastai priklausomo žmogaus motyvacija gydymuisi yra „neigiama“; <...> žmogus ateina gydytis ne todėl, kad vertintų gyvenimą be narkotikų („teigiama motyvacija“).

Reabilitacijos centro specialistai ir ten ilgesnį laiką esantys buvę narkotikų vartotojai, mano, kad jie gali atpažinti ir nuspręsti, su kokia motyvacija („teigiama“ ar „neigiama“) asmuo kreipiasi. Tai, kad naujo nario

⁴⁶ Čia ir toliau pateikiama informacija yra internetiniame tinklalapyje: www.viltiessvyturys.lt

priėmimas vykdomas dalyvaujant tiek personalo nariams, tiek patiems buvusiems narkotikų vartotojams, neišvengiamai tampa savotiška *vaidyba ir savęs demonstravimu*.

Naujo nario priėmimo metu vykstanti socialinė sąveika yra organizuota ir prasminga, nes sąveikos dalyviai yra atsakingi už sąveiką ir išitraukia į ją jai išsipareigodami. Tokios demonstratyviai vykdomos sąveikos metu buvę narkotikų vartotojai *siekia sutarti dėl esančių vertybių, taisyklių, apibrėžimų vienodo traktavimo*. Tokiu būdu buvusių narkotikų vartotojų veikla tampa įgudusiomis praktikomis, kuriomis naudodamiesi jie kuria tai, kas jiems yra jų tarpusavio sąveika arba asmeniška struktūra:

„Personalo narys: „<...> *Tvarkoj, dabar prisistatyk, pasakai savo vardą, pavardę, kiek metų, iš kur esi, ką vartoji, kiek laiko vartoji, kiek kartų bandei nustot vartot, kokie reikalai su policija ir apskritai, kur tu eini ir ko tu nori*“.

Naujokas: „*Mano vardas Vitalij, man 24 metai, vartuju nu, nuo 17 turbūt, vieną kartą bandžiau gydytis, reabilitacijoje buvau „Pilnų namų bendruomenė*“. *Pusę metų išbuvau taip ir išėjau, mėnesį gal nevartojau, po to vėl užvartojau. Tris mėnesius dabar vartojau, nu ką, dabar noriu vėl, nu. Atėjau čia, kaip, nu vėl pakeisti tą mąstymą savo, nu išmokyvent blaiviai*“. <...>

Personalo narys: „*Mhm, dar, dar pasakok*“.

Naujokas: „*Nu ką dar pasakyti?*“

Personalo narys: „*Su policija reikalai*“.

Naujokas: „*Ai, su policija normaliai viskas, nu*“.

Personalo narys: „*O ką dabar galvoji kitaip daryti? Negu anksčiau vat kaip sakeiėjai, buvai kažkur, mėnesį laiko nevartojai, tai*“.

Naujokas: „*Nu anksčiau kaip buvo, kai buvau reabilitacijoje, kol buvau ten, nu kaip, ten buvo kaip, nu lengvai ten, nebuvo kaip užvartot ar ką, nu, kai išėjau iškart va, po pusės metų ten buvo pirmas išvažiavimas tada, išėjau, nu, pabuvau ten keturias dienas, po to vėl atvažiavau, nu pamaniau nu viskas, galėsiu gyventi, nu viskas blaiviai, nu. Išėjau kažkaip nu, neturėjau turbūt ką veikti, nežinau, ten ir į grupes nevaikščiojau, nu nieko nedariau išvis karoče, ir nu užvartojau*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*O kas dar būtent tave, kaip pasakyt, nu verčia eiti?*“

Naujokas: „*Kur?*“

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Nu gal kažkokios yra, kažkokios taip pastumia, nu kažkas tave verčia eiti vat, ar grynai pats?*“

Naujokas: „*Kur, čia eiti?*“

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Nu eiti, ieškoti jo, kažkokio kitokio*“.

Naujokas: „*Kaip suprast, kas verčia, nu?*“

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Nu pavyzdžiui, dėl ko tu, dėl ko vat tu sugalvojai ateiti į reabilitaciją, dėl ko, kas atsitiko*“.

Naujokas: „*Nu kas atsitiko, nu ir vėl, sakau, pradėjau vartoti, kažkaip nu, žinau, kad taip, nu negalima, nu bet pats taip nu negaliu, pats nebevirtoti. Bet kaip čia pasakyti, dėl pagalbos kažkokios*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*O kokios pagalbos iš mūsų tikiesi?*“

Naujokas: „*Pagalbos, nu, kaip ir, kaip ir sakiau, nu išmokti nu kaip gyventi blaiviai, pakeist mąstymą kažkokį, nu*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*O žinai, ką reiškia gyvent blaiviai?*“

Naujokas: „*Nu nelabai. (pauzė) Nes vartojau nuo 17 turbūt, o gėriau ten nežinau, nuo 14 kažkur. Blaivo savęs tai neprisimenu.*“

<...> Personalas narys: „*Vartojai nuo 17, tai ką vartojai*“

Naujokas: „*Nu iš pradžių pradėjau amfetaminą, o paskui 19-os turbūt heroiną*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Iki pat dabar?*“

Naujokas: „*Nu jo*“

<...> Reabilitacijos centro dalyvis: „*Teistas, sėdėjęs?*“

Naujokas: „*Ne.*“

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Turi merginą, ar dar ką nors?*“

Naujokas: „*Ne, dabar.*“

<...> Reabilitacijos centro dalyvis: „*Namie, šeimos nariai, toleravo tavo vartojimą?*“

Naujokas: „*Toleravo, kaip suprast?*“

<...> Reabilitacijos centro dalyvis: „*<...> Tai galbūt dar kažkiek šeima dar tave pastumia daryt kažką?*“

Naujokas: „*Nu taip, sakė sesuo, motina, nu kaip, sakė daryk ką nors, nu*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Dar aplinka, reiškias, ne grynai tu pats vat paėmei ir atvažiavai gydytis. Yra čia tokių, tokių ateina, bet jie per dvi dienas išeina. Kodėl būtent dabar, aš vat ne vasarą, ne, ne žiemą, ne kitą pavasarį?<...>*“.

Naujokas: „*Nu atsibodo man toks gyvenimas*“ . (Cit. iš Steb. Nr. 5)

Ši gana nemaža ištrauka iš stebėjimo yra pateikta ne tik siekiant iliustruoti, kaip kuriama sąveika tarp buvusių narkotikų vartotojų, kokios naudojamos taisyklės, kaip asmenys kurdami / atkurdami nevirtojančių vaidmenį pateikia save, bet ir siekiant parodyti, kaip tiriamieji pasitelkia pagrindo lūkesčius kaip interpretacinę schemą (vadovaujantis Garfinkeliu 2005;38). Naujoko sutrikimas, kitų dalyvių aktyviai užduodami klausimai, į kuriuos pasitikslinus tik iš kelinto karto yra atsakoma, rodo tai, kad tik konkrečiame kontekste konkreti raiška darosi sąveikos dalyviams pažįstama ir suprantama kaip „artimų-įvykių-raiška“ (Garfinkel, ten pat). Buvę narkotikų vartotojai, klausinėdami naują reabilitacijos centro narį, vadovaujasi tam tikrais lūkesčiais jo atžvilgiu, nors ir sąmoningai nesuvokiant, iš ko sudaryti tie lūkesčiai.

Siekiant pateikti vaizdžiau, reikėtų pasinaudoti Garfinkelio (2005;40) eksperimentu ir pateikti referuotas kai kurias aukščiau pateikto pokalbio dalis (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Referuotos pokalbio dalys ir numanomų reikšmių atskleidimas.

Informantai	Ką konkrečiai pasakė informantai	Ką jie ar kiti sąveikos dalyviai suprato, apie ką buvo kalbama
Personalo narys:	<i>Mhm, dar, dar pasakok</i>	Aš žinau, kad tu turi daugiau informacijos apie save, kuri yra susijusi su tavo narkotikų vartojimo praeitimi.
Naujokas:	<i>Nu, ką dar pasakyti?</i>	Aš nežinau kas dar gali būti svarbu ir ką aš galėčiau viešai apie save papasakoti. Ką konkrečiai norite, kad papasakočiau apie save?
Personalo narys:	<i>Su policija reikalai</i>	Vartodami narkotikus asmenys dažnai dalyvauja įvairiuose nusikaltimuose, todėl norime sužinoti, ar tu atvykai į reabilitacijos centrą ne dėl to, kad pasislėptum nuo policijos?
Naujokas:	<i>Ai, su policija normaliai viskas, nu</i>	Aš nesu ieškomas policijos ir čia atėjau ne dėl to, kad slėpčiausi nuo jos.
<...> Reabilitacijos centro dalyvis:	<i>O kas dar būtent tave, kaip pasakyt, nu verčia eiti?</i>	Kokios priežastys lėmė tai, kad tu atėjai į reabilitacijos centrą ir nusprendei nevartoti narkotikų?
Naujokas:	<i>Kur?</i>	Nesuprantu klausimo. Kur konkrečiai ir kas verčia mane eiti?
Reabilitacijos centro dalyvis:	<i>Nu gal kažkokios yra, kažkokios taip pastumia, nu kažkas tave verčia eiti vat, ar grynai pats?</i>	Žinau, kad gali būti įvairių priežasčių, dėl kurių asmuo gali kreiptis pagalbos į reabilitacijos centrus ir tos priežastys gali būti susijusios su kitais asmenimis arba problemomis, bet ne su pačio asmens pasirinkimu.

		Kokios priežastys privertė tave ateiti į reabilitacijos centrą?
Naujokas:	<i>Kur, čia eiti?</i>	Gali būti daug vietų, kur aš galėjau ar galiu kreiptis pagalbos. Nesuprantu, ką turi omenyje, sakydamas „čia“? Ar jūs norite, kad aš paaiškinčiau, kodėl atėjau būtent į šį centrą, kokie pagrindiniai motyvai?
Reabilitacijos centro dalyvis:	<i>Nu eiti, ieškoti jo, kažkokio kitokio</i>	Tu galėjai ne pats nuspręsti, kad tau šiuo metu reikia kreiptis pagalbos ir nustoti vartoti narkotikus. Kas paskatino tave nustoti vartoti narkotikus ir ieškoti pagalbos.
Naujokas:	<i>Kaip suprast, kas verčia, nu?</i>	Aš žinau keletą galimų atsakymų, kurie galbūt būtų ne taip suprasti. Todėl reikėtų patikslinti, ką turi omenyje sakydamas „verčia“?
Reabilitacijos centro dalyvis:	<i>Nu pavyzdžiui, dėl ko tu, dėl ko vat tu sugalvojai ateiti į reabilitaciją, dėl ko, kas atsitiko.</i>	Tu galėjai ne pats nuspręsti kreiptis pagalbos, bet galbūt tave kas nors privertė. Todėl turėtum atsakyti, kokios priežastys privertė tave kreiptis pagalbos.
Naujokas:	<i>Nu kas atsitiko, nu ir vėl, sakau, pradėjau vartoti, kažkaip nu, žinau, kad taip, nu negalima, nu bet pats taip nu negaliu, pats nebevirtoti. Bet kaip čia pasakyt, dėl pagalbos kažkokios.</i>	Man nepavyko nustoti vartoti narkotinių medžiagų ir pats savarankiškai aš to padaryti neįstengiu, todėl ir kreipiausi pagalbos būtent reabilitacijos centre, nes nenoriu tęsti narkotikų vartojimo. Todėl tikiuosi sulaukti pagalbos.
<...> Reabilitacijos centro dalyvis:	<i>Teistas, sėdėjęs?</i>	Aš žinau, kad dauguma narkotikų vartotojų yra buvę laisvės atėmimo vietose. Ar esi buvęs laisvės atėmimo vietose?

<...> Reabilitacijos centro dalyvis:	<i>Namie, šeimos nariai, toleravo tavo vartojimą?</i>	Vis tiek man svarbu sužinoti, kas galėjo turėti įtakos tavo apsisprendimui nevirtoti narkotinių medžiagų. Ar tavo tėvai, kiti šeimos nariai nedarė spaudimo ir neskaitino kreiptis ieškoti pagalbos reabilitacijos centre?
--------------------------------------	---	--

Šio pokalbio analizė atskleidžia tai, kad buvę narkotikų vartotojai ir specialistai supranta daug dalykų, apie kuriuos jie neužsimena, tokius, kaip klausimų tikslingumas (tarsi klausama, ar asmuo turi artimųjų, tačiau iš tikrųjų siekiama atskleisti asmens kreipimosi į reabilitacijos centrą motyvaciją). Sąveikos dalyviai, žinodami sąveikos kontekstą, geba suprasti vienas kitą net visko nepasakius (akivaizdu, kad asmuo supranta jam skirtų klausimų tikslingumą, nors ir apsimeta, kad galbūt ne viską suprato, tik tam, kad nepasakytų daugiau, nei norima).

Remiantis Garfinkeliu, galime teigti, kad buvę narkotikų vartotojai supranta vienas kitą ne dėl to, kad laikomasi terminų sekos, bet dėl to, kad vadovaujamosi laikinomis pasakymų aibėmis, kaip dokumentinio pokalbio raidos liudijimu (buvę narkotikų vartotojai nekalba ir nevirtoja „motyvacijos“ narkotikų nevirtojimui ir „pagalbos ieškojimui“ terminų, tačiau akivaizdu, kad sąveikos dalyviai kalba būtent apie ją).

Kai kuriuos dalykus šios analizuojamos sąveikos dalyviai supranta vienodai (tarkime, klausimas apie „reikalus su policija“) ir tas supratimas pasiektas dėl to, kad konkrečiame kontekste vyrauja tam tikras veiklos plėtojimo supratimas, kuris atliepia tiek kontekste, tiek ir visoje visuomenėje vyraujančius pamatinius modelius ir įsitikinimus (tokius, kaip įsitikinimas, jog dauguma narkotikų vartotojų daro nusikalstamas veiklas ir anksčiau ar vėliau būna nubausti ir patenka į laisvės atėmimo vietas).

Sąveikos metu buvę narkotikų vartotojai ir personalas pasitelkia biografines ir perspektyvines sąveikos nuorodas, ir iš anksto daro tam tikras prielaidas apie tai, kokia galėtų būti asmens motyvacija narkotikų nevirtojimo atžvilgiu. Iš pokalbio analizės matyti, kad viena sąveikoje dalyvaujanti šalis

(personalas, reabilitacijos centro dalyviai) ir kita (naujokas), norėdami išgirsti tai, kas, jų manymu, yra realybė, o kitas, siekdamas apie save neatskleisti per daug informacijos, linkę laukti ir tęsti sąveiką uždavinėdami vienas kitam įvairius klausimus.

Tiek personalo nariams, tiek kitiems reabilitacijos centro dalyviams nusprendus, naujokas yra arba priimamas, arba nepriimamas. Jei asmuo priimamas, jam prasideda kitas etapas, kuris vadinamas „**bandomuoju**“. Reabilitacijos centrų dokumentuose jis apibūdinamas taip: „**Bandomasis laikotarpis – 2 savaitės adaptacijai bendruomenėje**“.

Šiuo laikotarpiu asmuo ir kiti reabilitacijos dalyviai *stebi ir sprendžia*, ar jis pasirengęs likti reabilitacijos centre ir tęsti „blaivėjimą“, ar nepasirengęs. Vėlgi, šis laikotarpis užbaigiamas atsiskaitymu visam reabilitacijos centro personalui ir kitiems jos dalyviams, kurio metu vėl asmuo yra priverstas kalbėti apie save ir atsakinėti į įvairius klausimus, tokius kaip „*Koks tikslas ateiti į reabilitacijos centrą?*“, „*Kaip keitėsi požiūris į blaivybę?*“, „*Kokius pokyčius pastebėjo savyje ir savo elgesyje?*“, „*Kokių sunkumų iškilo per dvi buvimo reabilitacijos centre savaites?*“ ir pan. Kiti reabilitacijos centro dalyviai, kurie reabilitacijos centre yra ilgesnį laiką, stengiasi *aktyviai klausinėti ir įvairiais klausimais provokuoti* asmenį, kuris kalba apie savo dviejų savaitių buvimo reabilitacijos centre patirtį:

„Reabilitacijos centro dalyvis: „***O kas tau nelengva čia? Vat, dvidešimt metų tu vartoji, jo. Mhm...po dvidešimt metų tu ateini į visiškai tau nepažįstamą vietą, jo?***“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „***Viskas***“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Nu jo, tai aš suprantu, įdomu gali būti irgi, ir man irgi daug kas įdomu, bet kaip pasakyt, ne viskas taip paprastai nu, tai vat **kas tau nelengva čia yra?** Vienas žinai, gali labai gerai rašyti ir labai gerai skaityti, bet jisai atėjęs čia nemokės bendrauti, jo? Kitas atėjęs labai gerai moka bendrauti, bet jis negali rašyti ir skaityti. Nu čia kaip pavyzdžiai. Tai vat, **tu puikiai moki ten, sakykim, bendrauti, ten juokauti, jo, bet vat kas tau, vat kas tau nesigauna?***“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „***Įšsipasakoti per psichokorekcines grupes. Aš suprantu, kaip ten ir dėl ko, bet man nesigauna***“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „***Atsisakyti ar atidaryti savo vidų?***“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „***Ir vidų, ir atsisakyti. Galvoju, kad jei pasakysiu, visi pradės iš manęs juoktis***“. <...>

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Gal čia kas nors dar yra nelengva, nu tenais, tam dienos centre, psichologai, visa. O čia va tam, nu tai vat visą parą, kiekvieną parą mes čia, dieną naktį, gal yra kažkas tai*“.

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Čia viskas lengva, išskyrus darbą virtuvėje <...>*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Na, o pavyzdžiui seni supratimai ten kažkokie ...*“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Neliko. Išgaravo*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Vartojimo metu, jo?*“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Kaip?*“

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Vartojimo metu jie išgaravo?*“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Ne*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Ar čia?*“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Būtent*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Ta prasme būtent čia atėjus, ar būtent vartojant..?*“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*[Terapijoj]. Čia atėjus atsirado pagarba kitam, pagarba...*“

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Ne, tai pas tave skirtingas, skirtingai*“.

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Ne. To nėra*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Čia tą kartą vat pasikeitė požiūris į programą. Man trimis žodžiais gali pasakyti, apibūdinti...*“.

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Šita programa tai... nu čia atėjęs išmoksti visko iš naujo. Iš naujo mokaisi gyventi*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Kas tave laiko reabilitacijos centre? Noras?*“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Taip*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Tikėjimas?*“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Ne*“.

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Tik noras, tikėjimo jokio nėra?*“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Kol kas ne*“

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Gerai, o va sugrįžtam prie jo klausimo, jo? Nu vat kaip ateina Deividas, tu sakai ateina čia Deividas, jo, ir vat mes jį gydysim, tai vat kas būtent va čionais keičia tą Deividą? Ką jis čia, ką jis čia veikia, kaip čia*“.

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Laikymasis režimo. Juk nuo jo čia viskas ir prasideda*“. <...>

Reabilitacijos centro dalyvis: „*Čia tik atėjęs, tu supratai, kad degradas virsta kažkuo, jo?*“

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis: „*Jo*“. (Cit. iš Steb. Nr. 3)

Nors asmuo ir yra priverstas viešai kalbėti, atsakinėti į nepatogius kitų užduodamus klausimus, tačiau jis kartu ir dalinai turi įtakos šiai sąveikai sužadindamas kitų dalyvių susidomėjimą, provokuodamas juos savo atsakymais ir pateikdamas juos ne tokius, kokių tikisi užduodantis klausimus (tai iliustruoja žemiau pateikta 6 lentelė), taip pat siekia išvengti gėdos, nepatogumo jausmo.

6 lentelė. Referuotos pokalbio dalys ir numanomos reikšmės.

Informantai	Ką konkrečiai pasakė informantai	Ką jie ar kiti sąveikos dalyviai suprato, apie ką buvo kalbama
Reabilitacijos centro dalyvis:	<i>O kas tau nelengva čia? Vat, dvidešimt metų tu vartoji, jo. Mhm...po dvidešimt metų tu ateini į visiškai tau nepažįstamą vietą, jo?</i>	Aš žinau, su kokiomis problemomis susiduria asmenys, vartojantys narkotikus, ir žinau, kokie sunkumai būna pradėjus gydymą reabilitacijos centre. Dvidešimties metų narkotikų vartojimo patirtis yra suformavusi tam tikrus įgūdžius, kurių atėjęs į reabilitacijos centrą turi atsisakyti. Ko tau sunkiausia atsisakyti atėjęs į reabilitacijos centrą iš buvusio savo gyvenimo?
Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis:	<i>Viskas</i>	Man yra sunku priprasti ir priimti viską – tiek reabilitacijos centro taisykles, tiek personalo reikalavimus, tiek ir kitų reabilitacijos centro dalyvių pastabas, stebėjimą ir buvimą kartu.
<...> Reabilitacijos centro dalyvis:	<i>Tai vat, tu puikiai moki ten, sakykim, bendrauti, ten juokauti, jo, bet vat kas tau, vat kas tau nesigauna?</i>	Visi mato, kad tu turi puikius bendravimo įgūdžius, moki juokauti. Tuo pasinaudodamas neleidi kitiems pamatyti to, kas tave jaudina ir kas tau sunkiau sekasi būnant reabilitacijos centre. Prie kokių reabilitacijos centro taisyklių prisitaikyti ir joms paklusti tau sunkiausia?

Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis:	<i>Išsipasakoti per psichokorekcines grupes. Aš suprantu, kaip ten ir dėl ko, bet man nesigauna</i>	Reabilitacijos centre man sunkiausia yra kalbėti apie save atvirai psichologų vedamose psichokorekcinėse grupėse. Aš suprantu formaliai, ką man suteiktų išsikalbėjimas ir atvirumas apie save psichokorekcinėse grupėse, tačiau aš dar nenoriu jose kalbėti atvirai.
Reabilitacijos centro dalyvis:	<i>Atsisakyti, ar atidaryti savo vidų?</i>	Kas tau labiausiai yra nepriimtina psichokorekcinėse grupėse ir kas sekasi sunkiausiai: ar atsisakyti nenoro kalbėti apie save, ar išdrįsti atvirai kalbėti?
Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis:	<i>Ir vidų, ir atsisakyti. Galvoju, kad jei pasakysiu, visi pradės iš manęs juoktis</i>	Man sunku ir atsisakyti nenoro kalbėti apie save, ir atvirai kalbėti. Aš bijau, kad man atvirai pradėjus kalbėti, galiu būti nesuprastas kitų grupės dalyvių ir sulaukti pajuokos.
<...> Reabilitacijos centro dalyvis:	<i>Kas tave laiko reabilitacijos centre? Noras?</i>	Man įdomu, ar tu tikrai pats nori tęsti gydymą nuo narkotikų vartojimo reabilitacijos centre. Ar yra kitų priežasčių, kurių tu atvirai mums nepasakai?
<...> Reabilitacijos centro dalyvis:	<i>Tikėjimas?</i>	Ar tiki, kad nevartoti narkotikų tau gali padėti tikėjimas, kad tu gali nevartoti narkotikų?
Asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis:	<i>Ne</i>	Ne, aš dar netikiu, kad nevartoti narkotikų man gali padėti tikėjimas.

Darydami išvadas apie kitus asmenis, buvę narkotikų vartotojai tas išvadas „filtruoja“ per socialinę sąveiką, kuri yra tiek „žinių“, tiek ir jų apribojimų šaltinis, bei per asmeninę savo, kaip individo su panašia praeitimi, patirtį. Sąveikos metu dalyviai remiasi gebėjimu naudotis abipusėmis numanomomis reikšmėmis.

Šioje vietoje galime pastebėti tam tikrą kontekstinę nuorodą, kurią teikia jų sąveika, kad reabilitacijos centro diegiamos taisyklės turi būti perimamos kaip savaime suprantamos. Tačiau šio pokalbio metu stebima tam tikra abejonė ir savotiškas sutrikimas, kad asmuo, kuriam baigiasi bandomasis laikotarpis, turi abejonių dėl diegiamos tvarkos (norą turi, tačiau tikėjimo neturi).

Reikia pastebėti, kad šis buvusių narkotikų vartotojų pokalbis yra neapibrėžtas ir įtraukia numanomas sankcionuotas bruožas. Šis pokalbis yra laiko ir erdvės kontekste, kurie ateina iš praeities ir tęsiasi į ateitį (užsimenama apie dalyvių praeitį ir apeliuojama į jų ateitį). Šie sveiko proto požymiai teikia mums nuorodas į tai, kad kuriamai sąveikai suteikiama ir „užslėpto atvirumo“ prasmė, nors asmuo į pateiktus klausimus ir neatsako iki galo, arba atsako tik labai lakoniškai, tačiau pokalbio dalyviai supranta, ką jie nori pasakyti ir kad tai labiau susiję su tuo, jog tai jiems leidžia suprasti ne reabilitacijos centre diegiama socialinė tvarka, bet jų asmeninės „patyrimo nuosėdos“, kurios yra susijusios tiek praeityje, tiek dabartyje, tiek ateityje (asmenys turėjo panašią praeitį, dabar siekia tų pačių tikslų ir yra reabilitacijos centre, bei turi abejonių ir junta neužtikrintumą, kuris susijęs su ateitimi).

Buvę narkotikų vartotojai demonstruoja tam tikrus moralės įsipareigojimus kaip kasdienės sąveikos pagrindą. Kai vyko šis pokalbis ir kai klausiantieji gaudavo tokius atsakymus, kurių nesitikėjo, tarp jų kildavo šurmulyš, kuriuo būdavo išreiškiamas nepasitenkinimas gautais atsakymais. Galima daryti prielaidą, kad nenumatyti ar netikėti atsakymai keldavo grėsmę grupės vieningumui, ir iš dalies reabilitacijos centre diegiamos tvarkos efektyvumui.

Dokumentų analizė atskleidžia tam tikras strategijas, kurios diegiamos buvusiam narkotikų vartotojui, tačiau pats narkotikų vartotojas tik sudaro

įspūdi, kad jas priima, nors giliau pažiūrėjus matosi, kad jis atsirenka, ką jam priimti. Pateiktas interviu iš stebėjimo parodo, kad asmuo, kuriam baigiasi „bandomasis laikotarpis“ iš pradžių siekia sudaryti įspūdi, kad į reabilitacijos centrą atvedė narkotikų vartojimo pasekmės, tačiau tų pasekmių jis negali įvardyti. Tai, kad jis negali įvardyti pasekmių, „išmuša iš vėžių“ kitus reabilitacijos centro dalyvius, kurie turi „tipinį“ vaizdinį, kad narkotikų vartotojas kreipiasi pagalbos tada, kai pasiekia „dugną“, t. y. kai atsiranda daug ir (ar) skaudžių pasekmių.

Po bandomojo laikotarpio asmens buvimas reabilitacijos centre yra dalijamas į tam tikras fazes: **pirma fazė (2–4 mėn.)**, kuri apibūdinama kaip „nekontaktinė“, kurios metu reabilitacijos centro dalyviai turi atsisakyti bet kokio kontakto su artimaisiais ir draugais – nesinaudoti telefonu, neišeiti iš bendruomenės ribų. Reabilitacijos centro taisyklėse, kuriose apibūdinamos šios fazės, yra nurodytas toks pirmos fazės tikslas: *„Šioje fazėje, vos tik pradėjęs gydytis žmogus, nepajėgus savęs kontroliuoti dėl potraukio narkotikams, todėl negali būti atsakingas už daugelį savo veiksmų. Šie apribojimai skiriami tam, kad būtų galima apsaugoti nuo pavojingų kontaktų, kurie gali pabloginti ir taip nestabilią paciento būseną. Tik po tam tikro laiko, kai priklausomas žmogus pradeda suprasti terapinės bendruomenės veiklos principus ir prisitaiko prie jų, kai išmoksta naudotis bendruomenės siūlomais pagalbos metodais ir kai atlieka savo praeities analizę, bendruomenė gali svarstyti jo prašymą suteikti daugiau atsakomybės, t. y. pervesti į antrą gydymo fazę“* (cit. iš reabilitacijos centro „Meikštų dvaras“).

Iš šios ištraukos, apibūdinančios bandomąjį laikotarpį, vėl galime pastebėti, kad narkotikų vartotojas susiduria su stigmatizacija jų atžvilgiu, tai yra „<...> nepajėgus savęs kontroliuoti <...>“, „<...> negali būti atsakingas <...>“, „<...> nestabilią paciento būseną <...>“. Narkotikų vartotojas, pakludamas reabilitacijos centre vyraujančioms taisyklėms, tarsi sutinka su jiems priskiriama stigma (nors sutikimo motyvai gali būti patys įvairiausi).

Kita, **antroji fazė (4-6 mėn.) pavadinta „riboto kontakto“**. Šios fazės metu leidžiama trumpam palikti reabilitacijos centrą bei bendrauti su

artimaisiais, tačiau prižiūrint vyresnių fazių bendruomenės nariams arba darbuotojams ir gavus reabilitacijos centro personalo ir dalyvių leidimą. Šiai fazei keliami šie reikalavimai: „Šioje fazėje **privaloma imtis daugiau atsakomybės reikalaujančių pareigų** – namo šeimininko ir kt. Antros fazės metu priklausomas žmogus atlieka svarbų darbą – rašo narkobiografiją, kurioje peržiūri visą vartojimo periodą, kaip progresavo liga“ (cit. iš reabilitacijos centro „Meikštų dvaras“).

Vadinamoji „narkobiografija“ yra viešai perskaitoma visiems reabilitacijos centro dalyviams ir personalui, kuris sprendžia ar asmuo vertas pereiti į kitą fazę.

Kita fazė – **trečioji fazė (4–6 mėn.)** – pavadinta „atsakomybės fazė“. Joje leidžiamas savarankiškas išvykimas iš reabilitacijos centro, prieš tai informavus kitus dalyvius ir personalą. Fazė apibūdinama taip: „šioje fazėje **priklausomas žmogus yra įvaldęs pagrindinius savipagalbos būdus, moka išvengti atkryčio, todėl gali būti atsakingas už save. Jis gali prižiūrėti ir mokyti kitus bendruomenės narius, lydėti juos už bendruomenės ribų, užimti bendruomenės prezidento pareigas. Taip pat jis pamažu pradeda grįžti į socialinę aplinką: savo šeimą, gali pradėti gerinti pašlijusius santykius su artimaisiais ir jaustis saugus, nes bendruomenė jam vis dar teikia didžiulę paramą. Nuo bandomojo laikotarpio pradžios iki trečios fazės imtinai pacientai gyvena bendruomenėje**“ (cit. iš reabilitacijos centro „Meikštų dvaras“).

Paskutinė buvimo reabilitacijos centre fazė – **ketvirta, arba** „laisvo kontakto, socializacijos ir integracijos į visuomenę fazė“. Ketvirtos fazės metu asmuo privalo susirasti darbą, pradėti mokytis profesinio parengimo kursuose ar pan. Socialiniai darbuotojai bei jų pagalbininkai padeda asmeniui surinkti informaciją apie darbo rinkos situaciją, galimybes įsidarbinti ir susirasti laisvas darbo vietas. Moko parengti savo gyvenimo aprašymą ir motyvacinį laišką, tinkamai pristatyti save būsimam darbdaviui: „**stiprinamas priklausomųjų žmonių pasitikėjimo savimi darbo paieškoje jausmas, jie turi galimybę išsirtinti savo profesinį tinkamumą. Tai galutinis reabilitacijos etapas, kurio**

metu priklausomas žmogus turi įgyti žinių bei darbo įgūdžių, padedančių rasti savo vietą visuomenėje. Ketvirtoje fazėje priklausomas žmogus asmeniškai prisiima atsakomybę už save ir savo tolesnį gyvenimą“ (cit. iš reabilitacijos centro „Meikštų dvaras“).

Fazės ir griežtas jų laikymasis tarsi aiškiai nurodo, ką asmuo turi veikti ir kodėl. Asmens savimonė tarsi visiškai socializuojama, nes buvusiems narkotikų vartotojams yra konstituojamos tam tikros taisyklės, kurias Goffmanas pavadintų „žaidimo taisyklėmis“. Tačiau šioms taisyklėms, kaip matėme iš pirmiau pateiktų citatų iš stebėjimų, yra ne tik paklūstama, bet jos yra ir sumaniai panaudojamos.

Reabilitacijos centras, kaip institucija, atlieka gana svarbų vaidmenį kuriant / atkuriant buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį. Vaidmens darybai yra svarbūs ir kiti dalykai, todėl siekiant suprasti, kas vyksta aplinkoje, kas dar padeda kurti / atkurti vaidmenį, reikia suprasti, ką konkretūs įvykiai, daiktai reiškia dalyviams.

Žymios reikšmės dažnai yra ribojamos, nepasakomos, nepripažintos arba nutylėtos. Net ir pats buvimo reabilitacijos centre laikas nebūtinai gali būti susijęs su asmens apsisprendimu kurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį. Kartais tai gali būti tik tam tikra „priedanga“, „kaukė“ ir buvimas reabilitacijoje, demonstravimas, kad asmuo yra įsitraukęs į tą veiklą, gali iš tikrųjų būti susiję ir su kitais tikslais, tokiais, kaip ieškojimas būdų išvengti patekimo į laisvės atėmimo vietą ar kita. Tai, ką žmonės sako, gali skirtis nuo to, ką jie daro. Tai iliustruoja ir užfiksuotas reabilitacijos centre atvejis:

Tyrėjai lankantis reabilitacijos centre ir užfiksavus vieno buvusio narkotikų vartotojų atsiskaitymą prieš kitus, apie savo norą ir motyvus būti reabilitacijos centre, ir išmokti „gyventi be narkotikų“, po kelių dienų, vėl atvykus į reabilitacijos centrą, kiti jos dalyviai informavo tyrėją, kad tas asmuo, kuris skelbė, kad pats nori ir niekas jo neverčia būti reabilitacijos centre, pabėgo, nes, kaip paaiškėjo, į reabilitacijos centrą jis atvyko priverstas tėvų, o tik tėvams išvykus į užsienį, jis nusprendė netęsti savo buvo reabilitacijoje ir pasišalino iš jos.

Apibendrinant tyrimo duomenis, susijusius su buvusių narkotikų vartotojų buvimu reabilitacijos centruose ir ten galiojančiomis tvarkomis, nuo

kurių priklauso asmenų veikla, atsakomybė, išskiriami šie pagrindiniai ypatumai:

1. Buvimas reabilitacijos centre yra suskirstytas į gana griežtus etapus / fazes, nuo kurių priklauso asmens veikla ir atsakomybės.
2. Reabilitacijos centruose esančios fazės teikia nuorodas į gana aiškiai matomą buvusių narkotikų vartotojų stigmatizaciją (pavyzdžiui, narkotikų vartotojai turi „neigiamą“ motyvaciją gydymuisi; kreipiasi pagalbos tik tada, kai susiduria su ypač skaudžiomis narkotikų vartojimo pasekmėmis ir pan.). Buvę narkotikų vartotojai, viena vertus, sutinka su jiems keliamais reikalavimais ir taisyklėmis, kita vertus, jas pritaiko prie savo poreikių ir suteikia subjektyvią prasmę konstituojamai tvarkai.
3. Reabilitacijos centruose galiojančios taisyklės yra įtvirtinamos per viešą jų skelbimą ir pastovų atsiskaitymą apie jų laikymąsi. Daugelis veiksmų, tokių, kaip naujo nario priėmimas, perėjimas iš vienos fazės į kitą, tampa savotiška „vaidyba“ ir savęs demonstravimu. Tokia vieša „vaidyba“ leidžia kurti organizuotą socialinę sąveiką suteikiant jai prasmę ir įtraukiant į ją sąveikos dalyvius. Dėl viso to buvę narkotikų vartotojai pasiekia sutarimą dėl esančių vertybių, taisyklių, apibrėžimų vienodo traktavimo.
4. Kurdami / atkurdami buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį asmenys vadovaujasi galiojančiomis institucinėmis taisyklėmis, pasitelkia pagrindo lūkesčius kaip interpretacinę schemą. Sąveikos metu asmenys supranta daug dalykų, apie kuriuos jie neužsimena, dėl to, kad vadovaujasi laikinėmis pasakymų aibėmis, kaip dokumentinio pokalbio raidos liudijimu. Sąveikos metu buvę narkotikų vartotojai ir personalas pasitelkia biografines ir perspektyvines sąveikos nuorodas ir iš anksto daro tam tikras prielaidas apie tai, kokia galėtų būti asmens motyvacija narkotikų nevartojimo atžvilgiu.
5. Griežtas veiklos ir atsakomybės kontroliavimas taip pat įtraukia ir numanomus, sankcionuotus bruožus. Reabilitacijos centruose vykstanti

sąveika, kuriai įtaką daro taisyklės, fazės ir pan., turi ir „užslėpto atvirumo“ prasmes (pašaliniam stebėtojui ne visada yra aišku, ką asmenys turi omenyje kalbėdami ar lakoniškai ir trumpai pateikdami atsakymus, tačiau tarpusavyje jie supranta, ką vienas kitam nori pasakyti).

Taigi, socialinės aplinkos ir asmens vidiniai išsipareigojimai konstituojamoms tvarkoms suteikia „atramas“ buvusių narkotikų vartotojų sąveikai ir norint suprasti, kas vyksta aplinkoje, reikia suprasti, ką konkretūs įvykiai („rytiniai ratai“, „fazės“ ir pan.), daiktai jiems reiškia.

Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad reabilitacijos centrai konstituoja tam tikras veiklas, kurios priskiriamos asmeniui kaip „teisingos“ veiklos kuriant / atkuriant buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį pagrindas ir taikytinos kasdienio gyvenimo įprastiniuose ir rutiniškuose veiksmuose. Asmeniui išsipareigojus šioms tvarkoms ji tampa „artima“ ir „savaiame suprantama“, kuria galima sumaniai pasinaudoti.

2.2.2. Reikšmių suteikimas konstituojamoms tvarkoms

Apžvelgus reabilitacijos centruose konstituojamas tvarkas, reikėtų išsamiau aprašyti ir sąveikos tvarkos reikšmes, kurias joms suteikia patys asmenys. Kaip matome iš reabilitacijos centruose diegiamų taisyklių aprašymo, naujas / atkuriamas vaidmuo yra susijęs su taisyklėmis, kurios ilgainiui priimamos kaip būtinos, pažįstamos. Iš pirmiau pateikto reabilitacijos centruose konstituojamų tvarkų aprašymo matyti, kad dalyvių požiūris į tvarkas yra pagrįstas išsipareigojimu (moralei) ir tas požiūris vienokiu ar kitokiu būdu (tarkime, ne tik laikantis tų diegiamų normų, bet ir jomis sumaniai pasinaudojant) suteikia buvusiam narkotikų vartotojui galimybę sukurti ir išsaugoti „savąjį aš“, jau kaip nevartojantį narkotinių medžiagų.

Todėl diegiamos normos ir tam tikri apribojimai yra svarbūs ne tik tuo, kad buvusiam narkotikų vartotojui yra apibrėžiama socialinės sąveikos tvarka,

bet kartu ir tai, kad jie socialinę struktūrą ir joje galiojančias tvarkas pritaiko sau. Todėl yra tikslinga išsamiau aprašyti reikšmes, kurias suteikia tiriamieji, konstituojamoms tvarkoms ir kaip tai padeda kurti / atkurti norimą vaidmenį.

2.2.2.1. Sąveikos dalyvių subjektyvios reikšmės

Kaip jau buvo minėta, buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai, kurdami socialinę sąveiką, bando perimti reabilitacijos centruose konstituojamas tvarkas. Reabilitacijos centruose aptinkamos taisyklės, reikalavimai, principai⁴⁷, kurių privalu laikytis visą gyvenimą, per ilgą laiką buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų yra interpretuojami gana laisvai.

Visi šie reikalavimai laikomi tam tikru pradžios, atskaitos tašku, nuo kurio pradedamas kurti / atkurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmuo. Empirinių domenų aprašymas leidžia išskirti buvusių narkotikų vartotojų veiklą ir jų kasdienybėje besirutuliojančius santykius bei tai, kaip jie interpretuoja veiklos sistemą, kokias priemones pasitelkia, kaip jas naudoja, kokie motyvai, relevantai ir pan. aptinkami.

Toliau pateikiama interviu metu išsakyti ir pastebėti dalyvių pasisakymai apie tai, kokias reikšmes jie patys suteikia konstituojamoms tvarkoms. Empirinio tyrimo metu gauti duomenys leido išskirti šešias reikšmes, kurias dalyviai suteikia buvusio narkotikų vartotojų vaidmens kūrimo / atkūrimo procesui, remiantis tam tikromis tvarkomis:

1. Reabilitacijų centrų konstituojamoms tvarkoms padeda susitaikyti su praeities paradimais, patirtomis problemomis ir faktu, kad asmuo yra narkotikų vartotojas.

2. Reabilitacijų centrų konstituojamoms tvarkoms yra kaip atramos, kurios tampa atspirties tašku kuriamam / atkuriamam vaidmeniui.

⁴⁷ Čia turima omenyje, kad kai kurie buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai ir pabaigę dalyvavimą reabilitacijos centruose, toliau aktyviai lankosi anoniminių alkoholikų / narkomanų grupiniuose susirinkimuose ir stengiasi vadovautis tais „12 žingsnių“ principais, kuriuos skelbia anoniminiai alkoholikai. Svarbu pastebėti tai, kad diegiami principai yra traktuojami ne kaip vienkartiniai, bet kaip reikalaujantys pastovaus (t. y. visą gyvenimą) jų laikymosi.

3. Reabilitacijų centrų konstituojamoms tvarkoms suteikia individui tam tikrą saugumą.

4. Reabilitacijų centrų konstituojamoms tvarkoms priėmimas ir jos laikymasis suteikia galimybę „pasirodyti prieš kitus“.

5. Reabilitacijų centrų konstituojamoms tvarkoms suteikia aplinką, kurioje nereikia slėpti savo praeities ir kurioje galima išlieti savo emocijas.

6. Reabilitacijų centrų konstituojamoms tvarkoms pradedamos tapatinti su „normalaus“, „tokio kaip visi“ asmens įvaizdžiu.

Toliau kiekviena iš šių reikšmių yra aprašoma išsamiau ir analizuojamos buvusių narkotikų vartotojų subjektyvios reikšmės: tikslai, ketinimai, motyvacijos, interesai, emocijos.

1. Reabilitacijų centrų konstituojamoms tvarkoms padeda susitaikyti su praeities praradimais, patirtomis problemomis ir faktu, kad asmuo yra narkotikų vartotojas.

Viena iš reikšmių, kurią dalyviai suteikia konstituojamoms taisyklėms, yra praeities (narkotikų vartojimo etapo ir jo metu padarytų įvairių nusikaltimų ir patirtų problemų) savotiškas pripažinimas ir susitaikymas su praeitimi. Nors kai kurie informantai labiau geba įvardyti formalią konstituojamų tvarkų reikšmę, tokią, kaip „savęs keitimas“:

„Padeda man daugiau atrasti atsakymų į tuos klausimus, kaip tvarkyti santykius, kaip man yra labai, kažkokia ten nu..... daug problemų su, su kažkokiais tai vidiniais dalykais, vėl aš galiu rasti ten tuos atsakymus, tai ką aš galiu daryti, ar kaip su tuo tvarkytis. Ar tai būtų tikėjimas, ar tai būtų dar kokie dalykai, ar tai būtų nuoskaudos, ar tai būtų kaltės, ar tai nu tai ten ta prasme yra viskas. O kodėl nesinaudoti būtent šita programa, jeigu jinai yra konkretizuota priklausomam žmogui, ir gali net ne, ne nesinaudoti ta dvylikos žingsnių programa, bet vis tiek iš kažkur turi žinoti žmogus, nu tai turi, kaip pasakyti, perimti kitų žmonių patirtis. Čia yra priklausomų žmonių savęs keitimo programa, sudėta per jų patirtį“ (I3).

Galima daryti prielaidą, kad buvę narkotikų vartotojai savo praeitį laiko skaudžia patirtimi, kuri sukelia nuoskaudas, kaltės jausmą. Todėl tam tikrų aiškiai apibrėžtų taisyklių, kurios konstituojamoms reabilitacijos centruose,

anoniminių alkoholikų / narkomanų skelbiamuose principuose, laikymasis suteikia asmeniui tarsi galimybę „keisti save“ ir įgyti pasitikėjimo. Kitas informantas tai pavadina „savo senojo „aš“ sulaužymu“, kuris susijęs su tuo, kad asmuo pirmiausia pačiam sau pripažįsta tą faktą, kad jis (ji) vartojo narkotikus, elgėsi ne taip, kaip turi elgtis pilnavertis visuomenės narys, ir, svarbiausia, kad yra pripažįstama, jog taip buvo, tai nėra gerai ir reikia viso to atsisakyti, siekiant pradėti kurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį:

„Tai prasideda, sakykim, nuo to viso sulaužymo savo senojo „aš“. Vat koks aš buvau, koks aš bebuvau. Buvau aš ten prostitutė, ar aš ten buvau alkoholikė. Ar aš ten buvau narkomanė. Vat, tas seno aš sulaužymas, ir tada diagnozės pasistatymas, irgi sau, kaip aš visą laiką sakau, eee.... niekas man negali jos nustatyti, diagnozės. Vis tik aš pati. Daktaras gali ten tyliai užrašyt, ten kažkokį tai kodą, šriftą, tą šifrą. O, o pati diagnozė, aš turiu nusistatyt. Ir jeigu aš pati nusistatau, jau tada yra didesnė galimybė, kad aš galėsiu ieškoti, reiškia, recepto, kaip man ten toliau, jau eiti, koku tai keliu. <...> Atsirado noras atsikratyti praeities šmėklų, praeities baimių, t. y. daryti tam tikrus žingsnius, kurie, na, neįgalino, bet jie mane išlaisvino čia nuo mano praeities. Tie žingsniai yra ne tik tai, kad aš juos darau ir gyvenu, tai yra ne tik, kad nu... toks neprimityvus darymas. Visą laiką išjauta ir visą laiką analizavimas, tai yra pasidalinimas su kitu“ (I5)

Ilgainiui pripažinimas, kad asmuo yra narkotikų vartotojas, tampa *ne toks gąsdinantis*, ir leidžia susitaikyti su praeitimi:

„Paskui prasidėjo toksai po biškį supratimas, kad aš jau, kad aš jau narkomanas, manęs tas žodis visai negąsdino. Narkomanas – narkomanai, alkoholikas – alkoholikas, man, man niekad nebuvo kažkokių tokių, kad vat narkomanas, ar, nu, vat tokio pasišlykštėjimo. Arba ten žulikas, arba ten vagis, man visada tai buvo žmonės, kurie, nu yra tokių, yra tokių, yra ten tarp jų tu, kurie verti atseit mano ten pagarbos, yra kurie neverti.“ (I10).

Taigi, konstituojamos tvarkos tarsi pasitarnauja tuo, kad leidžia asmeniui suvokti ir pripažinti (pirmiausia sau pačiam), jog jis yra narkotikų vartotojas ir kad to fakto iš praeities negalima ištrinti, tiesiog reikia išmokti naujam / atkuriamam vaidmeniui tinkančias veiklas ir pan., ir susitaikyti su praeitimi.

Tas „susitaikymas su savo praeitimi“ iš pradžių yra demonstruojamas viešai, prieš kitus dalyvius. Demonstravimas, kad tu gali garsiai kitiems pripažinti, jog esi „narkomanas“, susijęs su tuo, jog asmuo remiasi savo

patyrimu, numanoma konkrečia situacija ir jos lūkesčiai, kartu kuria ir savo elgesį, siekdamas prisitaikyti prie aplinkos.

Atliktas stebėjimas leidžia pateikti pavyzdį, kaip buvę narkotikų vartotojai konkrečioje situacijoje (formaliame grupiniame užsiėmime, kurio metu atvykusiems svečiams yra demonstruojama reabilitacijos veikla) įvardija tai, kad jie yra „narkomanai“, „priklausomi“ ir pan. Taigi, stebėjimo metu buvo užfiksuotas prisistatymo ritualas, kuris atliekamas kiekvieną dieną, narkotikų vartotojams susirinkus į užsiėmimą, siekiant pasisveikinti ir aptarti pagrindinius klausimus. Buvę narkotikų vartotojai prisistatinėjo pirmiausia įvardydamai savo diagnozę, tik po to pasakydami vardą:

„Reabilitacijos centro personalas: *„Mes turim tam tikras tradicijas, kuriomis vat dabar visi prisistatome, visi jums prisistatom.“*

Reabilitacijos centro dalyvis: *„Priklausoma Vaida“.*

Reabilitacijos centro dalyvis: *„Narkomanė Svetlanā“.*

Reabilitacijos centro dalyvis: *„Narkomanas Jurijus“.*

Reabilitacijos centro dalyvis: *„Ivanas narkomanas“.*

Reabilitacijos centro dalyvis: *„Priklausomas Julius“.*

Reabilitacijos centro dalyvis: *„Priklausomas Aleksandras“ <...>“.* (Cit. iš Steb. Nr. 1).

Taip prisistatė visi 48 ten buvę reabilitacijos centro dalyviai. Paprašius paaiškinti, ką reiškia toks jų prisistatymas ir ar visiems jie išdrįsta taip prisistatyti, vienas iš dalyvių atsakė:

„Sakysime, vieni žmonės prisistato: „aš esu narkomanas“, taip, kitas žmogus sako: „aš esu priklausomas“, kitas žmogus sako: „aš esu alkoholis“. Iš principo, esminio skirtumo nėra. Esminio skirtumo nėra, tai daugiau kultūrinis klausimas, kaip žmogus leidžia sau sakyti, sakysime taip, nes, nu, daug yra dalykų, apie kuriuos žmonės nelinkę yra kalbėti. Tokie primityvūs, paprasti dalykai – mėnesinės. Visos sergat, niekas apie tai garsiai nekalba, taip? Jeigu kas nors klaustų šiandieną: „moterų sėdi daug, tad kiek iš jūsų serga mėnesinėmis?“ Dažniausiai į tokį klausimą merginos nelinkusios yra atsakyti. Tas pats su priklausomybe, jeigu kas nors klaustų pas jus, ar jūs turite problemų šeimoje su smurtu? Jūs dažniausiai nutylėtumėt. Stigma. Stigma, kuri egzistuoja visuomenėje. Jinai verčia žmogų susilaukyti nuo kažkokio tai atviro prisipažinimo. Tai yra normalu. Kada žmonės susirenka spręsti kažkokią tai problemą, šiuo atveju problema susijusi su narkotikais, su priklausomybėmis, pradėti nuo kažko tai reikia. Kaip ir žmogui, sergančiam plaučių uždegimu, nu, jisai ateina į vaistinę ir sako: „man reikia penicilino“, daktarė klausia: „kodėl?“, ir jeigu tas žmogus neatsako kodėl, vaistininkė paprastai neduoda penicilino, sako: „tau reikia recepto“ , bet jeigu jisai sako: „aš

sergu plaučių uždegimu, pamiršau receptą“. Vaistininkė į jį žiūri ir jam gali parašyti pati receptą, arba duoti antibiotikus. Tai tas pats ir ščia, jeigu žmogus negali pasakyti, kad jis yra priklausomas, tai klausimas tada: nuo ko gydytis? Nėra nuo ko pradėti. Jeigu problemos nėra, mes visada sakome, kad žmonės be problemų ščia neatvažiuoja.“ (Cit. iš Steb. Nr. 1).

Kaip matyti iš pateiktos citatos, asmenys įvardijimą savęs, kaip *narkomano, priklausomo* ir pan., priima kaip pripažinimą, jog jie turi tam tikrą praeitį, kuri susitaikius su ja pradedama traktuoti kaip tiesiog asmens viena iš būsenų, apie kurią nebūtina visiems žinoti (palyginama su kitais dalykais, apie kuriuos taip pat nėra priimta kalbėti visiems garsiai „<...> *primityvūs, paprasti dalykai – mėnesinės. Visos sergat, niekas apie tai garsiai nekalba* <...>“).

Tą faktą, kad vienais atvejais reikia atvirai ir drąsiai prisipažinti, kad asmuo yra „narkomanas“, o kitais atvejais geriau nutylėti, tiriamieji aiškina tuo, kad narkotikų vartojimas ir patys narkotikų vartotojai visuomenėje yra stigmatizuojami, kas ir „<...> *verčia žmogų susilaikyti nuo kažkokio tai atviro prisipažinimo*“.

Jei prisimintume Goffmaną ir jo atramų teoriją, galėtume pastebėti, kad asmeniui esant vienoje atramoje, asmens prisipažinimas, kad jis narkomanas, gali būti traktuojamas kaip nusikaltimas, smerktinas dalykas ar pan., tačiau reabilitacijos centre tai yra privalomas ritualas, kuriam suteikta „*problemos identifikavimo*“ prasmė, kuri leidžia pradėti kurti / atkurti tam tikrą vaidmenį.

Taigi, pripažinimas, kad asmuo yra priklausomas nuo narkotinių medžiagų arba kad jis yra narkomanas, alkoholikas ir pan., padeda ieškoti naujos sąveikos strategijos. Buvę narkotikų vartotojai, pasitelkdami konstituojamas tvarkas kaip tam tikrus pagrindo lūkesčius ir kaip interpretacinę sąveikos tvarkos schemą, konkrečią veiklą (pripažinimas sau, kad esi narkotikų vartotojas) „prisijaukina“ ir ji tampa artima, pažįstama, suprantama „artimų-įvykių-raiška“. O vadovavimasis konstituojamomis taisyklėmis leidžia asmeniui išpildyti ketinimą „save keisti“ susitaikant su praeitimi, kuri sukelia nuoskaudas, kaltės jausmą, ir įgyti *pasitikėjimo*.

2. Reabilitacijų centrų konstituojamos tvarkos yra kaip atramos, kurios tampa atspirties tašku kuriamam / atkuriamam vaidmeniui.

Kaip jau buvo minėta, svarbu ne tik aptikti tam tikrus veiksmus, kuriuos atlieka buvę narkotikų vartotojai, bet ir atpažinti jų reikšmes. Kad ir toks veiksmas, kaip prisistatymas pasakant ne tik savo vardą, pavyzdžiui, „*labas, aš Vardenis*“, bet dar ir pridėdant „*labas, aš narkomanas Vardenis*“, jau tampa tam tikru socialiniu faktu ir tvarkos įrodymu. Veiksmo atpažinimas yra laikomas šio veiksmo reikalavimu ir galimybės pagrindu buvusio narkotikų vartotojo vaidmens darybai. Toks įvardijimas leidžia nustatyti ir suprasti praktiką bei turėti patirtį, susietą su jos atlikimu. Tai iliustruoja ir ši citata:

„Labai dažnai per anoniminių alkoholikų susirinkimus sako „Aš laimingas, kad esu alkoholikas“, sako, „laimingas, kad esu narkomanas“. Normaliam žmogui tai tarsi kažkoks absurdas skamba ir taip toliau. Bet tai yra laimė tame, kad suvoki, kas su tavimi įvyko. Ir na, tokiu būdu yra galimybė, keistis, po tos diagnozės nustatymo, po visų tų išnagrinėjimų savo praeities. Yra galimybė eiti per tą naują gyvenimą, taip, tarsi sakyčiau, švariau. Na, švariau santykiuose su šeimos nariais, su draugais, su artimaisiais, jeigu dar tokie liko. Ir su bendradarbiais, apskritai, išmoksti iš naujo bendrauti be narkotiko“ (15).

Atidžiau įsiskaičius į pateiktą citatą iš interviu, galima pastebėti, kad tam tikra tvarka (kurios tikimasi, kad buvę narkotikų vartotojai laikysis, tarkime, lankys anoniminių alkoholikų / narkomanų grupes) tarsi suteikia vidinį jausmą, kad naujai kuriama sąveika yra „švari“ (<...> švariau santykiuose su šeimos nariais, su draugais, su artimaisiais<...>), pradedant nuo artimiausių žmonių (šeimos narių), baigiant tolesniais (bendradarbiais).

Kaip jau buvo minėta, buvę narkotikų vartotojai ne automatiškai seka jiems diktuojamomis tvarkomis, bet ir reflektuoja savo veiksmus. Pradedant kurti / atkurti buvusio narkotikų vartotojų vaidmenį ir reflektuojant savo (ir kitų) veiksmus, jiems suteikiama tam tikra reikšmė. Ir tas įvardijimas, kad asmuo yra narkomanas, be abejo, ir kitos įvairios taisyklės ir ritualai padeda įsijausti į kuriamą / atkuriamą vaidmenį.

Tiriant buvusių narkotikų vartotojų vaidmens darybą išryškėja vienas gerai pastebimas ir pasikartojantis jų bruožas – prieš nusprendžiant nustoti vartoti narkotikus, t. y. prieš pradėdant kurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, asmuo ilgą laiką neigia ir nesupranta, kodėl jis turi tai daryti ir kad turi dėl narkotikų vartojimo problemų:

„Aš ilgą laiką neigiau apie tai, kada pradėjau vartoti, visos su tuo susijusios pasekmės, absoliučiai visos“ (I4).

Taigi, pasikartojant galima dar kartą įvardyti tai, kad buvę narkotikų vartotojai, sutikdami su konstituojamomis tvarkomis, jas panaudoja kaip atspirties tašką naujo vaidmens kūrimui / atkūrimui (tačiau nebūtinai, tarkime, savęs, kaip narkomano, priėmimui). Tai tarsi savotiškas *savęs nuraminimo* procesas, kad kuo mažiau nukentėtų asmens suvokimas.

Naujai konstituojamoms sąveikos tvarkos būdu asmeniui tarsi suteikiamas naujas vaidmuo, kuris yra susijęs ir su jo senu vaidmeniu (gal tiksliau būtų įvardyti kaip „naujai seną“ vaidmenį). Ir galima daryti prielaidą, kad tvarkų, kurios aptinkamos reabilitacijos centruose nematoma reikšmė būtų tam tikro *nusivylimo savimi valdymas* (nusivylimo, kad dėl įvairių priežasčių, kurios nebūtinai yra susijusios su asmens vidine motyvacija nustoti vartoti narkotikus, reikia keisti savo elgesį ir atsisakyti narkotikų teikiamų malonumų ar tiesiog tam tikro „saugumo“⁴⁸), kuomet asmuo suvokia, kad jo identitetas, kuriuo jis ilgą laiką naudojosi, pasitikėjo, ir kuris užimdavo jo gyvenimo reikšmingą dalį, buvo tik laikinas vaidmuo. Taigi, asmuo gauna kitą, saugesnį vaidmenį:

„Aš atradau kitą save, kitu vaidmeniu. Nu svarbiausia ką aš iš tikrųjų atradau, nu tenais, tai tikėjimas. Kažkaip manyje iki to nebuvo, visiškai nebuvo....tai aš tą atradau ir iš tikrųjų svarbu, apskritai visos tos dvasinės vertybės ir nesvarbu, ar ten dvylika žingsnių, katalikybė, joga ar dar kažkas. Nu, ta prasme, visas tas dvasinis gyvenimas, kaip atspirtis, ir visi tie dalykai, jie išlieka svarbūs“ (I6).

⁴⁸ Kaip jau buvo minėta, narkotikai asmeniui sąlyginai suteikia ir tam tikrą saugumą. Kai kurie informantai empirinio tyrimo metu išsakydavo tai, kad, kai vartojo narkotikus, jiems viskas buvo aišku ir suprantama, pavyzdžiui, jie žinojo kokia yra jo diena, aiškiai žinojo, ką daryti, norint, pavyzdžiui, pabėgti (nors ir laikinai) nuo kokių nors problemų ir pan. Nustojus vartoti, asmeniui tiesiog per sunku staigiai pakeisti savo gyvenimo būdą ir ieškoti kitų dalykų, kurie būtų priimtini visuomenei ir kartu būtų kaip narkotiko pakaitalas.

Buvusių narkotikų vartotojų vaidmuo ilgainiui pradeda įtvirtinti tam tikras dvasines vertybes, kurios suteikia ne tik saugumą, bet ir kitų akyse tam tikrą vertę (statusą).

Informantai, turintys ilgesnį narkotikų neįvartojimo stažą (penki metai ir daugiau) apie ateitį kalba žymiai drąsiau. O gana neilgą laiką narkotikų neįvartojantys informantai apie ateitį kalba su *baimė, nerimu*. Nors ir atrodo, kad buvę narkotikų vartotojai tikslingai siekia tapti *neįvartojančiais narkotinių medžiagų*, tačiau iš tikrųjų negalima atmesti ir nematomų, subjektyvių troškimų, motyvų, baimių, nerimo ir pan.:

*Tyrėjai kalbantys su informantais neformaliai buvo užfiksuotas kelių dalyvių neformalus pokalbis prie arbatos puodelio. Dalyviai kalbėjo apie savo bendrus pažįstamus, kurie šiuo metu neįvartoja narkotikų ir įsidarbino. Vienas dalyvis nebuvo įsijungęs į jų pokalbį, visą pokalbio laiką jis susimąstęs žiūrėjo į toli, kartas nuo karto pabarbandamas rankas į stalą. Po kurio laiko jis įsiterpė į pokalbį su klausimu: „o jūs nebijote ateities? Ką jūs darysite, kai išeisite? Va, kažkas įsidarbino, kažkas vėl pradėjo vartoti narkotikus. Juk tai taip dar viskas **neaišku ir neramu...**“. Tada visi dalyviai nutilo, nors prieš tai kalbėjo gyvai, garsai, juokdamiesi. Matėsi, kad dauguma pokalbio dalyvių nenori apie tai kalbėti ir galvoti, nes **ateitis jiems sukelia baimes, netikrumą**. Vienas iš dalyvių pasakė, kad apie tai reikia kalbėti ne čia, bet psichologo vedamose grupėse. Reabilitacijos centro taisyklėse yra minima, kad apie narkotikų vartojimą galima kalbėti tik dalyvaujant specialistams arba tik specialiuose grupiniuose užsiėmimuose.*

Vadovaudamiesi tam tikromis konstituojamomis tvarkomis buvę narkotikų vartotojai taip pat *nuslopina tikruosius savo jausmus, troškimus* ir stengiasi perteikti kitiems tokį situacijos paveikslą, kokį kiti dalyviai sutinka priimti, bent jau konkrečioje interpretacinėje schemoje. Matome, kad tarp buvusių narkotikų vartotojų egzistuoja „*paviršutiniškas susitarimo išsaugojimas, konsensusas-maskuotė*“ (Goffman 2000;20) ir tai jie pasiekia kalbėdami apie tai, kas atitinka tos vietos (konkrečiai reabilitacijos centro) ir laiko vertybes, kurioms jie jaučiasi įsipareigoję pritarti bent jau žodžiais (pavyzdžiui, nekalbėti keliančiomis nerimą temomis be specialistų), kai asmenys, neribojami tokių atramų, gali siekti tikslų, motyvų, labiau susijusių su ateitimi. Tai gana glaudžiai susiję ir su kita, išskirta reikšme, kuri aptariama toliau.

3. Reabilitacijų centrų konstituojamą tvarką suteikia individui tam tikrą saugumą.

Normos, taisyklės, kurias buvę narkotikų vartotojai turi perimti, norėdami sėkmingai išreikšti kitiems kuriamą / atkuriamą vaidmenį, susijusios ne tik su naujų įgūdžių techniniu išmokimu ir naudojimu, bet ir su emocine sfera. Tos įvairios taisyklės, kurias konstituoja reabilitacijos centrai, asmeniui suteikia *saugumo jausmą*. Jei pabandytume sulaužyti tas taisykles ir, pavyzdžiui, pradėti garsiai jomis abejoti, sulauktume iš asmens tam tikros reakcijos, kuri susijusi su *suirzimu*.

Atlikdama empirinį tyrimą disertacijos autorė, pasinaudojusi Garfinkelio aprašytais eksperimentais, paprašė vieno iš dalyvių jų pokalbių prie arbatos metu (autorės nuomone, tada jie būna labiau atsipalaidavę ir labiau priartėję prie tikrojo „savojo aš“) suvaidinti visiškai nesuprantantį kai kurios jiems diegiamos tvarkos, tikslingumo, pavyzdžiui, kad reikia laikytis dienvartės, kad reikia vadovautis anoniminių alkoholikų / narkomanų skelbiamais „12 žingsnių“ ir pan. Kadangi pokalbis vyko neformalioje aplinkoje ir nebuvo galimybės jį įrašinėti, nenorint sukelti dalyvių įtarimo ir siekiant kad jie elgtųsi kuo natūraliau, tik bendrais bruožais pateikiamas jo aprašymas:

Vienam iš dalyvių (specialiai tyrėjai paprašius, toliau pavadinkime jį provokuotoju) pradėjus neformalaus pokalbio metu elgtis taip, lyg jis pirmą kartą girdėtų apie anoniminius alkoholikus / narkomanus ir niekaip nesuprastų, kodėl būtent tai yra teisinga, ir kodėl jis būtinai juos turi lankyti, o ne, tarkime, eiti į Krišnos šventyklą ir kartu su krišnaistais⁴⁹ dainuoti. Iš pradžių kiti dalyviai gana kantriai aiškino, kad esmė yra laikytis tų principų, nesvarbu, kaip juos pavadinsi, o anoniminių alkoholikų / narkomanų principai yra svarbūs tuo, kad jie sukurti būtent priklausomam nuo psichoaktyviųjų medžiagų asmeniui. Provokatoriui vėl pradėjus abejoti ir vėl klausinėti „bet kodėl būtent 12 žingsnių ir kodėl aš turiu eiti į grupes, o ne skaityti juos namuose?“, dalis pokalbio dalyvių pradėjo demonstruoti susierzinimą sakdami „baik stumti“, „baik čia tas nesąmonės“. Dar kiti pradėjo sakyti, kad „tau tikriausiai „atkrytis“ ir gal tu nueik pasikalbėti su psichologu, kol neužvartojai“. Vienas dalyvis susierzinęs atsistojo ir išėjo pasakęs, kad „negali klausyti tokių nesąmonių“.

⁴⁹ Krišnaistai – tai religiniam judėjimui priklausantys asmenys, kurie garbina dievą Krišną. Ši religija kildinama iš senovės indų Vedų raštų.

Kaip matome iš šio eksperimento, asmenys siekia visi vieningai suteikti tvarkoms tam tikrą, viešai deklaruojamą reikšmę. Jei vienas kuris pradeda abejoti tos tvarkos tikslingumu, kyla nerimas, susierzinimas ir netgi vengimas apie tai kalbėti. Taigi, kai asmuo, pasitelkia tam tikras konstituojamą tvarkas ne tik kaip būdus, leidžiančius veikti konkrečioje aplinkoje, bet ir kaip savo elgesio principus, tai kiti asmenys sutrinka ir pasipiktina. Kaip matome iš glaustai pristatyto eksperimento, dalyviai pradžioje siekė viską sugrąžinti į normalią vagą (ramiai aiškindami kuo yra naudinga konstituojamą tvarka), vėliau sutrikdavo, kai provokatorius nesutikdavo su jų argumentais, ir pateikdavo vis naujų, prieštaraujančių jiems. Kiti dalyviai bandydavo suprasti kas asmeniui atsitiko, ar gali atsitikti, kad jis pradėjo abejoti, tarsi savaime suprantamais dalykais (klausinėdavo, ar jis tik nenori vėl pradėti vartoti narkotikų).

Ši glaustai pateikta situacija leidžia daryti prielaidą, kad asmenys, perimdami tam tikras taisykles, normas ir jų laikydamiesi įsipareigoja konstituojamai tvarkai, kaip būtinai, ir jaučia tam tikrą *saugumą*. Tą iliustruoja ir interviu, atlikti su informantais. Vienas informantas išvažiavęs į užsienį, kuriame jautėsi gana *nesaugiai, neramiai*, pirmiausia susirado anoniminių alkoholikų / narkomanų grupę, kurioje lankydavosi visą buvimo laiką, nors prieš tai, dar būdamas Lietuvoje, tokiose grupėse nesilankė gana ilgą laiką:

„Nu aš buvau išvažiavęs, tai tiksliai buvo laikas, kada aš aktyviai užsiėmiau tais žingsniais. Bet tai irgi, prispirtas kažkokio tai dalyko, nes tai irgi, vienišumas, ir baimė, dideliam mieste. Bandytas suartėti su žmonėmis ir matymas, kaip tai padeda jiems, nu ir pastūmėjo .. O kada viskas ramu, kada viskas eina savo linkme gyvenimo, ir gyvenimas kada duoda ten kažkokius šansus, dovanas, tai labai sunku prisiversti“ (I4).

Informantas gana aiškiai įvardija, kad „*vienišumą*“, „*baimę*“ padeda įveikti tai, kas jau yra žinoma, perimta per reabilitacijos centruose konstituojamą tvarką (reikėtų prisiminti tai, kad buvusiems narkotikų vartotojams yra konstituojamą įvairios taisyklės, pavyzdžiui, reabilitacijos centruose, kurių jie turi laikytis, tarkime, vaikščioti į anoniminių alkoholikų / narkomanų grupes ar pan.) ir kur nereikia slėpti savo biografijos. Informantas

pripažįsta tai, kad kai gyvenime nėra jokių išskirtinių situacijų, kai nejaučia baimės ar nerimo, tai ir nelieka poreikio lankytis šiuose užsiėmimuose, arba lankomasi prisiverčiant ten tik dėl to, kad „taip reikia“, „taip priimta“, „taip turėtų būti“. Tai iliustruoja ir kita citata iš interviu, kurios metu buvo galima pastebėti, kad lankomasi, nes tiesiog taip *saugiau* ir taip *įprasta*:

„Kai tik pavyksta, tai einu ir bendrauju, to tokio nu nenoriu nutraukti ir atitolti visiškai. Aš ir į anoniminius alkoholikus nueinu, yra prie mano namų, dabar vat pradėjau eiti. Ir buvau jau kelis kartus. Nu dėl to, kad man, tiesiog dvasiškai. Patinka, nu kažkaip... tai vat, tai aš to nu man tiesiog, tai man akiračio praplėtimas, ir žmonės, su kuriais galiu bendrauti, kurie supranta“ (16).

Kito informanto nuomone, laikymasis konstituojamų tvarkų tarsi suteikia tam tikrą *vidinę pusiausvyrą*:

„Nu tai vienas iš kelių, jie vienas kitam neprieštarauja, tikriausiai niekaip, nes galutinis tikslas vis tiek yra tas pat dvasinis augimas. Ten nežinau... atleidimas, susitaikymas, nu, ta prasme, į į ... pusiausvyros ir ramybės įgijimas. Kaip aš sakau, tai programa, kuri padeda žmogui subręsti. <...> Bet kartais kai kuriais dalykais galima tiesiog na, tikėt ir reikia, nebūtinai ten, kaip ir elektra, mes ja naudojames ir tiek. Nu, aš, aišku sąmoningai negaliu pasakyti, kad pasirinkau iš anksto suvokdamas, kas tai bus. Bet taip aplinkybės susiklostė,ėjau, dalyvavau, man tai atrodė svarbu, man tai atrodė, nu perduoti žinią, kad tai realiai yra įmanoma“ (13).

Taisyklės perimamos gana akliai („<...> kai kuriais dalykais galima tiesiog na, tikėt ir reikia, nebūtinai ten, kaip ir elektra, mes ja naudojames ir tiek“) ir asmuo sąmoningai negali įvardyti, kodėl būtent tų taisyklių laikomasi, o ne kitų⁵⁰ („<...> aišku, sąmoningai negaliu pasakyti, kad pasirinkau iš anksto suvokdamas <...>“).

Kitas dalykas, parodantis, kad buvę narkotikų vartotojai tam tikrų taisyklių laikymąsi vertina kaip saugumą, yra jų atsargumo demonstravimas, kalbant apie ateitį. Buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai į ateitį žvelgia gana *atsargiai ir su nerimu*. Todėl visa, kas yra perimta iš konstituojamų tvarkų yra laikomi tam tikrais įrankiais, kurie dalinai *sušvelnina ateities baimes*:

⁵⁰ Tą patį parodė ir glaustai aprašytas eksperimentas.

„Dvylikos žingsnių programa, tai yra gyvenimo programa, tu turi ją vykdyti ir gyventi ir laikytis kai kurių taisyklių, kurios yra svarbios. Rašyti, ir tai užima ne mėnesį, ne du, o visą gyvenimą. Ir tas, tai tikrai gąsdina. Nori to ar nenori, vis tiek turi kažką tai daryt“ (I4).

Reziumuojant išsakytus teiginius, kalbant apie tai, kad reabilitacijos centruose konstituojamose tvarkos suteikia buvusiems narkotikų vartotojams tam tikrą saugumą, reikėtų akcentuoti, kad nemalonūs jausmai, tokie, kaip „vienišumas“, „suirzimas“ ir pan., yra sušvelninami konstituojamų tvarkų vykdymo, kuris suteikia saugumą, užtikrintumą savo veiksmais ir ateitimi.

4. Reabilitacijų centrų konstituojamose tvarkos priėmimas ir jos laikymasis suteikia galimybę „pasirodyti prieš kitus“.

Kita priežastis, dėl kurios laikomasi konstituojamų tvarkų, yra ta, kad tai galima panaudoti kaip „pasirodymą“ prieš kitus. Aktyvus demonstravimas, kad asmuo laikosi įvairių numatytų taisyklių, jas vertina ir netgi siekia perduoti kitiems, leidžia asmeniui sukurti norimą įvaizdį:

„Nu ir visa tai atneša... tas bendravimas, nes tie dvylika žingsnių, jie negyvi, nu tai popierius, kurį reikia skaityti ir prisiversti, kas kartais nebūtina, kas kartais nelabai aišku pačiam kam reikia to daryti, bet yra žmonės, kurie padaro, matai pavyzdžius, kad tai tiksliai veikia, ir noras gyventi geriau, lengviau nei gyveni dabar, jis visada nugali, ir tas noras, noras tapti protingesniu, išskirtiniu netgi NA grupėse (NA - narkomanų anonimų – autorės pastaba) ir noras žinoti daugiau, ir galbūt tas ir pagalba yra toks labai apgaulingas dalykas. <...> Ar tai nori pasirodyti geras prieš save patį, ar nori pagelbėti kažkam kitam, ar nori pasirodyti protingesnis už tą žmogų, kuriam gali padėti... tai čia yra... nu... aš kartais neatsieju tokių dalykų. Ir, taip kad dvylikos žingsnių programa, man ji nu...tai yra...dabar, dabartinio mano gyvenimo tai kažkoks...nu principai, nu... į ką aš galiu lygiuoti. Aš nežinau, ar lygiuojuosi, ar ne, bet tai labai susipynę“ (I4).

Tam tikrų veiksmų (tokių, kaip, tarkime, anoniminių alkoholikų / narkomanų grupių lankymas) atlikimas suteikia galimybę buvusiam narkotikų vartotojui pasiekti norimą statusą (kitų buvusių narkotikų vartotojų grupėje) ir pasirodyti prieš kitus („protingesniu“, „išskirtiniu“). Pasirodydami prieš kitus,

jie gali pasijausti reikalingi, geri ar pan., t. y. pasirodo ne tik prieš kitus, bet ir prieš patį save („<...> ar tai nori pasirodyti geras prieš save patį“).

Taigi, netgi pagalba kitiems⁵¹, kuri yra taip pat būdinga anoniminiams alkoholikams / narkomanas ir kuri yra viena iš taisyklių, diegiamų buvusiems narkotikų vartotojams, yra ne kas nors kita, bet noras pasirodyti prieš kitus. Nors ir ne visi tai atvirai pripažįsta:

„Kad aš pasidariau nuoširdesnė, paprastesnė, gal aš tokia buvau vaikystėj. Ir aš tarsi, ne gal, o tikrai taip ir buvo. Tai, tai grįžo manyje. O man labai gera, kai prie manęs prieina žmonės, man labai gera pačiai prieiti prie žmonių.“ (15).

Buvę narkotikų vartotojai, besilaikydami taisyklių, patiki savimi ir patiki tuo, kad jie tapo „nuoširdesni“, „paprastesni“. Asmuo yra sąveikos dalyvis, todėl jo elgesio motyvai kyla sąveikoje. Sąveiką sudaro kontaktai ištisoje situacijų grandinėje, todėl asmuo ir siekia ne tik atlikti tam tikrus veiksmus, bet ir gauti pasitenkinimą. Sąveikos tvarkos taisyklės parodo ir tai, kad buvę narkotikų vartotojai, sąveikaudami vieni su kitais, tarsi išpareigoja kuriamos sąveikos atžvilgiu. Bendraudami tarpusavyje ar su kitais asmenimis, jie aiškiai apibrėžia socialinės ir moralinės elgsenos sritį (pvz. padėti kitam ir pan.).

Gauti empiriniai duomenys leidžia daryti prielaidą, kad siūlomos sąveikos tvarkos priėmimas ir jos laikymasis suteikia galimybę „pasirodyti prieš kitus“. Aktyvus taisyklių laikymosi demonstravimas ir jų skelbimas kitiems leidžia sukurti norimą buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, pasiekti norimą statusą. Taigi, taisyklių besilaikantis asmuo tarsi demonstruoja, kad jis tinkamai kuria konkretų vaidmenį ir gauna pasitenkinimą iš to.

⁵¹ Reabilitacijos centruose ir anoniminių alkoholikų skelbiamose taisyklėse, yra pabrėžiama, kad svarbu ne tik sau pačiam padėti, bet ir kitiems: „Mes esame sveikstantys priklausomieji, kurie reguliariai susitikinėja tam, kad padėtų vieni kitiems išlikti „švariems“ (cit. iš www.lietuvos-na.lt)

5. Reabilitacijų centrų konstituojamoms tvarkoms suteikia aplinką, kurioje nereikia slėpti savo praeities ir kurioje galima išlieti savo emocijas.

Susitikimų metu, tokiose grupėse, kaip *anoniminių alkoholikų / narkomanų* yra laikomasi tam tikrų taisyklių (pasisveikinimo, prisistatymo ir pan.), pasakojama apie savo praeitį, sunkumus ir kt. Visa tai sukuria aplinką, kurioje asmuo gali iš dalies *būti savimi, neslėpti savo biografijos*, susijusios su narkotikų vartojimu:

*„Bet krūvoj visada yra daug lengviau. Krūvoj tu esi, na, tu nesi, tas ant pjedestalo, kurį visi mato ir stebi. Tu vis tiek esi kitoks, priverstas bendradarbiauti visame kame. Ir tau visada **ištiesiama pagalbos ranka**, juk niekas nemato per sieną, kas su manimi darosi. O jeigu man blogai?. O aš to neatlaikydavau, kas yra blogai, ir to, kas yra gerai, kai per daug. Tada reikėdavo narkotiko, kad jį, reiškia, kažkaip tai apraminti tą visą vidų. **Tai šiai dienai narkotiko pakaitalas yra tie žmonės <...>**“ (I5).*

„Kažkaip, kai gydžiausi vėlgi su tais žmonėmis, su kuriais kartu sveikau, aš labai išlaisvėjau, iš tikrųjų, atsivėriau, pateikiau tą savo paslaptį, tokia kaip ir labai išlaisvėjau, labai suartėjau.“ (I6).

Šios konstituojamoms tvarkoms leidžia sušvelninti vienišumo jausmą (kurį patiria lygindamiesi su narkotikų nevartojusiais visuomenės nariais) ir pasijausti „*krūvoj*“, „*išlaisvėti*“, „*atsiverti*“, „*patikėti paslaptį*“. Ne tik patys buvę narkotikų vartotojai, kurie suteikia vienas kitam tarsi paramą, bet ir ta aplinka, kurioje kuriamos ir diegiamos taisyklės, yra įvardijama kaip tokia, kurioje asmuo gali *išsikalbėti, išsakyti neigiamas emocijas*.

„Dažniausiai aš einu į grupes kaip į šiukšlių dėžę išmesti tai, kas yra neigiama, ir surasti tai, aš sakau, kartais reikia ieškoti, kad surasti, kas yra blogai mano gyvenime. Ir eini ten kalbėti tai, kas yra blogai, tas problemas“ (I4).

Taigi, be visų kitų prasmių konstituojamoms tvarkoms yra suteikiama ir aplinkos, kurioje nereikia slėpti savo praeities reikšmė. Asmuo konkrečioje aplinkoje siūlomas taisykles panaudoja savo reikmėms, tokioms, kaip, pavyzdžiui, „*aš einu į grupes kaip į šiukšlių dėžę išmesti tai, kas yra neigiama*“ (I4), „*patikėti paslaptį*“ (I6) ir pan.

6. Reabilitacijų centrų konstituojamoms tvarkoms ir jų laikymasis padeda tapatintis su „normalaus“, „tokio kaip visi“ asmens įvaizdžiu.

Iš tyrime dalyvavusių informantų pasisakymų, galima daryti prielaidą, kad reabilitacijos centruose ir pan. konstituojamoms tvarkoms ilgainiui (tai ypač pastebima tarp tų informantų, kurie turi penkis ir daugiau metų susilaikymo nuo narkotikų vartojimo patirties) yra suteikiama, tiesiog visuomenėje paplitusių ir priimtinių vertybių reikšmė.

Remiantis tyrimo duomenimis, galime daryti prielaidą, kad po ilgesnio blaivybės laikotarpio (penkerių ir daugiau metų) reabilitacijos centre diegiamos taisyklės yra vertinamos žymiai laisviau, jos suvokiamos tiesiog kaip bendražmogiškosios vertybės, kurių reikia laikytis visiems žmonėms, neakcentuojant aspektų, susijusių su narkotikų vartojimo praeitimi:

„O ten, tarkim, visos tos taisyklės reabilitacijoje, režimai ir viskas... nu pas mane tai ir buvo ir aš žinau... aš žinau, aš dabar vaikus auginu. Nu, tarkim, tai visa bendražmogiški tie dalykai. Tai yra mano gyvenimas“ (I6).

„<...> nu kokios nors promočiutės, jos iš dalies gyvena pagal tuos principus, ir visiškai nesuka sau galvos ir visiškai net negali jų įvardyti, tiesiog santykis, būtent su aplinka ir su savim, keičiasi. Nu tai vienas iš kelių, jie vienas kitam neprieštarauja, tikriausiai niekaip, nes galutinis tikslas vis tiek yra tas pat dvasinis augimas. <..> Nu jei reikia kaip nors sutvarkyti savo fizinį kūną juk tai yra visokių, kaip aš galiu eiti šokti, galiu eiti bėgioti, galiu eiti važinėti dviračiu, galiu plaukioti, nu vis tiek reikia save priversti fiziniam aktyvumui. Tai galima daryti centre, galima daryti klube, galima daryti.... pačiam pasiimti knygą, ten žiūrint, ko aš iš tikrųjų siekiu, jeigu man yra kažkokių tai pažeidimų, kažkokioj tai vietoj, aš turiu specifiką, tai aš galiu ten ... labiau pažeisti santykiai padeda man daugiau atrasti atsakymų į tuos klausimus kaip tvarkyti santykius, kaip man yra labai, kažkokia ten nu..... daug problemų su, su kažkokiais tai vidiniais dalykais, vėl aš galiu rasti ten tuos atsakymus, tai ką aš galiu daryti, ar kaip su tuo tvarkytis. Ar tai būtų tikėjimas, ar tai būtų dar kokie dalykai, ar tai būtų nuoskaudos, ar tai būtų kaltės, ar tai nu tai ten ta prasme yra viskas. <..>“ (I3).

„Hm... jeigu ne tos taisyklės, tai žinau, nebūčiau gal šiandien ten, kur esu... ir kuo esu. Nes gal pradžioj reikia, kad įsivaizduoti, kaip ir vaiką, kurį auklėji, auklėji, kuris paskui pasiima, kas jam reikia, ko ne“ (I1).

„Nu gal mano toks požiūris, nu.. šiek tiek kitoks, bet aš matyt, vis tiek yra ta dvylikos žingsnių programa, aš turbūt... jinai, yra, vat, jeigu dabar žiūrėt, jinai yra tokia universali, kad, kad galbūt bet kokiam žmogui

galbūt kuris net nevartoja, bet šiaip yra labai ten depresijos ir taip toliau, jam tinkanti ta yra programa ir jam .. nu tiesiog, gyvenimo programa. Ta prasme, aš turbūt pasąmoningai, vis tiek gyvenu šia diena, vis tiek ten kaip yra mokoma planuoti savo ten dieną, savaitę, ar ten mėnesį, aš tai kaip ir gyvenu iš dalies pagal tą programą. Tik tiek, kad aš jos neakcentuoju, kad va tai aš čia dabar tokia ar kitokia, žingsnį. <...> Taip, nes tai nu, elementarios taisyklės, nu vat, to, tokio paprasto gyvenimo, tu tikslų, tiesų. Ir vat, tas vidinis tikėjimas, kaip vėlgi gi, jis yra, tiki savim. Ir eini <...>. Nu sakau, kurie net nepriklausomi žmonės paskaitytų, paanalizuotų tuos žingsnius, tą programą ir sau galėtų daug ką pasiimti“ (12).

Kaip matome iš pateiktos citatos, tam tikros konstituojamoms tvarkoms yra suprantamos kaip galiojančios visiems visuomenės nariams („universalios“), kurias asmuo pamažu įsisavina (<...> *kaip ir vaiką, kurį auklėji, auklėji <...> (11)*) ir priimamos kaip „gyvenimo programa“ (12), „elementarios taisyklės <...> tokio paprasto gyvenimo“ (12). Ir šias tvarkas gali perimti ir kiti visuomenės nariai („<...> net nepriklausomi žmonės <...>“ (12) ir daug ką pritaikyti savo gyvenime. Informantų nuomone, daugelis asmenų laikosi tų tvarkų, kurios tarsi išskirtinai konstituojamoms buvusiems narkotikų vartotojams (<...> *kokios nors promočiutės, jos iš dalies gyvena pagal tuos principus <...> nesuka sau galvos ir visiškai net negali jų įvardyti <...> (13)*).

Taisyklės, reikalavimai ir pan. yra formaliai gerbiami, pripažįstami, tačiau jų nesilaikoma akla:

„Vaikas pats nuspręs, kur jis eis ir ką darys... negali jam paaiškinti, manau, tos taisyklės visokios, nu, tau padeda atsistoti ant kojų, tave įveda į vėžes. <...> O šiaip tai...ee.... ir tos visos taisyklės, tai ee... tikrai reikalingos, ir, kaip jau minėjau, tikrai padeda viską.. na....viską susireguliuoti <...>, tarkim, jautiesi saugus, nežinau, pasiruošęs, taip... pasiruošęs tai taikyti savarankiškai gyvenime, atsirenki kas kur, kas tau reikalinga, kas nereikalinga“ (11).

Vėlgi, pateiktoje citatoje matome palyginimą su vaiku, kuriam yra skiepijamos tam tikros visuomenėje vyraujančios taisyklės, kurios „įveda į vėžes“ ir kurias jis, jau užaugęs, gali perimti arba pritaikyti sau („vaikas pats nuspręs, kur jis eis ir ką darys“).

Kitas informantas, turintis daugiau nei 10 metų blaivybės patirtį, apie taisykles kalba kaip apie tam tikrą įgūdį, kuris laikui bėgant tik stiprėja ir ilgainiui palaikomos be pastangų, t. y. tampa *savaime suprantamu* dalyku:

„<...> ką nori bepaimk, ką nori išmok, pavyzdžiui, noriu išmokt kalbą, noriu išmokt, nori žmogus išmokti vaikščioti, jeigu kažkas buvo atsitikę po avarijos, ir jisai gulėjo ilgai ten, po stuburo lūžio, ir ten pragulėjo 10 metų ir nevaikščiojo, tai ar jam yra būtinas masažas? Ar jam yra būtinas fizinis terapijos kursas? Ar jam yra būtinas treneris ar kažkoks nu ten nežinau terapeutas? Nu.. gali ir pats tą padaryti. Aišku, kad yra taisyklės. <...> Čia lygiai taip pat, kaip sakiau, jei norėčiau kalbą išmokt, tai vis tiek eičiau į kursus, arba žinau, nu klausyčiausi nu ..., kaip pats, pats? Nu bet kažkokių tai būdų pagalba. Labai tiesiogiai, ar nelabai tiesiogiai, bet tai jei aš nieko nedarysiu ir negirdėsiu tos kalbos tai nebus taip, kad aš melsiuosi, melsiuosi ir staiga pradėsiu kalbėti angliškai, ar japoniškai. Vis tiek aš turėsiu ką nors daryt, bent jau klausytis tą kalbą ir bandyti ten. Tai čia irgi yra keletą, tik problema tai, kad nemokėjau santykių megzti, neįautrumas, nemokėjau atleisti ir nežinojau, ar kad ten kažkokių tai dalykų nebuvau daręs, aš bėgau slėpiausi, nu tai ji ar ten tobula ar ką.. Nu, konkrečiai tokiam žmogui kaip aš, ji daug ko duoda ir atsako į daug ką.. nu kaip pasakyt. Kuo geriau ten pasiimti, už ką pasiimti, kad nieko nedaryti ir kažkokio rezultato tikėtis ten gali, tai čia absoliučiai bet kokiu atveju tinka“ (I3).

Informantas pateiktoje citatoje nurodo buvusių narkotikų vartotojų vaidmens darybą, kaip panašų į kitus dalykus (užsienio kalbų mokymasis, mokymasis vaikščioti po traumų), kurių asmuo įvairiose situacijose siekia išmokti, įsisavinti ar perimti. Taigi, informanto nuomone, ką asmuo norėtų išmokti ar įgyti (kalbą, vaidmenį ir pan.) turi pirmiausia žinoti bendras taisykles, kurios tai padės padaryti, ir antra, turi surasti ir pasirinkti, kas jam konkrečiai labiausiai tinka ir padeda viso to išmokti.

Kai kurie informantai nurodė, kad jie sąmoningai nesilaiko įdiegtų taisyklių, bet ieško kitų būdų, kurie tvirtintų jų, kaip jau „buvusių“ narkotikų vartotojų vaidmenį ir tuo būdu gana dažnai tampa visuomenėje priimti sėkmingo gyvenimo standartai, tokie, kaip karjera, šeima ir pan.:

„Aš baigiau Gedimino technikos universitetą, ir, tarkim, dabar jau dirbu pagal šią specialybę. Esu baigusi ir Vilniaus universitetą, socialinio darbo specialybę. Dirbu pagal tą specialybę, grįžau į tą savo bakalaurą. Inžinierė esu ir dabar ...nu taip blaškiausi po tą savo gyvenimą, ir socialinį darbą paskui baigiau, magistrą. Tai dirbau socialinį darbą, paskui dirbau...mečiausi į kitą sferą, į tą statybų. Tai dirbau ir administratore, ir

ir...nu žodžiu, paskui buvo vaikų auginimo periodas, keturi-penkeri metai, du vaikai. Kai nedirbau, rašiau projektus tada. Ir dabar, dabar vėl bandau iš naujo, tik pagal seną savo specialybę. Projektų inžinierė esu. Tai va tai, negaliu net nors nesu ir dabar tikra projektų inžinierė, bet iš tiesų išsilavinimas daug davė“ (I6).

„Tai tris turiu – konditerė, manikiūrininkė-pedikiūrininkė, dar turiu socialinės darbuotojos diplomą, dar norvegų kalbą mokausi, kažką darau ir paskui, ką gaunu, visada man reikia kažko dar daugiau. Šeimos prasme, aš esu savo vietoj. Dėl šito tai tikrai. Kai kiti skundžias va, „turiu vaikų, neturiu kam palikti“, tai man šitos problemos nėra, gal ir norisi kur užtukti, bet didelio poreikio neturiu. (I1)

Informantai, kurie turi penkerių ir daugiau metų narkotikų nevartojimo patirtį ir yra įgiję specialybę, sukūrę šeimą, pokalbių su jais metu pirmiausia ir akcentuodavo tai: „baigiau universitetą“, „dirbu“, „auginu vaikus“, „rašau projektus“, „mokausi norvegų kalbos“ ir kt. Galima sąlyginai teigti, kad buvusiam narkotikų vartotojui yra svarbu perimti visuomenėje vyraujančius standartus, kurie leistų pasijusti „tokiais kaip kiti“ visuomenės nariais.

Taigi, reabilitacijų centrų konstituojamą tvarkos ir jų laikymasis, arba jų pagrindu sukūrimas kitų, konkrečioje situacijoje tinkančių tvarkų, padeda tapatintis su „normalaus“, „tokio kaip visi“ asmens įvaizdžiu. Apibendrinant galima išskirti šiuos esminius pastebėjimus:

1. Asmenys, turintys didesnę narkotikų nevartojimo patirtį, labiau linkę jiems konstituojamą tvarkos taisyklės laikyti savaime suprantamomis, būdingomis visiems visuomenės nariams.
2. Konstituojamą tvarkos yra traktuojamos kaip tam tikri įgūdžiai, kuriuos reikia perimti, įsisavinti ir naudotis ne kopijuojant aklai, bet prisitaikant sau.
3. Asmenys, turintys didesnę susilaikymo nuo narkotikų vartojimo patirtį, konstituojamą taisyklės ilgainiui pakeičia kitomis taisyklėmis ar siekiais, kurie susiję su visuomenėje vyraujančiais standartais (šeima, karjera ir kt.).

Apibendrinant, reikėtų pastebėti tai, kad buvusio narkotikų vartotojo bendras supratimas apie save tik iš dalies lieka praeityje. Asmeniui dažnai gali

iškilti poreikis vėl pavartoti narkotikų, tačiau, kita vertus, net ir pavartojus vėl, jie negalės tuo džiaugtis taip, kaip kad buvo prieš bandymą nustoti vartoti, nes atskirtis tarp praeities ir dabarties yra gana didelė, ir net bandymas nevartoti palieka savo įspaudą, nes laikas, praleistas reabilitacijos centre, siunčia signalus apie tai, kad asmuo tampa kitokiu.

Patyrimo pokytis, kad tu esi jau ne narkotikų vartotojas, informantų nuomone, keičiasi greičiau nei tam tikri išsakiniję įpročiai. Todėl reabilitacijos centrų konstituojamoms tvarkoms galimai ir yra svarbios dėl to, kad būtent jomis remiantis buvę narkotikų vartotojai apibūdina savo situaciją, pasitelkia jas kaip įrankius, padedančius naujo vaidmens darybai. Asmenys savo „naująjį aš“ grindžia pastangomis, reflektyvumu, nuolatine stipria asmenine kontrole, taip keisdami savo nuomonę per daugelį patyrimų. Buvę narkotikų vartotojai pasitelkdami konstituojamą tvarką pirmiausia siekia parodyti savo požiūrį ir apibrėžti „savąjį aš“ visuomenės tvarkos atžvilgiu, tačiau tos tvarkos sumaniai panaudojamos ir siekiant „pasirodyti prieš kitus“, nugalėti vienišumą, baimę ir kt. panašius jausmus konkrečiose situacijose.

2.2.2.2. Naujai kuriamo vaidmens etapai ir jų reikšmė

Buvę narkotikų vartotojai sąveikos metu dažniausiai jaučia *baimę*, kad jų *paslaptis išaiškės*, todėl dažniausiai *atsiriboja*, *užsislendžia* ir bendrauja su tokiais pat. Tačiau, laikui bėgant, išnyksta riba tarp nevartojančio ir visaverčio visuomenės nario. Bendravimo su kitais asmenimis metu buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai dažniausiai atsižvelgia į tai, ar kiti asmenys yra artimi, žinantys jų biografiją, ar tolimi, kuriems jų biografija nėra žinoma. Šio tyrimo metu atlikti interviu leidžia pastebėti, kad kuo asmenys narkotikų nevartojimo patirtis ilgesnė, tuo jo kuriamoje sąveikoje dalyvauja daugiau įvairių asmenų. Empirinio tyrimo metu gauti duomenys leido išskirti šiuos *buvusio narkotikų vartotojo kuriamo / atkuriamo vaidmens etapus ir jų reikšmę*:

1. *Pirmas etapas*. Buvusio narkotikų vartotojo vaidmuo pirmiausia pradedamas kurti / atkurti tarp tokią pačią narkotikų vartojimo praeitį

turinčių asmenų ir jam suteikiama įvairi reikšmė, tačiau dažniausiai tai susiję su saugumu, palaikymu, atvirumu. Su kitais asmenimis, kurie nežino jų praeities, sąveikos metu yra nutylima narkotikų vartojimo praeitis. O jei kyla grėsmė, kad jų praeitis gali išaiškėti, dažniausiai tokios sąveikos vengiama.

2. *Antras etapas.* Kuriant / atkuriant buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį ir siekiant jį išreikšti artimiems asmenims reikia įdėti žymiai daugiau pastangų nei su mažiau artimais ar nepažįstamais asmenimis. Artimieji dažniausiai būna nusivylę dėl jų praeities poelgių, susijusių su narkotikų vartojimu.
3. *Trečias etapas.* Kuo ilgesnis narkotikų nevartojimo periodas, tuo dažniau buvę narkotikų vartotojai bendrauja su vis daugiau įvairių asmenų, ne tik tų, kurie taip pat šiuo metu nevirtoja. Platesnis bendravimo ratas susijęs su buvusių narkotikų vartotojų išitraukimu į įvairias veiklas, tokias kaip mokslai, darbas ir pan. Naujos užimtumo formos (mokslai, darbas, nauji pomėgiai, pavyzdžiui, joga ir pan.) pamažu panaikina ribą tarp vartojusio psichoaktyvias medžiagas asmens ir visaverčio visuomenės asmens.
4. *Ketvirtas etapas.* Nepriklausomai nuo narkotikų nevartojimo periodo laiko, buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai vengia bendrauti su vis dar aktyviai vartojančiais asmenimis. Hipotetiškai galima teigti, kad ši sąveika nepageidautina dėl akivaizdaus praeities priminimo, kurią „ištrinti“ ir siekia buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai.
5. *Penktas etapas.* Ilgainiui buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai vis mažiau bijo dėl to, kad jų praeitis taps žinoma kitiems. Esant poreikiui, jie nebijo pripažinti savo praeitį, tačiau nemano, kad tai turi daryti visada. Kai kuriose situacijose apie savo praeitį kalba tik sulaukę tam tinkamo momento ir kai tikisi, jog tas atvirumas jiems nepakenks.

Toliau išsamiai pristatomas kiekvienas etapas.

Pirmas etapas.

Interviu metu gauti duomenys leidžia daryti prielaidą, kad asmenys *saugiai ir atvirai*, nepriklausomai nuo to, kiek laiko yra nevartoję narkotinių medžiagų, jaučiasi bendraudami su kitais buvusiais narkotikų vartotojais:

„Nu kai pradžioje sveikimo, iš pradžių buvo vien priklausomi, tie žmonės, kurie man atrodo, ten mane ir palaikė, labiausiai suprato ir aš su jais nu, kai aš save išskyriau iš tos visuomenės, nu taip ir buvo“ (I6).

Nu tai matyt, su savimi, vat visiškai iki galo atvira galiu būt su tais draugais, su kuriais gydžiausi, kurie ... su tėvais, artimaisiais, kurie viską žino“ (I2).

„Nu, tas bendravimas toks, man .. Yra ir nepriklausomi žmonės, su kuriais aš bendrauju darbe, ir šiaip... gyvenime susitinki. Bet tai yra tik darbas... nu tokie bendravimai. O supratimas, ir tiksliai, nu pilnas supratimas ir tiek iš mano pusės, tiek iš mano draugų pusės, yra su priklausomais žmonėmis, ir aš irgi turbūt renkuosi. Nes buvo laikas, kai aš bendravau tikėtai su nepriklausomais, buvo laikas, kada aš bendravau...nu, visą, visą tą mano blaivybės laikotarpį vis tiek buvo šalia žmogus irgi priklausomas. Todėl man buvo labai lengva pasidalinti tais dalykais, aš nežinau... <..> Mano artimiausi žmonės yra priklausomi“ (I4).

Bendravimas su tais asmenimis, kurie „viską žino (I2)“, „labiausiai suprato (I1)“, „priklausomi žmonės (I4)“ suteikia abipusio supratimo jausmą. Bendravimas su tokią pačią praeitį turinčiais asmenimis suteikia galimybę ne tik būti suprastam kitų, bet ir pačiam suprasti, *ką jaučia, išgyvena, tikisi* ir pan. sąveikos dalyvis.

Sąveika su kitais buvusiais narkotikų vartotojais labiausiai nulemia ir tai, kad tam tikrą laiką jie buvo kartu, patyrė tuos pačius ir (ar) panašius išgyvenimus ir tiesiog tapo pažįstamais, draugais.

„Šiaip iš principo tai atsitiko, kad mano po vartojimo ir sveikimo, asmeniškai draugai arba žmonės, su kuriais aš daugiau bendrauju, tai tapo tie žmonės, kurie irgi buvo priklausomi... bet tai ne dėl to, kad aš vengčiau tų situacijų, arba nedalyvaučiau kitur, kur, kur tie žmonės...Nu, čia yra ne tiek sąmoningas apsisprendimas pasirinkti su kuo bendrauti, nu kaip pasakyti, jei ten aš mokiausi turbūt nesudėtinga atspėti, kad su tos mokyklos mokiniais ir bendrauju daugiau...Tai taip gavosi, kad su tais žmonėmis, su kuriais grupėse, darbe ir bendrauju daugiau. Ir tas bendravimas, dalijimasis ta patirtimi, aš tokių santykių ir turėjau daugiau. <...> Bet kai yra situacija, kai yra prasmės apie tai kalbėti, aš kalbu žmonėms tiesiai ir man tada lengviau tai daryti. Jei yra kažkokie

išgyvenimai ar motyvai, tai svarbu apie tai kalbėti. Aaaa... žmonėm, kurie patys yra priklausomi, jei žmonės yra šeimos nariai, tai pati situacija priverčia su tais žmonėmis susitapatinti, tai ir priverčia apie tai kalbėti. <...> Jei yra situacija, kai ta tema yra aktuali ir žmonės tuo domisi, ir matau prasmę, tai aišku, aš to neslepiu.. ir ir... nesididžiuoju aišku“ (I3).

Pateiktoje citatoje informantas pateikia pavyzdį apie tai, kad buvimas (ilgesnį laiką) konkrečioje aplinkoje nulemia ir sąveikos dalyvių ratą („<...> su tais žmonėmis, su kuriais grupėse, darbe ir bendrauji daugiau <...>“, „jei aš mokiausi, turbūt nesudėtinga atspėti, kad su tos mokyklos mokiniais ir bendrauji daugiau“).

Ilgainiui bendravimas su kitais buvusiais narkotikų vartotojais tampa toks pat, kaip ir kitų asmenų, kurie anksčiau nevartojo narkotikų, t. y. pats narkotikų vartojimo faktas yra neakcentuojamas ir bendraujama bendromis temomis, kurios yra aktualios daugeliui asmenų. Tiesiog tik tas faktas, jei kas atsitiktų (tarkime, asmuo netyčia prisitartų apie savo praeitį), nebus priimtas kaip netikėtas, ir *nereikia to sąmoningai slėpti ir savęs kontroliuoti.*

„Nu, kad tiesiog, nežinau, gal ir geriau su tokią pat patirtį turėjusiais bendrauti, nes mes šiaip jau jeigu su kuo ten bendraujame, tai apie narkotikus nešnekam... šnekam apie tokias vat, problemas....pas daug ką dabar vaikai, vyrai... šnekam apie tai... tai tiesiog dabar tokios problemos, kaip ir pas visus tos problemas, tik tiesiog mes esam pažįstami seniai, ir toks tas ratas mūsų, vieni apie kitus, kaip tame kaime, labai greitai viską sužinome. <...> Tai tiesiog, nežinau, yra ir tų kitų draugų, aišku, artimesni tai tie, kurie yra priklausomi“ (I1).

Apibendrinant, galima pastebėti tai, kad per nuolatinę sąveiką su tokios pačios biografijos asmenimis siekiama patenkinti socialinius poreikius, tokius, kaip bendrauti nebijant, kad išaiškės praeitis, stebėti, kad ir kiti asmenys susiduria su panašiomis problemomis, realizuoti save padedant kitiems, spręsti tokias pačias problemas ir kt. Sąveikaudami su tokią pačią praeitį turinčiais asmenimis, jie jaučia *vieningumo jausmą, gali save realizuoti kolektyve* ir pan. Bendradarbiavimas su kitais buvusiais narkotikų vartotojais padeda kurti ir palaikyti norimą vaidmenį.

Remiantis Goffmanu, galime daryti prielaidą, kad buvę narkotikų vartotojai jaučiasi tos pačios komandos⁵² nariai ir vien dėl šio fakto jie yra *susiję reikšmingais ryšiais*. Buvę narkotikų vartotojai bendradarbiaudami vienas su kitu siekia išsaugoti kuriamo vaidmens įspūdį kitų akyse, tačiau vienas kito akyse jie *gali pateikti realesnę sąveikos apibrėžimą be nutylėjimu*.

Antras etapas.

Sunkiausia iš naujo užmegzti bendravimą su pačiais artimiausiais asmenimis, nuo kurių negali nuslėpti savo praeities - nes jie joje dalyvavo - ir turi pripažinti klaidas, pasekmes, kurios susijusios su tais asmenimis ir narkotikų vartojimu. Informantai bendravimą su artimaisiais apibūdina kaip ciklišką procesą, kai iš pradžių yra didelis *abipusis nepasitikėjimas*, vėliau, pradėjus siekti nevartojančio asmens įvaizdžio, dedama daug *vilčių ir lūkesčių vieniems kitų atžvilgiu*, bet tuo pačiu metu pastoviai lydi ir *baimė*, kad gali *nepavykti tų lūkesčių pateisinti* ir, žinoma, *viltis*, kad tie santykiai po truputį keisis:

„<...> ***Man anksčiau būdavo sunku bendrauti*** (bendrauti su tėvais – autorės pastaba), *ta prasme abstinencija maišydavo ir pastoviai jie klausdavo ką nors ryte, o ryte pas mane galvoj tik narkotikai ir nenorėjau su jais išvis bendrauti. Arba ten koks nors pasiūlymas valgyt, tada galvoj: „koks valgyt, mama, narkotikų reikia, kiek čia valgyt galima“.* O dabar jaučiu, kad bendrauju su jais ir, ir jaučiu biškį, kad ***esu nusišengęs savo tuo vartojimu, kad biškį įskaudinęs tėvus, nu ir, nu ir stengiuosi tuos dalykus kažkaip tai neįskaudinti, nesipykti su tėvais todėl, kad jaučiu, kad biškį pats esu prigrybavęs ir suprantu, kad nu, jausmai, kuriuos, kurie normalūs, žmoniški, kad jie grįžo, grįžo jie maždaug, o po, po dviejų su puse mėnesio. Todėl, kad iki dviejų su puse mėnesio tai buvo jie aštrūs ir ten išvis negalėjau ten kalbėti normaliai, tas kaltės jausmas. O dabar jau jo, jaučiuosi, kad man ir lengviau yra bendrauti ir kad kontroliuoti save yra ir kad nesieltgiu įžūliai. Kadangi vartojime aš irgi nuo tėvų ten nelabai buvau priklausomas, aš ten dariau savo nusikaltimus, traukdavau pinigų iš kur galėdavau ir, ir toks pas mane bendravimo požiūris buvo, kad nepriklausau ir man vienodai šviečia. Nors iš tiesų, dabar suprantu, kad toks požiūris mano buvo savanaudiškas ir nesąžiningas. Na ir šiaip, ir dabar į daugumą dalykų žiūriu kitaip“ (I7).***

⁵² Goffmanas terminu „komanda“ apibūdina bet kurią individų grupę, kurie bendradarbiauja inscenizuodami tą patį pasirodymo numerį (2000;94)

„Nu, jie pasitaisė, kada išėjau iš namų, kada blaivas išėjau iš namų, nes todėl, kad **tėvai kontroliuoja**. Jie gyvenime... tai tiksliai, mano **tėvai yra labai smarkiai išgąsdinti manęs** ir jiems ten mano vartojimas tai buvo gyvybės ir mirties tai klausimas. Ir visą laiką aš pabrėždavau, kad jeigu tai nebus kažkokio tai pas mane dalyko, tai aš numirsiu. Kodėl tu paėmei iš namų ten kažką išnešei? Todėl, kad man buvo taip blogai...nu, vos ne taip. Ir kada **aš grįžau jau blaivas**, aš gyvenau porą metų su tėvais, ir **irgi buvo labai sunku**, nu, nes todėl, kad kontroliavo. Pas mano tėvus irgi yra.. pas mano mamą buvo bent jau labai griežtos taisyklės, kas turėtų būti, kas neturėtų, mano santykiai ten kokie turėtų, neturėtų., <...> **jaučiu pagarbą, jaučiu šilumą, jaučiu meilę ir begaliniai jaučiu skolą, aš jaučiuosi labai skolingas prieš savo tėvus**. Nu... santykiai, ta prasme, kad tai yra kaip ugnis ir vanduo, negali pasakyti... **Buvo blogi, dabar... jie nėra geri, nėra pilnai atviri, yra likusios mano manipuliacijos**. Mano mama, mano tėtis manim rūpinasi, ir man tai patinka, aš pasiilgstu savo tėvų. **Ir aš tikrai myliu ir gerbiu, dabar daug, daug labiau ir suprantu juos viską**. Bet tai reikia, reikia nukirpti tą siejantį ryšį, kuris būna, bent jau man, reikėtų. Nu ir va, su tėvais labai geri santykiai, bent jau man taip atrodo“ (I4).

„**Su šeima biškį sudėtingiau**, nes pas juos **nėra pasitikėjimo tavimi visiškai**. Ta prasme bet vis tiek yra **bent jau tas bendravimas kažkoks**. **Tiesiog jo kaip ir nebuvo išvis, o dabar jau jis yra**“ (I8).

Kaip matome iš pateiktų interviu citatų, pradėjus kurti / atkurti nevartojančio narkotikus asmens vaidmenį, prieš tai buvęs bendravimas su artimaisiais kelia tam tikrus nemalonius jausmus, ir asmuo jaučiasi „nusizengęs (I7)“, „įskaudinęs (I7)“, „savanaudiškas (I7)“, „išgąsdinęs (I4)“ artimuosius. Šie jausmai, kuriuos patiria buvę narkotikų vartotojai, turi pasekmes bendravimui, kurio metu jie siekia įtikinti artimuosius, kad yra nevartojantys narkotikų asmenys. Taip pat turi pasekmes ir patiems tiriamiesiems, nes atkurdami bendravimą su artimaisiais, jie jaučiasi tarsi kalti („**jaučiu skolą (I4)**“, „**kaltės jausmas (I7)**“) ir prisiima atsakomybę už prieš tai buvusius santykius artimųjų atžvilgiu (nes jie taip pat greičiausiai prisimena praeitį ir buvusią sąveiką, kuri nekelia pasitikėjimo). Buvę narkotikų vartotojai pirmais jų gyvenimo be narkotikų mėnesiais santykius su artimaisiais apibūdina kaip „**aštrius (I7)**“, „**kontroliavimas (I4)**“, „**griežtos taisyklės (I4)**“, „**nėra pasitikėjimo tavimi (I8)**“. Po ilgesnio laiko santykiuose atsiranda pojūtis, kad yra „**lengviau bendrauti (I7)**“, „**jaučiu šilumą (I4)**“, „**jaučiu pagarbą (I4)**“, „**bendravimas kažkoks (I8)**“.

Narkotikų vartojimo periodu asmenys dažnai su kai kuriais asmenimis praranda ryšius, kuriuos paskui taip pat nėra lengva atstatyti:

„Pirmąkart aš tas pasekmes pajutau gal kai man nepadavė rankos vienas žmogus, su kuriuo kartu buvom rinktinėj ir nu, jisai, aišku, nevartojo, aš seniai mečiau, tada, aišku, sportą. Ir sutikau jį, ir norėjau su juo pasisveikinti, jisai tiesiog nepadavė rankos ir praėjo. Vat neseniai čia prisiminiau tą dalyką. Man buvo didelis šokas. Ir pikta, ir dar kažką, nu. Bet vėlgi nu praeina tas dalykas, apsivartoji ir vėl pamiršai ir viskas, nu. Nu ir kaip tas gyvenimas, jisai palaiptams taip ritosi. Kažkaip sunku prisimint trylika metų tiktai nu, ant adatos prasėdėta, nu“ (I10).

Tai, kad kiti vengia bendravimo su narkotikų vartojimu, jiems sukelia „pyktį“, „šoką“. Tačiau vartojant narkotikus visa tai yra pamirštama. Bet, kaip jau buvo minėta, kai pradamas kurti nevartojančio asmens įvaizdis, nuo tokių jausmų nėra paprasta „pabėgti“.

Buvusiam narkotikų vartotojui sunku atstatyti santykius su artimaisiais ir dėl to, kad jis save jau priima kaip pasikeitusį, tačiau artimiesiems reikia ilgesnio laiko ir galbūt įrodymų, kad tas asmuo iš tiesų pasikeitė.

„Tai su artimiausiais, aišku, kai ne iš karto, bet... bet, ne iš karto... aišku, pasitaisė, bet dabar viskas tvarkoj. Čia buvo sunkus kelias, po rehabilitacijos ypatingai... nes, atrodo, tu pasikeitęs ir galvoji kitaip, o grįžti ir įeini kažkur tai į kambarį ar į vonią, nu kažkur tai, ir tarsi vėl galvoja artimieji, kad tu kažkur tai vėl pavogti atėjai. Visų giminaičių, nu ta reakcija, nu tas jausmas, kad eeeee, jie į tave žūri, lygiai taip pat, kaip ir anksčiau. Oh... nors jaučiuosi, jaučiausi, kad aš pasikeitusi, ir aš tai matau, ir kiti turi taip matyti, ir kitaip elgtis“ (I1).

Nors buvę narkotikų vartotojai jaučiasi esantys „pasikeitę“, vis tik vien tik jaustis tokiu neužtenka. Juk vienas iš sąveikos tikslų ir yra perteikti kitam sąveikos dalyviui norimą išpūdį apie save. Tačiau tie kiti sąveikos dalyviai dažniausiai turi savo nuomonę ir buvusį narkotikų vartotoją dar vis priima kaip sukeltantį problemų asmenį, kuriuo negalima pasitikėti („pavogti atėjo“).

Kai kurie informantai kalbėjo apie tai, kad artimiesiems sunku priimti juos pasikeitusius ir dėl to, jog jie vis tik išsiskiria savo elgesiu iš kitų,

pavyzdžiui, visiškai nevartoja alkoholio⁵³, todėl artimiesiems taip pat reikia įdėti pastangų, kad priimtų buvusių narkotikų vartotojų vaidmens ypatumus:

„O šiaip, nu man smagu yra, kad dabar mane priima tokią, kokia aš esu – sveikstančią. Nes tėvai labai ilgai nepriėmė manęs tokios negeriančios, tarkim, prie stalo baliuje ir tennu arba aš labai reagavau į tai kažkaip jautriai, iš tikrųjų gal. Labai pajautrinta. Jie norėjo, kad aš būčiau kaip visi, ir man labai skaudu buvo kad nu....kažkaip gal norėjosi tokio įvertinimo. Tai dabar yra...nu kažkaip visiškai, kaip....ir aš tada.. nu, nuo mano pačios priėmimo. O dabar aš save priimu tokią, kokia esu. Ir, tarkim, tos priklausomybės, tai kaip irkaip ir ...nesikeitė gal, tai ir nežinau“ (I6).

„Tai va, o su žmonėm tai aš mažai bendrauju, aš bendrauju tik.... Ne, nu šiaip iš tikrųjų va, su žmonėm, su kuriais aš čia vat sveikstu, su narkomanais tai aš galiu kaip ir būt pakankamai atviras ir atsipalaidavęs ir kaip ir aš.... o su ten blemba, su šeimos nariais, su šiaip nevartojančiais žmonėm, tai sunku iš tikrųjų yra. Nes nelabai ir supranti ten, ir jų reakcijas nelabai žinai, ir jie nemoka jau su tavim bendrauti, nežino, kaip, tokie, yra toks įtampa tokia kažkokia, bent jau pas mane. Atsargumas toksai yra, nu vat, taip paviršutiniškai labai viskas vyksta“ (I8).

Jei buvusio narkotikų vartotojo pastangos nevertoti narkotinių medžiagų yra vertinamos ir jis priimamas „toks, koks yra (I6)“, „sveikstantis (I6)“, jis jaučiasi „smagiai (I6)“. Tačiau, jei jo pastangos nėra priimamos arba yra neįvertinamos („<...> nemoka jau su tavimi bendrauti <...> (I8)“), tada asmuo jaučia „įtampą (I8)“, „atsargumą (I8)“ ir tokius santykius įvardija kaip „paviršutiniškus (I8)“.

Apibendrinant antrą etapą galima trumpai reziumuoti:

1. Tai, kad buvę narkotikų vartotojai negali nuslėpti savo praeities nuo artimųjų, turi įtakos santykiams, grįšties kalte, abipusio pasitikėjimo trūkumu, baimėmis ir kitais nemaloniais jausmais net tada, kai asmuo ilgesnį laiką nevartoja psichoaktyvių medžiagų ir siekia kurti / atkurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį.

⁵³ Specialistai, dirbantys su priklausomais nuo narkotikų asmenimis, jiems pataria visiškai atsisakyti alkoholio ir kitų psichoaktyvių medžiagų, nepriklausomai nuo to, kokius narkotikus jie vartojo anksčiau. Jei asmuo vartojo ir buvo priklausomas nuo heroino, tai jam patariama vengti ne tik heroino, bet, pavyzdžiui, ir alkoholio, bei visiškai jo nevaruoti. Manoma, kad asmuo, linkęs svaigintis narkotinėmis medžiagomis, turi didesnę riziką tapti priklausomas nuo kitų medžiagų, ne tik nuo tų, kurias vartojo.

2. Buvę narkotikų vartotojai save priima kaip „kitoki“, „pasikeitusį“, tačiau artimieji dar nepasirengę jų tokių priimti, ir į sąveiką žiūri atsargiai, su nepasitikėjimu, o tai dar labiau apsinkina buvusių narkotikų vartotojų pastangas kuo greičiau atstatyti / sukurti pageidaujamus santykius.
3. Stengtis reikia ne tik buvusiam narkotikų vartotojui, kad sąveika su artimaisiais taptų kuo labiau pageidautina, bet ir artimiesiems reikia išmokti priimti pasikeitusį asmenį ir gerbti jo tam tikrą pasirinkimą (pavyzdžiui, visiškai atsisakyti alkoholio ir pan.).

Trečias etapas.

Buvę narkotikų vartotojai, kurie gana sėkmingai integruojasi į visuomenę ir kuria tokius vaidmenis, kaip „tėvai“, „kolegos“, praplečia savo sąveikos ratą įvairias asmenimis, kurie nėra susiję su jų praeitimi, nėra vartoję narkotikų ir kartais gal net nežino šio jų praeities fakto.

*„<...> žiūrint, koks žmogus, su koku žmogumi bendrauji... va, pavyzdžiui yra Eglės (informantės dukra – autorės pastaba) klasioko mama, eee... nu čia, vat kaip vienas iš pavyzdžių, mes labai...**vaikai mūsų bendrauja, ir mes į svečius ...nu ta prasme, jei pasakiau...sakau, jei man atrodo, kad glaudžiai artimai bendraujame, tam pasakau, žino. Pavyzdžiui, bendradarbės žino gal viena turbūt tiktai, ir viskas. Iš mano, taip jau mūsų ratas yra dvylika**“ (11).*

*„Jo jo, iš tikrųjų, ta prasme, kažkaip tai nu, vat **tas noras mokslų, tiek mokslai bakalauro kolegijoj, kur susibendravau. Tiek darbe. Pradžiai gal tikrai net jausdavau įtampą, jausdavau, kad galbūt čia persišviečia kiaurai, kas aš, kokia aš buvau ir kodėl? Kaip? Pradžioje galbūt ir to melo kažkokio buvo, kad save pateik, nu kažkaip... Kodėl čia va aš, tą dvylika klasių, pabaigus vėliau, kodėl aš čia dabar kolegijoje mokausi. O dabar tai tikrai, esu ne vienai pavyzdys, kuri nevartoja ir ta prasme, esu tiek pasiekusi, tikrai, kažkaip, nu kaip...Malonu su draugais. Ir tie artimi, ir tie. Nebeskiriu aš jų, kad kažkaip**“ (12).*

Po tam tikro laiko buvusių narkotikų vartotojų sąveikos dalyvių ratas plečiasi, įsitraukiant tokiems sąveikos dalyviams, kaip *bendradarbiai, mokslo draugai, vaikų draugų tėvai* ir pan. Bendravimas su šiais asmenimis skiriasi nuo to bendravimo kuris yra su tokią pačią praeitį turinčiais asmenimis.

Buvę narkotikų vartotojai bendravimo su kitais asmenimis pradžioje siekia užmegzti „*glaudžius ir artimus santykius*“ ir tik tada pasako dalykus, susijusius su jų praeitimi. Kaip rodo informantų pasisakymai, pradžioje kuriant šią sąveiką „*jaučiama įtampa*“, baimė, kad jų praeitis „*persišviečia kiaurai*“, todėl sąveikoje atsiranda ir „*melas, kad save pateikti*“. Ilgainiui tokie jausmai keičiasi į pasitikėjimą savimi ir buvę narkotikų vartotojai jaučiasi „*pasiekę*“, „*pavyzdys ne vienam*“, „*malonu su draugais*“. Galima daryti prielaidą, kad kuo ilgesnė susilaikymo nuo narkotikų vartojimo patirtis, tuo platesnis bendravimo su kitais asmenimis ratas ir tuo labiau jis teikia malonius jausmus.

Nustojus vartoti narkotines medžiagas yra atnaujinamas ir prieš vartojimą buvęs ryšys su tais asmenimis, kurie vartojimo periodu buvo pasitraukę patys ar pačių narkotikų vartotojų buvo neįtraukiami į sąveiką. Ilgainiui pradedama jau nebeskirstyti draugų į tuos, kurie taip pat yra buvę narkotikų vartotojai, ir tie, kurie nėra vartoję narkotinių medžiagų, bet tapę gerais draugais.

„O dabar yra senos draugės su kuriomis, nu klasiokės, dar nuo darželio laikų, su kuriomis... nu, tarkim, mano geriausi draugai, tie kurie buvo, tie ir liko. O taip kažkokie atsisijoję vėl sugrįžto, yra priklausomų daug draugų, iš tikrųjų, naujų atsiradę. Nu ne tiek kad daug, keli. Tokie tikri draugai. Ir nu kažkaip aš nebeskirstau iš tikrųjų“ (16).

„Nu man kažkaip sakau, nu man tas... aš galbūt labai daug save, nu vat tas, kad realizuoju save darbe, moksluose. Ir mano vyras yra priklausomas, kuris vat aktyviai dalyvauja toj veikloj. Na, o man užtenka pokalbių su viena kita drauge, su juo... nu ir man. Ir mano tas draugų ratas... na, kaip kiti įsisuka į tą visa judėjimą ir jų draugai, nu tenais yra, pas mane ir priklausomi ir, ir nepriklausomi. Nu, nežinau“ (12).

Ilgesnė susilaikymo nuo narkotikų patirtis ir platus naujų interesų ratas leidžia plėsti sąveikos dalyvių ratą: „*atsisijoję vėl sugrįžo*“, „*naujų atsirado*“. Remiantis tyrimo duomenis, sąlyginai galima teigti, kad ilgesnė narkotikų nevartojimo patirtis ir nauji interesai bei veiklos panaikina ribą tarp „*priklausomų*“ ir „*nepriklausomų*“ draugų.

Atnaujinus sąveiką su iki vartojimo buvusiais draugais, iš jų taip pat gaunama ir tam tikra nauda, kurios iš buvusių narkotikų vartotojų galima

mažiau tikėtis, tai tam tikrų ryšių, kontaktų, rekomendacijų pasidalijimas ir pan.:

*„Kiek teko **ieškoti darbo, man padėjo pažįstami, vėlgi, seni, kurie buvo iki priklausomybės iš universiteto. Jie ir padėjo įsidarbinti**“ (I6).*

Siekdamas sukurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį ir jį perteikti kitiems, asmuo pasirenka tam tikrą gyvenimo stilių norėdamas parodyti, jog jis siekia užtvirtinti savo pozicijas visuomenėje.

Apibendrinant šį etapą, galima pastebėti, kad:

1. Ilgesnė narkotikų nevartojimo patirtis leidžia praplėsti sąveikos dalyvių ratą.
2. Pradžioje sąveika su asmenimis - kurie nežino apie buvusių narkotikų vartotojų praeitį - yra pagrįsta tokiais jausmais, kaip įtampa, melas ir pan. Pagrindiniu sąveikos tikslu tampa nuslėpti savo praeitį. Vėliau, užmezgus glaudžius ir artimus ryšius, buvę narkotikų vartotojai pradeda labiau pasitikėti savimi ir atsiranda tokie jausmai, kaip pasitikėjimas, pasididžiavimas savimi.
3. Ilgesnė narkotikų nevartojimo patirtis leidžia kurti ne tik naujus ryšius, bet ir atnaujinti narkotikų vartojimo metu nutrauktus santykius.
4. Ilgesnė narkotikų nevartojimo patirtis ir nauji interesai bei veiklos padeda greičiau save tapatinti ne tik su kitais buvusiais narkotikų vartotojais, bet ir visaverčiais visuomenės nariais, kuriais iki tol jie nesijautė, taip užtvirtinant savo pozicijas visuomenėje.

Ketvirtas etapas.

Bendravimas su vis dar aktyviai vartojančiais narkotines medžiagas yra nepageidaujamas ir erzinantis. Informantai nurodo, kad bendravimas su vis dar vartojančiais narkotikus skaudus dažniausiai ir dėl to, kad tai priminimas to, kas jie buvo ir ką dabar norėtų pamiršti.

*„<...> su vartojančiais, taip sakoma, reikia bendrauti dėl motyvacijos, pastiprinti, taip sakoma, kad pasižiūrėti kur vėl gali nusiristi... bet, nu **šiai dienai, man to nereikia.** <...> čia buvau, kai aš praktiką atlikinėjau, čia rehabilitacijoje, čia Vilkpėdėje, tai buvau, ten berniukai, ten susirinkę, blaivybės mažai, **tai tiesiog mane erzino... jų klausimai, jų tas požiūris***

mane net taip nervino, tiesiai, šviesiai. Aš suvokiau, kad aš pati tokia buvau, kažkada, ir tie patys klausimai, nu kad alkoholi gali vartoti, kad aš priklausomas tik nuo narkotiku, nu bet, jau, nu negaliu. Na ir ir“ (11).

Informantai formaliai gali įvardyti, kad bendravimas su vis dar narkotikus vartojančiais asmenimis gali padėti stiprinti motyvaciją vėl nepradėti vartoti narkotikų („*dėl motyvacijos, pastiprinti, taip sakoma*“). Tačiau iš tiesų šios sąveikos vengiama ir ji sukelia „*erzinančius*“ jausmus, „*nervina*“, nes primena tai, kad „*pati tokia buvau*“.

„Galbūt gatvėj aš juos sutinku, būna ten, kad jie prašo numerio, kaip čia vat labai gerai atrodau ir kažkaip daeina iki jų tos kalbos, bet aš ignoruoju ir kažkaip galbūt labai egoistiškai, vis tiek apie save pirma galvoju“. <...> *Nu sakau, pirma mintis man tai yra šeima, sūnus ir viskas. Ir tai, kad aš tiek pasiekiau, per tiek, aš nu nenorėčiau prarasti tikrai. Man taip brangu“* (12).

„Aš nebendrauju. <...> Nu... nėra apie ką kalbėti. Tai išvis nėra apie ką. Tas pats vengimas... nu nu, aš nesiruošiu, kol nevirtosiu, lankytis vietose, kur yra tokių žmonių. Jeigu yra, tiksliai buvo tokių dalykų, kaip prie manęs vartojo, aš nesakau, kad tai mane kažkaip tai sužeidė, bet aš jaučiau kažkokią tai įtampą, ir ta įtampa man nemaloni. O su pagėrusiais aš galiu kalbėti iki tam tikro lygio, iki nu kol tas glebėsčiavimasis neprasideda ir man nelabai trukdo... kartais, nu kartais, aišku labai norisi ten išgerti ir tai va su vartojančiais aš nelabai įsivaizduoju, kaip sėdėti su vartojančiais viename kambaryje ir žiūrėti, kaip vartoja. Kol kas tai ne man ir nenoriu, ne nebus. Bent man taip atrodo. Šiam momentui, tai tiksliai, nenoriu vartoti. O be to ką su jais kalbėt?“ (14).

Viena informantė pasakojo, kad net išgirdusi iš vis dar vartojančių narkotikus asmenų pagalbos prašymą (nes ji juos įkvepia savo pavyzdžiu) nenorėjo su jais bendrauti ir „*ignoravo*“ tokią sąveiką. Bendravimo su vis dar aktyviai vartojančiais asmenimis vengiama ir dėl to, kad jis gali paskatinti vėl pradėti vartoti narkotikus, todėl geriau nuo jų atsiriboti, nes „*nenoriu prarasti*“, juk tai, kas pasiekta, yra „*brangu*“, „*nėra apie ką kalbėti*“.

Tyrimo duomenys leidžia daryti prielaidą, kad tokio bendravimo vengiama ir dėl to, kad tiesiog buvę narkotikų vartotojai save laiko jau kaip sėkmingai sukūrusiais buvusio narkotikų vartotojų vaidmenį, kuris jau neturi nieko bendrą su vis dar narkotikus vartojančiais („*ką su jais kalbėti?*“; „*<...> nesiruošiu, kol nevirtosiu, lankytis vietose, kur yra tokių žmonių*“; „*<...> aš*

nelabai įsivaizduoju, kaip sėdėti su vartojančiais viename kambaryje <...>“). Jei neišvengiamai tenka susidurti su tokiais asmenimis, dažniausiai toks susidūrimas kelia *įtampą*, kuri yra *nemaloni*.

Apibendrinant ketvirtą etapą, galima pastebėti, kad:

1. Buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai vengia sąveikos su vis dar narkotikus vartojančiais, nes ji primena jiems jų praeitį, kurią jie nori pamiršti.
2. Sąveika su vis dar narkotikus vartojančiais asmenimis yra erzinti, keliantį įtampą ir jos vengiama.
3. Sąveikos su vis dar vartojančiais narkotikus vengiama ir dėl to, kad bijoma, jog prisiminimai apie narkotikų sukeltą poveikį gali vėl paskatinti pradėti vartoti narkotikus.
4. Buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai save laiko pasiekusius aukštesnį statusą visuomenėje, lyginant su vis dar vartojančiais narkotikus.

Penktas etapas.

Asmenys, turintys gana ilgą narkotikų neįvartojimo patirtį, vengia kalbėti apie savo praeitį su kitais, nors pabrėžia, kad, esant poreikiui, nebijo apie tai užsiminti. Bendravimo metu yra atsirenkama, kada, kur ir kokią informaciją apie save pateikti, o kokią geriau nutylėti:

*„Atvirai, nei darbe, nei moksluose **tikrai niekas nežino praeities**. Ta prasme, yra realiai kur geriausia, kur aš sakau, kad „aš alergiška ir aš negeriu“. Ten jeigu mažiau pažįstami kažkokią turi situaciją, sakai „nenoriu“ ir, ta prasme, **niekas tikrai nežino**. Iš mano tos dabartinės aplinkos **mano praeities tikrai niekas nežino**“*
(12).

*„Tai visą laiką su, su žmonėmis papras..., kurie, nu nėra priklausomi, tai **būtų juokinga man skelbtis, kad aš esu priklausomas ir kad mano gyvenime ten buvo visokių dalykų. Aš nemanau, kad tai yra teisingas dalykas, bent jau iki šiol. Nemanau, kad tai yra būtina ir kad man kažkame padėtų. Nebent jeigu ten... nežinau, jeigu ieškočiau gailėsčio, būtinai pasisakyčiau. Arba noras pasirodyti prieš kitą ten ... kai kurių dalykų nenuslėpsi, kartais išlenda. Ir aš neslepiu, kartais net su pasididžiavimu sakau, kad aš esu „sėdėjęs“** (buvęs laisvės atėmimo*

vietose – autorės pastaba). *Ir gerai tai jau, ar negerai, tai čia jau puikybė...*“ (I4).

„Dažniausiai aiškiausiai ir saugiausiai pasirenki tada, kai yra atskleisti tam žmogui, su kuriuo tu betarpiškai bendrauji. Nekalbu apie paauglius ir labai jaunus žmones. Bet kai tai yra žurnalistas, kuris nori parašyti į laikraštį, kai tą laikraštį bet kas skaitys, kai yra žmogus suinteresuotas tą istoriją panaudoti kažkokiems kitiems darbams, tada reikia rimčiau pagalvoti“ (I3).

Citatose, pateiktose iš interviu, matome, kad buvę narkotikų vartotojai siekia nuo kitų nuslėpti savo praeitį („*nei darbe, nei moksluose tikrai niekas nežino praeities*“ (I2). Informantai teigia, kad praeities viešinimas jų atžvilgiu nebūtų „*teisingas dalykas*“ (I4) ir kad „*<...> man kažkame padėtų*“ (I4). Tačiau kartais gali būti apsisprendžiama pavišinti savo praeitį tikintis „*gailėsčio*“ (I4) arba norint „*pasirodyti*“ (I4) prieš kitus. Vis tik apie savo praeitį dažniausiai yra kalbama tik tais atvejais, kai tai daryti yra „*saugu*“ (I3) ir kai su sąveikos dalyviais „*betarpiškai bendrauji*“ (I3). Taigi, tyrimo duomenys leidžia daryti prielaidą, kad buvę narkotikų vartotojai apmąsto ir planuoja, kada verta savo praeitį pavišinti, o kada ją geriau nuslėpti.

Interviu metu su didesnę narkotikų neįvartojimo patirtį turinčiais asmenimis buvo jaučiamas gana *didelis pasitikėjimas savimi* ir tai tarsi susiję su tuo, kad jie gana aiškiai sau yra pripažinę savo praeitį, galbūt pripažinę tam tikras klaidas, susitaikę su pasekmėmis ir galvoja, kad vis tik daugelio asmenų gyvenime yra buvę atvejų, kai reikia kažką slėpti iš savo praeities nuo kitų, todėl jie save tarsi laiko jau tokiais, kaip kiti, tik turinčiais tam tikrą paslaptį:

„Kad aš nepasakyčiau, kad aš šiaip blogai jaučiuosi, aaaaaa.....tai turbūt anksčiau labiau reikėjo tai slėpti ir buvo žymiai baisiau negu dabar, aš dabar nebijau žmonėms į akis pažiūrėti, aš nieko blogo nedarau. Šiaip aš nevagiu, aš negeriu, aš neįvartuju narkotikų, aš stengiuosi kiek išmanydama rūpintis šeima ir vaikais, kiek išneša ta mano galva, tai, tai aš manyčiau, kad tas toksai, nuo kažko, kažką nuslėpti tai, tai... tai čia toks, kiekvienas žmogus turi kažką gyvenime slėpti, tai čia ar tas dalykas, ar kitas, tai aš nemanau. Plius dabar visuomenė, kažkiek po biškį, po truputį keičiasi, kitų replikos būna, va išgirde, kad šaunuolė ir taip toliau. Va ir taip toliau.. Va, čia mūsų nauji, jauni kaimynai atsikraustė, tai mes čia pradėjome kalbėtis, išsikalbėjome, ir eeee, kitiems, būna kai pasakai, tai ateina klausia, pasirodo panašios situacijos šeimoj,tai...<...>“ (I1).

*„Žinai, svarbu, kaip tu šiandien gyveni, žmogus gali nu.. kaip pasakyti, jisai nekalbant jau apie tai, kad jis praeityje, tuo labiau, kad aišku, tai yra neįvertinama. Nu kaip, kaip pasakyti, **bet tai yra mano gyvenimas, mes kiekvienas turime savo gyvenimą, ir turime kažkokių dalykų, dėl kurių mums gal gėda ir panašiai. Dėl vienu dalykų mes džiaugiamės...**(I3).*

Lygindami savo praeitį ir dabartį, buvę narkotikų vartotojai pabrėžia, kad praeityje buvo daugiau įvairių dalykų, kuriuos turėjo slėpti nuo kitų negu dabar, kai jie nevaratoja narkotikų. Ilgainiui, buvę narkotikų vartotojai tarsi supranta, kad jie „*nieko blogo nedaro*“ (I1) ir dėl to „*nebijo žmonėms į akis pažiūrėti*“ (I1). Lygindami savo praeitį, kurioje jie „*gėrė*“, „*vartojo narkotikus*“, „*vogė*“ (I1), su dabartiniu jų gyvenimu, kuriame jie „*rūpinasi šeima ir vaikais*“, „*stengiasi*“ (I1) ir jiems tampa svarbiausia tai, „*kaip tu šiandien gyveni*“ (I2).

Norėdami pasijusti tokiais kaip kiti visuomenės nariai, buvę narkotikų vartotojai tarsi bando save raminti tuo, kad „*kiekvienas žmogus turi kažką gyvenime slėpti*“ (I1), „*mes kiekvienas <...> turime kažkokių dalykų, dėl kurių mums gėda <...>*“ (I3).

Kai kuriais atvejais sąmoningai yra pasirenkama nekalbėti apie savo praeitį dėl vaikų, kuriems *viešumas gali pakenkti* ir jų praeitis *turėti įtakos bendravimui įvairiose srityse* (mokykloje, kieme ir kt.), nors ir nebijoma savo praeities:

*„<...> tiesiog, aaa, dabar tai nu, realiai, tai **nėr ko man dabar slėpti...** iš tikrųjų, tik kad būčiau viena, tai man iš tikrųjų būtų tas pat, tik tiek, kad **vat, vaikai yra, aišku, gali keistis, ten toj pačioj mokykloj, ar darželyje, požiūris į vaikus..** Asociali šeima ir panašiai, tėvai ten buvę narkomanai, juk nesako, ten buvę....YRA.... ir viskas. <...> Nu žodžiu, tai... slėpti dabar man, tai nežinau... nu aišku, toks požiūris yra dar, bet **anksčiau buvo ką slėpti daug daugiau.** Gal kažkam nepasakyt kažko.... gyvenimas pasikeitė labai. <...> tiesa, buvo viena buvusi draugė, kuri pasakė, kad kitai, va kaimynei, kad „**aš tai neleisiu savo vaikų su jos vaikais**“, aaaa, reiškias, ten žaisti, ar panašiai bendrauti“ (I1).*

*„Galbūt dabar iškyla **vėlgi problema su vaiku**, jam penkeri metai, ir ta prasme iš mūsų pokalbio, ten išlenda „**priklausomas**“, „**grupės**“, dar **kažkas, ir jisai labai labai aktyviai klausinėja, kas čia, kodėl, kaip.** Va, šitoj vietoj **neaišku, kaip elgtis.** Nes, nu yra ir prie kitų žmonių, kad „**tėtis išėjo į grupę**“. Hmmm..... ir **kaip išsisukti ta prasme.** Jau kaip tą vaiką, ar*

čia jam pasakoti, ar tą praeitį, aišku, jam penkeri metai, nei jis čia supras, nei nu...“ (I2).

Besiplečiantis buvusių narkotikų vartotojų sąveikos dalyvių ratas ir jų naujai įgyti vaidmenys (tokie, kaip, pavyzdžiui, tėvai) daro įtaką tam, kad jie turi gerai apgalvoti, ką galima, o ko negalima apie save pateikti kitiems. Nors ir atrodytų, kad su praeitimi jau seniai susitaikyta ir praeitis jau nekelia realios grėsmės („*nėra ko man dabar slėpti*“ (I1), tačiau dėl vaikų, kuriems iškiltų grėsmė, jei apie tėvų praeitį būtų žinoma, apsisprendžiama ją, kiek įmanoma, slėpti.

Kita vertus, vaikai gali išduoti jų praeitį, nes ne iki galo supranta, kuo ta praeitis yra kitokia, ir jiems smalsu „*kas čia, kodėl, kaip*“ (I2). Todėl reikia būti pasiruošus „*kaip išsisukti*“ (I2).

„Nesakysi gi atėjęs, nu čia aš, žinot, vartoji narkotikus (juokiasi) paskutinius metus čia. Pradėjau varyt ir pasitūsinau normaliai, dabar galvoju, reikia keist gyvenimo būdą ir dirbsiu pas jus (juokiasi), nemanau, kad labai ten kas tave paimtų dirbt ir šiaip. Nu va“ (I8).

Savo praeitį tenka slėpti ir nuo asmenų, su kuriais bendraujama trumpą laiką, siekiant, kad ta draugystė greitai nenutrūktų. Informantų manymu, kai kuriais atvejais, tokiais kaip „*susipažinti su mergina*“ (I9), bent iš pradžių yra svarbu slėpti savo praeitį, nes ją atskleidus pasekmės būtų nepageidautinos ir mergina gali „*išeiti*“ (I9). Tik užmezgus glaudesnius santykius, kai „*pradės link to eiti*“ (I9), galima atskleisti informaciją, susijusią su praeitimi.

„Jo. Ne visada reikia kalbėt, man atrodo, apie tokias. Daleiskim su mergina iš tikrųjų jo, nu va taip susipažinimas su mergina, jo, ir tu iškart pasakai: aš buvau toks, toks, toks ir toks. Nu jinai ką daro (juokiasi), jinai paima ir išeina, nu iš tikrųjų taip negalima. Po to jau, gal kai jau santykiai bus rimti, nu, pradės link to eit, tada jau galima pripažint ir nu, pasakyt, kad tai taip ir taip. Bet iš pradžių galvoju, kad nu, neverta. Mokykloj irgi nu, iš tikrųjų važiuoja pas nu, žmonės pas mus em, toks kaip stereotipas, kad narkomanas – čia fsio, čia, nu ten žmogžudys ir toks panašus, bet jie nieko nežino apie nevartojančius narkomanus, iš tikrųjų nevartojantys narkomanai, tai ski.. tai kaip žemė ir dangus skiriasi ten, kur anksčiau čia telefonai pas mus guli, jeigu vartotų, tai čia negulėtų pusę valandos telefonai. O čia daba ir pinigai, ir nieks net nekreipia dėmesio, ne jo ir nepamis, jeigu ne jo, net kito daikto nu, nu tai kaip žemė ir dangus skiriasi ir vat sakyt žmonėms nu, kad aš narkomanas ir ten save su plakatais eis, aš va (vaizduoja užrašą ant krūtinės). Ne, iš tikrųjų to

nereikia ir. Jeigu prireiks, aš pasakysiu kam nu, nors bet iš tikrųjų tu girtis tai nelabai. Nelabai sveika. Mąstyt taip. Eit ir sakyt“ (19).

Savo praeitį geriau nuslėpti ir tokiose situacijose, kai norima įsidarbinti („*nesakysi gi atėjęs <...> vartoju narkotikus“* (18)). Tokiais atvejais pasirenkama sąmoningai neatskleisti savo praeities dėl galimos diskriminacijos, stigmatizacijos, nes sužinojus jų praeitį „*nemanau, kad labai ten kas tavo priimtų dirbti <...>“* (18).

Visuomenei, kaip jau ir buvo minėta, nesvarbu, kiek laiko asmuo nevartoja narkotikų, jie išlieka „*žmogžudžiais“* (19). Todėl pasirenkama bent kurį laiką savo praeitį slėpti ir ją atskleisti tik tada, kai tai padaryti bus saugu.

Netgi gana priverstinose situacijose asmuo siekia nuslėpti savo praeitį meluodamas, nutylėdamas ir pan.:

„Kadangi pas mane hepatitis C, aš bandžiau... kadangi perėjau į kitą polikliniką, ta prasme, tai buvo ekspromtu, man reikėjo siuntimo į Žvėryną, ir gydytojai pasakiau, kad man reikia to siuntimo ir jos reakcija buvo, nu ten akivaizdi: ten labai nustebusi, akis išpūtusi. Ir aš, aišku, ekspromtu sakiau, kad buvo kraujo perpylimas ar kažkas ir ... nu ta prasme, visuomenės požiūris tikrai yra Aš kai dirbu tokioj dar aplinkoj, užaina kalba apie priklausomus, narkomanus, nu tai jinai yra smerkianti. Ir nu... Aš kaip ir viduj, norėtuši ten ginti, aiškinti, įrodinėti, bet nu... tai ne ta vieta, ir aš, kaip ir sau užsitraukčiau kažkokį kreivą žvilgsnį, ir ir taip toliau“ (12).

Praeitis laikoma paslapyje tais atvejais, kai tikimasi „*smerkimo“*, „*kreivo žvilgsnio“*, nes visuomenė neskiria buvusio narkotikų vartotojo nuo vis dar vartojančio.

Būna ir tokių situacijų, kai asmenys yra priversti, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, atskleisti visą tiesą apie savo praeitį. Tačiau tokiais atvejais jaučiamasi *nesaugiai* ir susilaukiama iš aplinkinių *neigiamos reakcijos*:

„<...> vis yra dar, yra žmonių... kuriems gali tai sakyti, bet patyriau, kad yra žmonių, kuriems negali tai sakyti. Ir aš patyriau, kai pats pirmas buvo kartas tai, kai gimdžiau Eglę ir darė man Cezario pjūvį, ir aš nu, aš privalėjau pasakyti, kad aš sergu hepatitu C. Aišku, ten tyčiojosi, aš ten verkiau, kad žodžiu ten, nu....kad, kalbėjo tos moterys tarpusavy, kad „tut narkomanku privezli“ („čia narkomanę atvežė“ – autorės vertimas). <...> O viena gydytoja, nuėjau jau su antru vaiku, reiškias, tai aaaa... va yra hepatitis C, tai kokiū, būdu? Va... aš pasakiau, kad dabar nevartoju, tai buvo kokie 3–4 metai, kai aš nevartoju, tai buvo klausimas, kuris mane

įskaudino, nu čia, aišku.... tai „ar tai nuo kito vyro“, žodžiu, kad vaikai ne nuo to paties vyro, nors nu... aš gyvenu su vienu ir vaikai nuo kito vyro.... nu.... kad.... Nu tai vat toks, aišku, nežinau, čia toks žmonių požiūris.... nu aaa.... sakiau...jooo.... Dabar tai daug kur vengiu, einu, lipu pers save, pasakau, kad pas mane hepatitis C. Aišku, jei pas mane nebūtų to, tai aš iš viso niekam nesakyčiau ir nepasakočiau. Bet.... nu.... aišku tada kyla klausimas... „o tai iš kur tas hepatitis C pas tave“. Na, kai pasakai, tada jau...“ (11).

Tam tikros aplinkybės, tokios, kaip, pavyzdžiui, sveikata, dažniausiai reikalauja medikams atvirai prisipažinti apie savo praeitį. Priverstinis prisipažinimas susilaukia neigiamos reakcijos, tokios kaip „tyčiojimas“ ir išankstinė neigiama nuomonė apie asmenį („jei tu jau vartoji, tai ir vaikai nuo kito vyro <...>“). Taigi, kai kuriose situacijose būtina atskleisti savo praeitį, nors jei būtų pasirinkimas „niekam nesakytu ir nepasakotu“.

Reziumuojant penktą etapą reikėtų išskirti šiuos aspektus:

1. Buvę narkotikų vartotojai kai kuriais atvejais sąmoningai pasirenka neatskleisti savo praeities, nes tai padaryti būtų nesaugu dėl tam tikrų pasekmių, tokių kaip pasmerkimas, nepasitikėjimas ir panašiai.
2. Buvę narkotikų vartotojai, sąveikaudami su kitais asmenimis, įvertina situaciją ir apmąsto, planuoja, vertina galimas pasekmes ir priklausomai nuo to vienais atvejais pasirenka atskleisti savo praeitį (tarkime, medikams, nors ir tikimasi sulaukti pasmerkimo), kitais atvejais nutylima.
3. Buvę narkotikų vartotojai, kurie turi vaikų, savo praeities stengiasi neatskleisti dėl galimų pasekmių vaikui (smerkimo, patyčių ir pan.), o ne jiems patiems.

Apibendrinant visus kuriamo / atkuriamo vaidmens etapus ir jų reikšmę, reikėtų pastebėti, kad buvę narkotikų vartotojai bendraudami su kitais asmenimis pasitelkia gebėjimą skirti tai, kas bendra, ir tai, kas unikalų. Nuo to skyrimo priklauso ir pasirenkama sąveikos strategija. Buvusiems narkotikų vartotojams tenka grumtis su psichologiniais ir socialiniais išgyvenimais ir

suderinti savo praeitį su dabartiniais savimi ir išmokti naujų bendravimo ir savęs pateikimo taisyklių. Tai daryti yra žymiai saugiau ir paprasčiau (ypač narkotikų nevartojimo pradžioje), jei kiti sąveikos dalyviai yra supratingi ir nuo jų nereikia slėpti praeities, nes grumtynės su praeitimi sukelia sunkių problemų ir abejonių. Net ir pastangos, kurias jie įdeda kurdami buvusių narkotikų vartotojų vaidmenį, juos priverčia sutrikti, abejoti, jaustis nesaugiai. Netgi konstituojamos taisyklės (kurios aptartos ankstesniuose skyriuose) ne visada padeda pasijausti saugiau ir tenka pripažinti, kad niekas neturi teisingų atsakymų ir patarimų, kaip ir kada geriau pasielgti.

Tikėjimas, kad esi „buvęs“ narkotikų vartotojas, yra labai netvirtas pirmais blaivybės metais, tačiau laikui bėgant ir įsiliejant į visuomenę, jis darosi žymiai tvirtesnis (ypač tada, kai yra sukurta šeima, turi darbą).

Taigi, kurdami / atkurdami buvusių narkotikų vartotojų vaidmenį, asmenys pasitelkia įvairias tvarkas, jas sumaniai panaudoja ir taip siekia ne tik patys sau pripažinti kuriamo vaidmens realumą, bet ir juo įtikinti kitus. Buvę narkotikų vartotojai, norėdami pasiekti numatytą tikslą (sukurti / atkurti buvusio narkotikų vaidmenį), turi atsižvelgti į tai, ko jie išmoko anksčiau, ir ko, remiantis jų ankstesne patirtimi, iš jų yra reikalaujama siekiant realizuoti savo siekius ir pakeisti kažkokią savybę tam tikroje aplinkoje (tarkime, nuslėpti savo praeitį ar pan.). Neprisitaikius prie aplinkos ir kitų sąveikos dalyvių, buvusio narkotikų vartotojo statusas visuomenėje gali būti kvestionuojamas, jei asmuo nesugebės elgtis remiantis atitinkamomis taisyklėmis.

2.2.2.3. Teigiamas ir (ar) neigiamas santykis tvarkų atžvilgiu

Kurdami / atkurdami buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį asmenys, yra įtraukti į *tikėtinus*, *savaimė suprantamus* įvykius, su kuriais jie susiduria konkrečiose socialinėse situacijose. Kaip galima pastebėti iš aprašymo apie tvarkų konstituavimą reabilitacijos centruose, teigiamas ir neigiamas santykis jų atžvilgiu yra institucionalizuojamas ir kontroliuojamas įvairių elgesio,

erdvės, ritualų ir panašiomis taisyklėmis. Tai labiausiai pastebima skaitant reabilitacijos centro medicininę dokumentaciją, t. y. vadinamąją „paciento bylą“, kurią vieną kartą per mėnesį (esant reikalui ir dažniau) pildo specialistai (gydytojas-psichiatras, psichologas, socialinis darbuotojas).

Tiriant pacientų bylas, galima išskirti šias teigiamo ir (ar) neigiamo išipareigojimo tvarkų atžvilgiu apraiškas (žr. 7 lentelę):

7 lentelė. Teigiamo ir (ar) neigiamo santykio tvarkų atžvilgiu apraiškos reabilitacijos centro vedamuose dokumentuose

Buvusiam narkotikų vartotojui priskirtas tipiškas sąveikos požymis	Tipiškos sąveikos komponentai	Citata iš pacientų istorijų
Kuriama „teisinga“ buvusio narkotikų vartotojo sąveika	Bendravimas su personalu; Bendravimas su kitais buvusiais narkotikų vartotojais; Pagalba kitiems buvusiems narkotikų vartotojams; Dėmesio skyrimas paskirtų užduočių atlikimui;	<i>Noriai bendradarbiauja su personalu. Stengiasi atlikti paskirtas užduotis. Padeda kitiems pacientams ruošos darbuose. <...> Pradėjo kalbėti apie save, savo požiūrį į sveikimo programą, jos supratimą. Daug dėmesio skyrė fazės analizės rašymui, konsultacijoms su specialistais. <...> Laiku atlieka paskirtas užduotis. <...> Aktyvus. Skaito literatūrą <...> Noriai lanko AN susirinkimus <...>, sudarinėja tolesnį sveikimo planą.</i>
Kuriama „neteisinga“ buvusio narkotikų vartotojo sąveika	Vengia bendravimo su personalu; Vengia bendravimo su kitais buvusiais narkotikų vartotojais; Nedemonstruoja savo jausmų; Impulsyviai reaguoja į aplinką;	<i>Vengia kalbėti apie save, klausosi kitų grupės dalyvių. <...> Skundėsi silpnumu, nuotaikų kaita. <...> Retai kalba apie save, savo problemas, būseną. Dažnai svyruoja nuotaika <...> Retai kalba apie save ir išitraukia į pokalbius su kitais. <...> Kartais buvo impulsyvus, jautriai reagavo į kitų grupės dalyvių pasisakymus apie jį. <...> Dažnai konfliktuoja su kitais pacientais. <...> Atsargus, stebintis. <...> Retai kalba apie save, savo jausmus.</i>

Galimybė vėl pradėti vartoti narkotikus	Nekalba apie narkotikų pasekmes; Nelanko anoniminių narkomanų / alkoholikų grupių; Neprisiima atsakomybės. Abejoja ar nesutinka, kad reikia atsisakyti kitų narkotikų, nuo kurių nebuvo priklausomas	<i>Vengia kalbėti apie praradimus <...> nevengia ieškoti kaltės kituose bei pasiteisinimų <...> nelanko AN <...> pritrūksta tolerancijos ir atsakomybės, kada primenamas praeities laikotarpis <...> Pacientas nevisiškai įsisąmoninęs priklausomybę nuo cheminių medžiagų (iš dalies neigia priklausomybę nuo alkoholio) <...></i>
Linę manipuluoti ir prisitaikyti prie aplinkos	Užima stebėtojo poziciją; Prisisitaiko aplinkoje; Geba manipuluoti kitais	<i><...> Atsargus, stebintis. Bando prisitaikyti aplinkoje, bet vengia atkreipti dėmesį. <...> Pacientas labai atsargiai prisileidžia kitus arčiau prie savęs. Vengia atvirauti, daugiausia klausinėja pats, rodo iniciatyvą, jei kas jį domina. Bet pajutęs grėsmę labai greitai pasitraukia į šoną. Jautrus kritikai, bet valdosi parodydamas, ką mano. <...> Nori būti vertinamas, giriamas, siekia atkreipti dėmesį pasakodamas anekdotus <...>.</i>

Kaip matome iš pateiktos lentelės, vieni elgesio, jausmų išraiškų ir panašūs bruožai („*norai bendradarbiauja su personalu*“, „*padeda kitiems pacientams*“, „*sudarinėja tolesnį sveikimo planą*“ ir kt.), specialistų yra priskiriami kaip pastangos siekti nevartojančio narkotikų vaidmens, ir, specialistų nuomone, šios pastangos yra „teisingos“.

Kiti dalykai laikomi kaip neteisingos sąveikos, kurios gali turėti įtakos asmens grįžimui prie psichoaktyvių medžiagų vartojimo („*vengia kalbėti apie save*“, „*svyruoja nuotaika*“, „*vengia kalbėti apie praradimus*“ ir pan.).

Pacientų bylose, kurias pildo reabilitacijos centro specialistai, yra ryški, remiantis Garfinkeliu (2005;17), atskaitų formulavimo apraiška „pasirenkant sveiko proto situacijas“: paciento bylose galima rasti tai, kad specialistai, pildantys tuos dokumentus, patvirtina tam tikrus „sveikstančio / buvusio“

narkotikų vartotojo bruožus, kaip svarbiausias sąlygas ir kaip dalykus, kurie rodo, kad asmuo „eina teisingu“ keliu, arba priešingai.

Taigi, galima apčiuopti tam tikrą įvykio-indekso apraišką, kai, pavyzdžiui specialistai įvykį „jautiesi piktas, dirglus“ talpina į indekso „jaučia potraukį vėl pradėti vartoti narkotikus“ identifikaciją. Galima daryti prielaidą, kad svarbu tai, jog kiti, dažniausiai sąveikaujantys su buvusiais narkomanais nariai (čia tikslinga panaudoti terminą „narys“, kaip jį naudojo Garfinkelis apibūdindamas ne atskirus individus, bet jų veiklą, kuri išsirutulioja kaip tam tikra įgudusi praktika), sutartų dėl esančių vertybių, taisyklių, apibrėžimų vienodo traktavimo. Specialistai pateikia buvusių narkotikų vartotojų veiklą kaip turinčią tam tikrą laikiną struktūrą, o jų atliekami veiksmai – kaip turintys tam tikrą vidinę laikiną struktūrą.

Priimant asmenį į reabilitacijos centrą, ten dirbantys specialistai (analizuotų pacientų bylų atveju – psichiatrai) renka informaciją apie asmenį ir pildo vadinamąją subjektyvią anamnezę (remiantis paciento žodžiais). Peržvelgus 14 pacientų bylų, galima aprašyti tipišką buvusio narkotikų vartotojo „karjerą“ prieš patenkant į reabilitacijos centrą:

1. Stebimas ne vienas bandymas pradėti kurti buvusio narkotikų vartotojo sąveiką (pakartotiniai gydymaisi įvairiose gydymosi programose).
2. Turi problemų namuose dėl narkotikų vartojimo, tokių, kaip blogi santykiai su tėvais, finansinės problemos.
3. Sveikatos problemos: nerimas, nemiga ir kt.
4. Kitos problemos dėl narkotikų vartojimo: nebaigta mokykla ar kita mokslo įstaiga, suteikianti išsilavinimą; neturėjimas jokių darbinių įgūdžių ar prarastas darbas dėl narkotikų vartojimo; teistumas.
5. Elgesys, laikysena priimant į reabilitacijos centrą: santūrus, įsitemęs, mandagus, stebintis, nepasitikintis kitais.
6. Požiūris į savo ligą (į narkotikų vartojimą): formaliai kritiškas.
7. Išvaizda, apsirengimas: tvarkingos išvaizdos.

Reikėtų paminėti ir tai, kad personalas ne tik priskiria asmenims teisingą ir (ar) neteisingą veiklą, kuri tarsi parodo, kaip asmeniui sekasi kurti / atkurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, bet jie taip pat kuria ir tam tikrą savo kaip personalo įspūdį prieš juos.

Apibendrintai galima išskirti šias veiklas, kurios atsiranda kaip dviejų sąveikos šalių (personalo ir buvusio narkotikų vartotojo) veiklos rezultatas, nuolat rūpinantis veiklos suderinimu:

1. Personalas rūpinasi, kaip parodyti buvusiam narkotikų vartotojui, kad tai, kas yra skelbiama kaip socialinės sąveikos tvarka institucinėje aplinkoje, yra teisinga ir būtina naujam vaidmeniui. Buvę narkotikų vartotojai rūpinasi, kaip parodyti personalui, kad jie kuria / atkuria vaidmenį, bet kartu ir ne su viskuo linkę sutikti.
2. Personalas siekia įtvirtinti, o buvę narkotikų vartotojai – perimti ir pademonstruoti tai, kas siejama „gamybos programomis“, „elgesio taisyklėmis“, „priežastimis“, „sąlygomis“ ir t. t., kurios laikomos savaimė suprantamomis, sudarytomis iš konkrečių taisyklių, nurodymų, elgesio (pavyzdžiui, lankymas *anoniminių alkoholikų / narkomanų*, analizavimas savo praeities poelgių ir kt.).
3. Personalas siekia atskleisti tam tikrus lūkesčius, kurie taikomi buvusiems narkotikų vartotojams vertinant, kaip jie (ne)perima konstituojamas „tipines situacijas“, kurios leistų užtikrinti „teisingą“ / „neteisingą“ veiklą, tinkančią buvusio narkotikų vartotojo vaidmeniui.

Pacientų bylose specialistai įrodinėja tam tikrą indeksinių išraiškų ir indeksinių veiksmų racionalumą. Kaip parodė reabilitacijos centrų veiklos dokumentų analizė, buvusių narkotikų vartotojų sąveika yra kuriama jiems diegiant atitinkamas taisyklės, Tarkime, viena informantė pasakoja, kad yra taisyklė, kurią ji perėmė iš reabilitacijos centro ir laikosi jau daug metų, tai taisyklė neplanuoti, kas susiję su blaivybe, į priekį, t. y. negalima sakyti, kad rytoj būsiu jau, pavyzdžiui, tiek ir tiek metų nevartojantis. Reikia kalbėti tik apie šią dieną:

*„Jo, pas mus juk tai **negalima sakyti, šiandiena** jeigu jau neužgersiu ar neužvartosiu iki 12 val. , (juokiasi) **tada rytoj jau bus rytoj** (juokiasi). <...> Nes iki tol tu darei, ką norėjai, kaip norėjai, ir ir panašiai, o čia tau padeda susigaudyti tos taisyklės. Ir ten, kad, tarkim, kad „„**šiandien nevartoju, o rytoj nežinau, iš pradžių varo į paniką, kaip aš čia dabar visą gyvenimą nebegersiu, ar dar kažką... tai šokas, bet kai pradedi galvoti, vat šiandien, ir psichologiškai lengviau, vat šiandien ištempti, o paskui gi daug lengviau, rytoj jau bus rytoj**“ (11).*

Tyrėjui pabandžius išprovokuoti ir paskatinti plačiau pakalbėti apie šios taisyklės prasmę, informantė gana ilgai galvojo ir pasakė tik tai, kad taip gal yra *saugiau* kalbėti, nors iš esmės juk nieko neatsitiks, jei bus nusižengta šiai taisyklei, jei jau asmuo sąmoningai ir tikslingai siekia nevartoti.

Taigi, atrodytų, kad informantai sutinka su jiems priskiriamomis teisingo ir (ar) neteisingo santykio tvarkų atžvilgiu reikšmėmis, tačiau galima aptikti ir tam tikrų prieštaravimų ir siekio „apeiti“ tai, kas yra jiems konstituojama.

Pavyzdžiui, reabilitacijos centrų specialistai įvairių užsiėmimų metu pabrėžia, kad jei asmuo visą likusį gyvenimą nesivadovaus diegiamomis taisyklėmis, pavyzdžiui, nesilankys reguliariai *anoniminių alkoholikų / narkomanų grupėse*, tai jis anksčiau ar vėliau sugrįš prie narkotikų vartojimo. Tačiau patys informantai, ypač kurie turi gana ilgą narkotikų nevartojimo patirtį, *su tuo sutinka tik iš dalies*:

*„Ir, nežinau, sakau, vat man, daug kas, **kas aktyviai vaikšto į grupes** (turima omenyje anoniminių narkomanų susirinkimus – autorės pastaba), **nesupranta, kodėl aš nevaikštau ir kaip aš išlieku, atseit „čia tu tiksinti bomba“ ir čia vieną dieną... nu, bet ... Kažkaip aš giliai viduje... aš žinau, kad kažkurią dieną aš galiu atkristi ir kad aš darau viską, kad aš neatkrisčiau**“ (12).*

Tačiau yra ir tokių informantų, kurie net ir ilgai nevartodami narkotikų linkę vadovautis šiomis taisyklėmis, principais, *idealizuodami jas ir laikydami blaivaus gyvenimo pagrindu*. O nesilankymą *anoniminių alkoholikų / narkomanų grupėse* laiko kaip „išskirtinumą“, „uždarumą“, „šaltumą“, „puikybę“ ir tarsi neatitinkantį buvusiam narkotikų vartotojui keliamų standartų:

„Aš, na esu mačiusi tokių žmonių, kurie nelanko susirinkimų, kurie neina, nenagrinėja, sakykim, neskaito anoniminių alkoholikų literatūros

ir taip toliau. Bet aš labai tokia nenorėčiau būti, vat ir visas atsakymas. Tai yra uždara, tai yra šalta, tai yra, tai yra kažkoks išskirtinumas, aa.. aš atėjau į grupę, ir tos puikybės labai daug buvo manyje, kad aš esu dėkinga šiuo momentu, kad ta mano puikybė šiuo momentu, na tirpdė, su metais, su kiekvienu mėnesiu ir taip toliau“ (15).

Galima daryti prielaidą, remiantis tyrimo metu surinktais duomenimis, kad specialistai, dirbantys su buvusiais narkotikų vartotojais, apibrėžia tam tikrą tipišką veiklą, o prie šios tipiškos veiklos prisijungus buvusiems narkotikų vartotojams ir suteikus tai veiklai tam tikrą prasmę, veikla įgauna savaime suprantamos ir teisingos sąveikos tvarkos apraišką. Tačiau akivaizdu, kad kol asmuo yra reabilitacijos centre, kuriame socialinė sąveika yra organizuota ir prasminga ji tokia yra tik tol, kol buvę narkotikų vartotojai yra atsakingi už sąveiką ir prisiima išitraukimo į ją išipareigojimus. Kai tik pasitraukiama iš šios atramos, dažnai socialinė sąveika, pradedama organizuoti tik iš dalies laikantis kai kurių išipareigojimų, arba kuriami nauji išipareigojimai, tokie kaip išitraukimas į mokslą, karjerą, šeimą ir pan.

Turintys mažesnę narkotikų nevartojimo patirtį, asmenys greičiau yra linkę sutikti su jiems priskiriamu teisingu ir (ar) neteisingu santykiu tvarkų atžvilgiu ir jį pradeda laikyti kaip charakteringą, tipišką:

*„Na ir šiaip, ir dabar į daugumą dalykų žiūriu kitaip. Nu, ta prasme, važinėjimas netgi troleibuse talonėliu, čia buvo situacija, važiauvau į teismą irgi, du jauni bernai įlipo ir neturėjo talonėliu, dvi moterys priėjo prie kontrolierės ir ten neturėdami talonėlių pradėjo ten plėšytis, pro rankas ir ten naglai iššokinėti ir aš sėdžiu troleibuse ir galvoju, **nu koks naivumas neturėti dviejų litų ir po to plėšytis, bėgti per tą visą troleibusą ir atsistoję prieš tą troleibusą rodosi, stovi, žiūri naglai, nu. Man tai dabar atrodo nu, taip paprasčiausia bukas poelgis ir netoleruotinas ir aplamai. Dėl dviejų litų neapsimoka taip save vesti ir, ir turėti išvis tokį požiūrį, kad sutauptysiu du litus ir pravažiuosiu už valstybės pinigus ten geriau“ (17).***

*„Nu dabar jau vat vis tiek matai, **kad keičias požiūris į mane** nu vis tiek kažkokį palaikymą jau labiau ir šiltėja, vienu žodžiu santykiai. Su tais žmonėm, kur detoksikacijos skyriuose ane, tenai nu vat aš nežinau, man tai pyktis ima, kartais būna vat kada mes einam ten ir pašnekėt su jais, paragint, kad ta prasme, kad kažką tai darytų. **Matai, kaip mes kaip juos vadinam, tokius šalmus užsidėję, ausis užsikimšę ir jie ant savo bangos: „man čia trūksta tiktai vat merginos gražios, merso šustro, ir viskas, aš nebe narkomanas.“** Nu vat. Bet jame tu matai praeitį save ir va tas nu, pyktis toksai siutina, galvoji, kad nu kaip tau išaiškint, nu tai. Kažką*

daugiau reikia daryt, nu. Nu keičias dabar išvis tas visas tas mąstymas, požiūris, va taip“ (I12).

Kaip matome pateiktose interviu citatose, informantai pradeda vertinti tam tikras tiek savo, tiek kitų elgesio apraiškas, kaip teisingas ir (ar) neteisingas, tinkančias ar netinkančias buvusiam narkotikų vartotojo vaidmeniui. Asmenys, kurie mano, kad jiems gerai sekasi kurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, pradeda į „daugumą dalykų žiūrėti kitaip“ (I7), ir netgi smerkti tuos dalykus, kuriuos galbūt jie patys darė praeityje, kaip „bukas poelgis“, „netoleruotinas“ (I7). Kitų asmenų poelgiai, kuriuos anksčiau darė jie patys, dabar pradeda kelti „pyktį“ (I12), ir jie laikomi neatitinkančiais tam tikrų buvusiam narkotikų vartotojui keliamų reikalavimų („šalmus užsidėję, ausis užsikimšę“, „kažką reikia daugiau daryti“ (I12). Jie ne tik patys į anksčiau toleruotinus dalykus žiūri jau kitaip, bet, jų nuomone, ir kiti sąveikos dalyviai pradeda juos vertinti kitaip ir „keičiasi požiūris į mane“ (I8).

Ne tik rehabilitacijos centre, specialistų įrašuose galima aptikti teisingo ir (ar) neteisingo santykio apraiškų, jų yra ir pačių narkotikų vartotojų sąveikoje ir tai susiję su stigmatizacija. Asmuo gana ilgą laiką jaučiasi „kitoks“, „išskirtinis“, „nevertas“:

„Aš čia neseniai rašiau tą klausimą tokį, sau atsakinėjau, kaip aš save priimu kaip žmogų, kaip priklausomą žmogų. Ir aš save priimu taip, kad visą gyvenimą aš jaučiuosi, nu vat tas pagrindinis mano, kas yra mano priklausomybė, čia jau, jau iki to vartojimo buvo, aš jaučiuosi išskirtinis...ta prasme ne toks, kaip kiti. Aaa... ir pas mane toks buvo „nevertas“, nu vat aš visą laiką kažką įrodinėjau kitiems, kad nu vat sau kėliau kažkokius reikalavimus, ten gerai mokytis ten, kažkur sporte pasiekti, dar kažką vat, kad aš neturiu bijoti kažko, kad vat mane priimtu“.
(I10).

Narkotikų vartojimo periodas turėjo įtakos asmens tapatumui, kuris tapo „sulaužytu tapatumu“. „Sulaužytas tapatumas“ veikia buvusio narkotikų vartotojo vaidmens darybą. Buvę narkotikų vartotojai jaučiasi turį „ne tokią“ kaip „daugumos“ visuomenės narių patirtį ir tapatina save su „kitokiu“, nes „kitiems“ juos sunku suprasti.

Apibendrinant šį skyrių galima išskirti tai, kad:

1. Specialistai, dirbantys su psichoaktyvias medžiagas vartojusiais asmenimis, jų veiklai priskiria teisingos ir (ar) neteisingos veiklos apraiškas, kurios susijusios su sąveikos tvarkos konstituavimo procesu. Viena veikla yra priskiriamas „teisingai“ sąveikos tvarkai, kurios ir tikimasi iš buvusio narkotikų vartotojo, kita veikla yra laikoma „netinkama“ ir keliančia grėsmę vėl pradėti vartoti narkotines medžiagas.
2. Medicininiuose dokumentuose, kuriuos pildo specialistai, dirbantys su psichoaktyvias medžiagas vartojusiais asmenimis, stebimas atskaitų formulavimas pasirenkant „sveiko proto situacijas“. Specialistai fiksuoja tam tikrus „buvusiam narkotikų vartotojui“ būdingus ir „vis dar nepasirengusiam“ tokiu tapti bruožus.
3. Medicinos dokumentuose stebimas ir tipiškas buvusio narkotikų vartotojo „karjeros“ fiksavimas: keli bandymai nustoti vartoti narkotikus; problemos šeimoje, darbe, su sveikata ir pan.; formaliai kritiškas požiūris į savo ligą ir t. t.
4. Specialistai, dirbantys su buvusiais narkotikų vartotojais, socialinę sąveiką dažniausiai laiko drausminga / organizuota tada, kai ji atitinka reabilitacijos centre diegiamas taisykles. Tačiau patys buvę narkotikų vartotojai tas taisykles prasmingomis pradeda laikyti tada, kai jie patys prisiima atsakomybę už savo išitraukimą į jas.
5. Buvę narkotikų vartotojai ir patys vertina savo veiklą, priskirdami jei teisingos ir (ar) neteisingos veiklos apraiškas. Tai padeda atskirti tai, kuo save laiko asmuo, ir tai, ką jie turi bendro su kitais buvusiais narkotikų vartotojais, kas juos skiria nuo vis dar aktyviai vartojančių ar kitų visuomenės narių, kuriais jie nori tapti, kas yra priimtina kitame, o kas nepriimtina ir kodėl.

2.2.3. Įspūdžio kūrimo strategija ir reikšmė vaidmens darybai

Iš anksčiau pateiktų empirinio tyrimo duomenų galima daryti prielaidą, kad tarp buvusio narkotikų vartotojo įvaizdžio kūrimo proceso ir reabilitacijos centrų, įvairių *anoniminių alkoholikų / narkomanų grupių* ir pan. yra gana glaudus, abipusis ir dinamiškas ryšys. Būtent reabilitacijos centro, *anoniminių alkoholikų / narkomanų grupių*, įvairių priklausomybės srityje dirbančių specialistų konstituojamoms tvarkoms ir jų reikšmės suteikia pavidalą asmens veiksmams, kuriais ir kuriamas norimas vaidmuo, t. y. buvusio narkotikų vartotojo vaidmuo. Tai galime laikyti dideliu žingsniu, kuris daro poveikį didesnėms jiems prieinamoms socialinėms reikšmėms (karjerai, šeimai ir pan.), kurių pagalba jie dar stipriau įtvirtina norimą vaidmenį ir formuoja kitoki nei buvo anksčiau gyvenimo stilių, kuris tampa savotišku naujo vaidmens rekvizitu.

Teorinėje ir metodologinėje dalyje, remiantis Goffmanu, buvo pastebėta, kad norint suprasti sąveikos dalyvių „vaidybą“, turime suvokti atramines struktūras. Buvę narkotikų vartotojai, kaip aprašyta aukščiau esančiuose skyriuose, „remiasi“ į keletą atraminių struktūrų, kurios dauginasi, keičiasi. Tikrovė yra supaprastinama ir sąveikų situacijos pertvarkomos į savaime suprantamas. Goffmanas tokį tikrovės pertvarkymą aprašė kaip vykstantį pasitelkiant transformacijų rūšis, tokias, kaip *idealizacija, mistifikacija* ir pan., kurios yra ne tik mūsų mintyse, bet ir atitinka būdus, kuriais remiantis organizuojama veikla.

Todėl toliau pristatomos buvusių narkotikų vartotojų naujai kuriamos sąveikos įspūdžio valdymo strategijos pasitelkiant *fasadą, dekoracijas, vaidmenis, mistifikaciją* ir pan. Verta prisiminti tai, kad čia yra pateikiamos tyrimo metu aptiktos reikšmės, nes jų suteikimas, kūrimas yra nuolatinis procesas.

2.2.3.1. Fasadas ir dekoracijos

Reabilitacijos centrai yra tam tikras fasadas, kuris naudojamas pradedant kurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį. Reabilitacijos centruose gausu dekoracijų (auditorijos, kurios skirtos grupiniams užsiėmimams, įvairūs plakatai su tam tikrais tekstais⁵⁴, kurie padeda įtvirtinti norimą įspūdį), taip pat raiškos manieros, dienotvarkė, kuri padeda stiprinti reabilitacijos kaip centro, skirto priklausomiems nuo narkotinių medžiagų asmenims, veiklą, įtaką ir reikšmę. Netgi į reabilitacijos centrą atvykusiems svečiams (disertacijos autorės stebimu atveju – moksleiviams) nėra laužoma dienotvarkė, netgi priešingai, pabrėžiama, kad jos bus griežtai laikomasi:

„Mes gyvename savo gyvenimą ir jį gyvensime toliau. Ar jūs čia esate, ar jūs čia nebus, mes jį vis tiek gyvensime. Rytoj iš ryto bus plotų tvarkymas po pusryčių, tai yra po dešimtos penkiolika, jūsų pusryčiai bus anksčiau“
(Cit. iš Steb. Nr.1).

Taigi, toks pasakymas, kad nesvarbu, kas atvykę į svečius, vis tiek bus paisoma ir laikomasi dienotvarkės, ir atvykusieji iš dalies taip pat jos turi laikytis, parodo, kad siekiama suteikti akcentų, kurie pabrėžia reabilitacijos centro, kaip specialios įstaigos, turinčios ypatingą užduotį, specifiką. Jei tiesiog būtų leista svečiams bendrauti, būti kartu su reabilitacijos centro dalyviais, svečiai gali susidaryti įspūdį, kad jie pateko į grupę žmonių, kurie tiesiog būna kartu. Dienotvarkė, kurios reikalaujama laikytis, padeda parodyti reabilitacijos, kaip metodo, reikšmingumą priklausomiems nuo narkotikų asmenims, siekiantiems nevartoti narkotikų. Goffmanas tai pavadintų „*problema, kaip parodyti savo darbą, susijusi ne vien su tuo, kaip padaryti nematomus kaštus matomais*“ (Goffman 2000;45). Toks pabrėžimas gali būti traktuojamas kaip

⁵⁴ Reabilitacijos centruose prikabinta daug įvairių paveikslų, kuriuose surašyti pagrindiniai principai, kurių turėtų laikytis buvęs narkotikų vartotojas. Dažniausiai yra demonstruojami plakatai su anoniminių alkoholikų / narkomanų 12 žingsnių sąrašu, taip pat patalpose, kuriose vyksta grupiniai užsiėmimai, kabo plakatai su maldos žodžiais, kurių kalba visi reabilitacijos centro dalyviai rytais ir kt. Pastebėtina, kad daugumoje reabilitacijos centrų, viešai iškabinti šie maldos žodžiai: „Dieve, suteik man jėgų susitaikyti su tuo ko negaliu pakeisti. Drašos keisti ką galiu pakeisti ir išminties tą skirtumą suprasti“. Paklausus buvusių narkotikų vartotojų kodėl būten ši malda yra pasirinkta kiekvieną rytą kalbėti, dauguma atsakė, kad ji labiausiai atitinka jų dabartinę situaciją, t.y. jiems labiausiai trūksta drašos keisti savo gyvenimo būdą, ir išminties susitaikyti su tuo, kad priklausomybė narkotikams yra liga ir su ja tiesiog reikia išmokti gyventi.

raiškos manieros sustiprinimas, kuris parodo reabilitacijos dalyvių unikalų ir derantį tik tai situacijai bruožą (Goffman 2000;43).

Todėl norint kiek galima išsamiau atskleisti buvusių narkotikų vartotojų dramaturginės sąveikos aspektus, vadovaujantis Goffmanu, reikia aprašyti ir tai, kas pateikta nuotraukose⁵⁵, nes jose užfiksuota socialinė sąveika leidžia pastebėti, kaip asmenys siekia pateikti save, kokius simbolius naudoja, kurie liudija jų vieningumą, arba kokį statusą ar kompetenciją nutaria pademonstruoti (Michael ir Philip 2000;109).

Apžvelgiant nuotraukas laikomasi šių žingsnių:

1. Siekiama aprašyti nuotraukose užfiksuotus asmenis (lytį, aprangą, pozas, gestus ir kt.).
2. Siekiama aprašyti veiksmus (ką veikia, kuo užsiima ir pan.).
3. Siekiama aprašyti komandą ir jos elgesį (kokia grupė užfiksuota, ką ji veikia ir pan.).

Siekiant užtikrinti tyrime dalyvavusių informantų konfidencialumą, naudojamos tik viešai prieinamos fotografijos, kurios yra patalpintos reabilitacijos centrų internetiniuose tinklalapiuose. Buvo apžvelgta:

1. Priklausomybės ligų centro „Meikštų dvaras“ internetiniame tinklalapyje pateiktos nuotraukos.
2. Labdaros ir paramos fondo „Agapao“ internetiniame tinklalapyje pateiktos nuotraukos.
3. Labdaros ir paramos fondo „Vilties švyturys“ internetiniame tinklalapyje pateiktos nuotraukos.

Apžvelgus reabilitacijos centrų pateikiamas nuotraukas, stebimas savo, kaip turinčio konkretų tikslą – *padėti asmenims nustoti vartoti psichoaktyvias medžiagas* – įvaizdžio pateikimas. Pateiktose fotografijose matyti, kad buvusio

⁵⁵Lemertas (2002;xxxvii) pastebėjo, kad Goffmano sociologija yra televizualinė, nes tai, ką jis aprašo, tarsi leidžia vaizdžiai tą situaciją įsivaizduoti. Goffmanas tarsi „*žmogiškų niuansų mikroskopas*“ (Lemertas 2002;ix). Goffmanas (1979;8) surinko 508 nuotraukas, visų pirma reklamines, taip pat iš spaudos ir šeimos fotografijų, kurios vaizduoja moteris ir vyrus tiek kartu, tiek atskirai skirtingose gyvenimiškose situacijose. Naudodamasis nuotraukomis Goffmanas aprašė tam tikrą visuomenėje susiformavusių standartų įtaką asmenų savęs pateikimui. Apie tai plačiau galima rasti: Goffman E. 1979. *Gender Advertisements*. London: Macmillan.

narkotikų vartotojo vaidmuo kuriamas naudojantis šiomis fasado, kaip standartinės ekspresinės ekipuotės, išraiškomis:

1. Tradicijų gerbimo ir laikymosi demonstravimas.
2. Įsitraukimo į aktyvią darbinę veiklą demonstravimas.
3. Turiningo laisvalaikio leidimo demonstravimas.
4. Globojimo ir rūpinimosi gyvūnais demonstravimas.
5. Reabilitacijos centrų patalpų ir aplinkos demonstravimas.

Kai kurių reabilitacijos centrų internetiniuose tinklalapiuose pateiktos nuotraukos yra sukataloguotos, suteikiant katalogams pavadinimus (pastebėtina, kad visų trijų reabilitacijos centrų, kurių nuotraukos buvo analizuotos, katalogų pavadinimai yra panašūs).

Remiantis reabilitacijos centrų internetiniame tinklalapyje pateiktomis nuotraukomis ir jų pavadinimais, buvo išskirtos penkios reabilitacijos centro, kaip fasado, kuris demonstruojamas aplinkiniams, sritys (8 lentelė):

8 lentelė. Reabilitacijos centrų, kaip buvusio narkotikų vartotojo vaidmens fasado, kuris demonstruojamas aplinkiniams, sritys.

Reabilitacijos centras	Reabilitacijos centro suteikti pavadinimai nuotraukų katalogui	Išskirtos fasado sritys pavadinimas
Reabilitacijos centras „Meikštų dvaras“	Naujieji metai; Paparčio žiedas; Šventės	Tradicijų gerbimas ir laikymasis
Reabilitacijos centras „Agapao“	-	
Reabilitacijos centras „Vilties švyturys“	-	
Reabilitacijos centras „Meikštų dvaras“	Darbo terapija; Mūsų gyvūnai	Įsitraukimo į aktyvią darbinę veiklą demonstravimas
Reabilitacijos centras „Agapao“	Mokomės dirbti; Įgyjame naujas specialybes; Sveikame kūne sveika siela	
Reabilitacijos centras „Vilties švyturys“	Darbai; Mokymasis	

Reabilitacijos centras „Meikštų dvaras“	Relaksacija; Vasaros išvykos; Spartakiada; Žiemos išvykos	Turiningas laisvalaikio leidimas
Reabilitacijos centras „Agapao“	Mėgstame keliauti ir išskylauti; Mokomės ilsėtis	
Reabilitacijos centras „Vilties švyturys“	Meno terapija; Išvykos; Mokymasis; Poilsis; Sportas	
Reabilitacijos centras „Meikštų dvaras“	Mūsų gyvūnai; Vasaros išvykos	Globojimas ir rūpinimasis gyvūnais
Reabilitacijos centras „Agapao“	Auginame augintinius ir taip mokomės atsakomybės ir pareiagingumo	
Reabilitacijos centras „Vilties švyturys“	Darbai	
Reabilitacijos centras „Meikštų dvaras“	Dvaro patalpos	Reabilitacijos centrų patalpų ir aplinkos demonstravimas
Reabilitacijos centras „Agapao“	Patys ruošiame maistą ir maitinamės	
Reabilitacijos centras „Vilties švyturys“	Mus supa...	

Toliau išsamiau bus aptartos fasado sritys.

1. Tradicijų gerbimas ir laikymasis

Priede Nr. 2 pateiktose nuotraukose galime pastebėti, kad nuotraukos, demonstruojamos internetiniame tinklalapyje, yra išdėstytos tam tikromis temomis, tarsi parodant, kad dedamos pastangos kurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, yra susijusios su visuomenėje priimtais papročiais, vyraujančiomis tradicijomis (Kalėdos, Naujieji metai, Joninės, vaikų gimtadieniai ir pan.).

Pateiktose nuotraukose užfiksuoti gana jauni asmenys, kurių apranga kasdieniška. Internetiniuose reabilitacijos centrų tinklalapiuose pateiktos nuotraukos siekia iliustruoti švenčių šventimą, todėl ir nuotraukose matomi toms šventėms būdingi simboliai: papuošti namai, eglutės, šokiai, žibintai, balionai, tortai ir pan. Kitas nuotraukose fiksuojamas dalykas – *demonstruojamas švenčių šventimas be alkoholinių gėrimų.*

Nuotraukos tarsi kuria buvusių narkotikų vartotojų vaidmenį, pabrėžiant, kad jie gerbia tam tikras tradicijas, geba jas pažymėti, atsisakant psichoaktyvių medžiagų vartojimo. Galima daryti prielaidą, kad tokiu būdu bandoma įtikinti kitus asmenis, kad buvę narkotikų vartotojai stengiasi ir nori integruotis į visuomenę, kaip pilnaverčiai jos nariai.

2. Įsitraukimo į aktyvią darbinę veiklą demonstravimas

Nuotraukų, kuriose demonstruojama darbinė veikla, rodymas parinktas greičiausiai tikslingai, kad susidarytų įspūdis, jog *buvę narkotikų vartotojai gali būti naudingi visuomenei*, užsiima naudinga veikla ir geba organizuoti darbinę veiklą. Pateiktose nuotraukose užfiksuota tokia darbinė veikla, kuri *atliekama komandoje*, t. y. statybos, medienos pjovimas ir skaldymas, bulvių kasimas ir pan.

Taigi, nuotraukose demonstruojami komandinio darbo, kuris atliekamas sąveikos metu, bendraujant, atsižvelgiant į kitus sąveikos dalyvius, laikantis tam tikrų taisyklių ir pan., bruožai.

3. Turiningas laisvalaikio leidimas

Nuotraukose matome tokias laisvalaikio leidimo formas, kaip turistinis žygis, slidinėjimas, plaukiojimas baseine, tinklinio žaidimas. Vėlgi, užfiksuota veikla reikalauja sąveikos su kitais, nes atliekama komandoje, atsižvelgiant į kitus sąveikos dalyvius, taisykles ir pan. Nuotraukose užfiksuoti reabilitacijos centrų dalyviai, bendraujantys tarpusavyje, užsiimantys aktyvia veikla. Jų apranga kasdieniška, atitinkanti užfiksuotą veiklą.

Nuotraukomis tarsi siekiama parodyti, kad reabilitacijos centrų veikloje yra *konstituojamas prasmingas laisvalaikio leidimas*, kuris susijęs ir su sveikos gyvensenos pagrindais. Taip kuriamas įspūdis, kad *buvę narkotikų vartotojai vadovaujasi priešingomis nei anksčiau vertybėmis*.

4. Globojimas ir rūpinimasis gyvūnais

Nuotraukose demonstruojamas rūpinimasis gyvūnais: žirgais, elniais, ožkomis ir pan. Užfiksuota veikla – rūpinimasis gyvūnais – reikalauja ne tik darbo komandoje, bet ir atsakomybės. Globojant gyvūnus reikia prisiimti atsakomybę už jų auginimą, šėrimą, rūpinimąsi jais ir kt.

Nuotraukos, kuriose matomi buvę narkotikų vartotojai, globojantys ir auginantys gyvūnus, tarsi skirtos *atkreipti dėmesį į buvusių narkotikų vartotojų savybės – tokias kaip rūpestis, švelnumas, atsakomybė* ir kt.

5. Reabilitacijos centrų patalpų ir aplinkos demonstravimas

Reabilitacijos patalpų demonstravimas, parodant, kad buvusių narkotikų vartotojų vaidmuo *kuriamas / atkuriamas konkrečioje aplinkoje*, kuri yra specifinė. Demonstruojamos patalpos, ant kurių sienų iškabinti įvairūs plakatai, kuriuose skelbiamos taisyklės, dienotvarkė ir kt. Taip pat parodomos sporto salės, kuriose asmenys siekia išmokti koncentruotis ties konkrečia veikla (tikslingai užsiimdami sportu).

Galima daryti prielaidą, kad reabilitacijos centre pasitelkiant taisykles, dienotvarkę, įvairius reikalavimus ir pan. narkotikų vartotojų pasirodymas yra „socializuojamas“, formuojamas ir modifikuojamas taip, kad „*atitiktų visuomenės, kurioje rodomas, supratimą ir lūkesčius*“ (Goffman 2000;48).

Apžvelgus nuotraukas, pateiktas reabilitacijos centrų internetiniuose tinklalapiuose, galima sudaryti vizualinių duomenų matricą (žiūr. 9 lentelę).

9 lentelė. Vizualinių duomenų matrica

Kontekstas	Aspektai					
	Asmenys	Veiksmai	Sąveika (interakcija)	Kolektyvai	Siekiamas tikslas	Aplinka
Reab. centras	Klientai	Darbas, tikslinga veikla	Susivieniję	Personalas, grupė turinti vieną tikslą	Drausmė, bendradarbiavimas, paklusimas, integracija.	Patalpos
Kelionės	Turistai, poilsiaujantys, Sportininkai	Laisvalaikis	Pozuojantys, žaidžiantys	Ekskursija	Užsiimti veikla, kuri priimtina ir atitinka visuomenės vertybes	Baseinas gamta
Mokslas	Studentai	Besimokantys	Klausantys	Grupė besimokančių	Įgyti žinių, pritaipinti	Patalpa skirta mokymuisi
Darbas	Darbuotojai	Darbinė veikla	Susivieniję	Komanda	Drausmė, užimtumas, pastangos atlikti užduotis	Virtuvė, statybos, laukas
Poilsis	Šeimos nariai, vaikai, draugai	Žaidimas, šventimas, globa, linksmybės	Bendravimas	Komanda, artimieji	Tikslingas ir pozityvus poilsis	Gamta, patalpos

Apibendrinant, galima daryti prielaidą, kad pateiktos reabilitacijos centro veiklą iliustruojančios nuotraukos, turi tikslą sudaryti išpūdį apie buvusių narkotikų vartotojų vaidmenį, pačios reabilitacijos reikšmingumą ir, svarbiausia, kuriamo / atkuriamo vaidmens derinimą su moraliniais reikalavimais. Prisiminus Goffmaną, galime pastebėti, kad reabilitacijos centras – tarsi tam tikra scena, kurioje buvę narkotikų vartotojai kuria vaidinimą komandoje ir to vaidinimo užfiksuotas detales pateikia visiems, kad įtvirtintų kuriamą išpūdį.

Pagrindiniai nuotraukose pastebimi akcentai: gyvenimo būdo keitimas, tam tikrų įpročių formavimas ir ugdymas. Kaip jau buvo minėta teorinėje ir metodologinėje šio darbo dalyje, sąveikos narys veikia kažkokoje sistemoje, kuri turi atramos (atskaitos) taškus, leidžiančius nariui suvokti šią sąveikos sistemą. Tokiu atramos tašku buvusiam narkotikų vartotojui kuriam laikui tampa reabilitacijos centrai.

Empiriniame tyrime dalyvavo ir tie informantai, kurie narkotikų nevartoja daug metų. Daugelis interviu vyko informantų namuose, vakarais, kai jie grįždavo po darbų. Konfidencialumo tikslais jų gyvenamos vietos fotografijų pateikti negalima. Iš stebėjimų galima pateikti tokį jų gyvenamosios vietos aprašymą: dauguma informantų gyvena su šeima (vyru / žmona ir vaikais) standartiniuose butuose. Butai apstatyti taip pat standartiškai ir išskirti tam tikrų ypatumų negalima. Asmeniui tampa svarbu susitapatinti jau ne su reabilitacijos centru ar *anoniminių narkomanų / alkoholikų* konstituojamomis tvarkomis, bet su visuomenėje vyraujančiomis, kurios leistų pajusti bendrumą su likusia visuomenės dalimi, ne tik su buvusiais narkotikų vartotojais.

Stebėjimai, atlikti reabilitacijos centruose ir interviu su buvusiais narkotikų vartotojais leidžia išskirti ir tam tikras dekoracijas, kurios naudojamos pademonstruoti savo, kaip buvusio narkotikų vartotojo, vaidmenį. Pirmiausia galima išskirti *anoniminių alkoholikų / narkomanų* ženklą⁵⁶, kuri būvę narkotikų vartotojai saugioje aplinkoje (turima omenyje tokioje aplinkoje, kurioje yra žinoma jų praeitis) demonstruoja ant raktų pakabukų ir pan.

Kita gana dažnai pastebima buvusių narkotikų vartotojų naudojama dekoracija – tai knygos, susijusios su *anoniminiais alkoholikais / narkomanais*. Pagrindinės knygos, kurias galima rasti tikriausiai kiekviename reabilitacijos centre ir pačių informantų namuose: „*Dvylika žingsnių ir dvylika tradicijų*“ ir „*Anoniminiai narkomanai*“.

Apibendrinant šį skyrių, galima išskirti šiuos akcentus:

1. Reabilitacijos centruose, kuriuose kuriamas / atkuriamas buvusių narkotikų vartotojų vaidmuo, pasitelkiamas fasadas ir dekoracijos, leidžiančios sustiprinti kuriamą vaidmenį. Tikslingai demonstruojamos patalpos, taisyklės ir kt. rodo tai, kad buvusių narkotikų vartotojų vaidmuo kuriamas konkrečioje aplinkoje, kuri yra tikslingai organizuota ir turinti tam tikas tvarkas.
2. Nuotraukose, kurios pateiktos internetiniuose reabilitacijos centrų tinklalapiuose, yra užfiksuotos tam tikros sąveikos formos, kurios

⁵⁶ Ženklą sudaro dvi susijungusios raidės A ir N, kurios reiškia, anoniminiai narkomanai

demonstruoja kuriamo / atkuriamo vaidmens ypatumus: visuomenėje vyraujančių taisyklių laikymasis, švenčių organizavimas be alkoholio, darbinė veikla, rodanti jų naudingumą visuomenei, gebėjimas dirbti komandoje, prasmingas laisvalaikio be narkotinių medžiagų leidimas, rūpinimasis gyvūnais, vertybių puoselėjimas ir kt.

3. Reabilitacijos centre, pasitelkiant taisykles, dienotvarkę, įvairius reikalavimus ir nuotraukų viešą demonstravimą, narkotikų vartotojų pasirodymas yra socializuojamas, formuojamas ir modifikuojamas taip, kad atitiktų visuomenėje paplitusias vertybes.

2.2.3.2. Asmeninis fasadas

Kai asmenys aktyviai vartoja psichoaktyvias medžiagas ir ypač jei jas švirkščiasi intraveniniu būdu (tarkime, heroiną), jų išvaizda dažniausiai atkreipia dėmesį. Dėvimi drabužiai – netvarkingi, nešvarūs. Išvaizda – išsiskiria judesiais (jei vartoja opiatus, būna apsnūdę, jei stimuliuojančius narkotikus, tada būna pernelyg aktyvūs ir pan.). Tą patvirtina ir informantai interviu metu:

*„Tai vat ir yra tas toks, nežinau, va neseniai ranką susižeidžiau ir mes buvom tam traumatologiniam, ir sėdėjom eilėj, ir ateina du jaunuoliai, nu kurie, tikrai, kitiems nekristų į akis, kurie, o reiškia, o aš iš karto pamačiau, ir vyrui pasakiau, kad va, pasižiūrėk. **Yra garsus toks juokimasis, juokas. Juokas iš viso be ryšio. Tai nėra nei aštuoniolikiniai, nei penkiolikiniai. Tai kokių dvidešimt kelerių ar tai dvidešimt keturių metų jaunuoliai, akys kažkokios keistai blizgančios, aišku ten iš tolo... bet tas blizgesys yra na, na truputį kitoks negu tarp normalių žmonių. Pasikasymai nosies, reiškia, ir kada jau yra tam tikri požymiai, reiškia ir taip toliau. Elgesys, pirmoj eilėj elgesys išduoda. <...>, Dabar kai aš tiek metų dirbu, tai aš pamatau iš karto net ir ir, aš nežinau, iš tam tikrų judesių, iš akių žvilgsnio, iš kapišono užsidėjimo. Kažkokios yra maneros, būdingos vat jiems, nežinau...“ (I5).***

Visi šie interviu citatose pateikti apibūdinimai („garsus juokas“, „juokas be ryšio“, „keistai blizgančios akys“, „pasikasymai nosies“, „tam tikri judesiai“, „kažkokios yra maneros būdingos“ ir t. t.) yra būdingi aktyviai

narkotikus vartojančiam asmeniui. Pradėjus kurti nevartojančio narkotikų vaidmenį, reikia apgalvoti ir sukurti naują savęs pateikimo strategiją.

Žiūrint Goffmano akimis, buvę narkotikų vartotojai siekia strategiškai valdyti įspūdį tam, kad kiti jame matytų narkotikų nevartojantį ir visavertį visuomenės narį. Empirinio tyrimo duomenys leidžia daryti prielaidą, kad informantai gerai apgalvoja savęs, kaip asmens, pateikimo tikėtinus interakcijos epizodus, ir siekia numatyti problemas, su kuriomis jie gali susidurti, ir kaip jas spręsti.

Remiantis empirinio tyrimo duomenimis, galima išskirti dvi elgesio strategijas, kurios susijusios su buvusių narkotikų vartotojų asmeniniu fasadu:

1. Pradėję nevertoti narkotikų, asmenys pradeda labiau rūpintis savo išvaizda.
2. Kai kurie gestai (kūno judesiai) yra perimti iš kalėjimuose vyraujančios subkultūros, kiti būdingi tik buvusiems narkotikų vartotojams.

Toliau išsamiai aptarsime kiekvieną iš jų.

1. Nebevartojantys narkotikų asmenys pradeda labiau rūpintis savo išvaizda

Neilgą laiką nevartojantys asmenys stengiasi rūpintis savo išorine išvaizda, dažniausiai pradeda sportuoti. Galima daryti prielaidą, kad buvusiam narkotikų vartotojui sportas ir kūno išvaizda tampa svarbi dėl to, kad tai greičiau galima pakeisti nei, tarkime, savo įpročius, vertybes, potraukį narkotikų vartojimui. Be to, išoriniai pasikeitimai yra greičiau pastebimi tiek jiems patiems, tiek kitiems asmenims:

„I(7): Nu, pats gyvenimas vartojant, nu tai pas mane tai jis buvo nu paprasčiausia pastoviai ieškant pinigų, būdų užsidirbti pinigų ant narkotikų ten, nu darant ir nusikaltimus taip pat, pardavinėjant narkotikus ten, bet, nu įvairių būdų, bet, bet kokiais būdais gauti pinigų, nu ta prasme, ir tas gyvenimo būdas tai būdavo, nu, su pastovia mintim apie narkotikus. Eini miegot ir galvoji, kaip čia rytoj sugalvoti pinigų ant narkotikų, nu. Kur gauti, ta prasme, kur paimti geresnę kokybę ir

pagrindinis dalykas – narkotikai, nu, nes kaip ir narkomanai, tai **nelabai galvoja apie valgį ten kažkokį ar ten, ar ten.**

I(8): **Kaip atrodo, išvaizda savo.**

I(7): **Išvaizda ir visa va tokia, nu. Net nežinau, ką čia dar papildyti.**

I (8): **Kai vartoji, nežiūri ten. Švarus tu, nešvarus, tau tie rūbai visi, gali kaip indėnas eiti ir vis vien galvosi, kad nieks tavęs nemato (juokiasi abu), nes iš tikrųjų mato seniai iš pirmo žvilgsnio, nu, o po to dar kai nustoji vartoti tai irgi nu, didelis skirtumas – kaip dangus ir žemė“.**

„I11: **Daugiau rūpinuos savim dabar. Daug daugiau.** Palyginus kaip tada, tai. Nu, paprastas pavyzdys: eini kur nors į gatvę ar kur nu va taip į kiemą, na **aš pavyzdžiui net nežiūrėjau su kokiais aš batais einu, kaip aš apsirengęs, ar aš normaliai apsiprausęs, ar ką. Dabar, pavyzdžiui, aš į užsiėmimą negaliu nueit nepasižiūrėjęs į veidrodį, nepasižiūrėjęs, kaip aš apsirengęs, ar švarus, ar toks. O anksčiau nieko tokio nebūdavo. Eini va kaip terminatorius užprogramuotas, o dabar jau kažką mąstai.**

I12: **Viskas būdavo vienodai paprasčiausiai, svarbiausias tikslas tau yra narkotikai.**

I11: **Buvo juoda-balta. Gerai arba blogai. Viskas. Dabar yra visai kitaip“.**

„Nu aš kažkaip tai globališkai gal dabar sakau, bet nu, **tą dalyką aš galiu kiekvienam, kiekvienoj tokioj vat smulkmenoj. Pradėjau nuo tų spintelių tvarkymo, nes kaip ir, nu tas chaosas gyvenime visą laiką būdavo, nu ten kalėjimuose aš nu ten laikiau nu, tvarkingai savo, pavyzdžiui, rūbus ar ten daiktus, bet tik dėl to, kad apie mane nepagalvotų, nes ten taip priimta, nu. O dabar kažkaip supratau, kad nu, visą savo gyvenimą kažkaip tvarkyt reikia nuo, nuo smulkmenų, nuo ir nuo išorinių dalykų, ir nuo vidinių dalykų, nu. <...>“ (I10).**

Iš pateiktų citatų matome, kad vartodami narkotikus asmenys nekreipia dėmesio į tai, „**kaip atrodo, išvaizdą savo**“ (I8). Vartojimo metu asmeniui nerūpi, ar „**švarus tu, nešvarus**“ (I7). Nustojus vartoti narkotikus, asmenys rūpinimąsi savo išvaizdą kai vartoję ir dabar, kai nevartoja, apibūdina, kaip „**didelį skirtumą – kaip dangus ir žemė**“ (I8). Kurdami buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, asmenys „**daugiau rūpinasi savimi**“ (I11). Jiems rūpi, kaip juos priims kiti ar kokį kitiems išpūdį jie paliks: „**<...> į užsiėmimą negaliu nueit nepasižiūrėjęs į veidrodį, nepasižiūrėjęs kaip aš pasirengęs, ar švarus<...>**“ (I11).

Taigi, pirmiausia siekiama sutvarkyti tam tikrus išorinius savo elgesio aspektus, tokius, kaip išvaizda (dažniausiai sportuojant), tvarkingumas (skrupulingai tvarkoma asmeninė aplinka) ir pan.: „**pradėjau nuo tų spintelių tvarkymo**“ (I10), „**tvarkingai savo, pavyzdžiui, rūbus ar ten daiktus**“ (I10).

Interviu metu, kuris vyko vienu metu su keliais informantais, taip pat buvo labai aiškus siekis sukurti savo, jau nevartojančio narkotikų asmens, vaidmenį, pasitelkiant tokias priemones, kaip mokslai, įvairios užimtumo formos (aktorystės pradmenų mokantys būreliai) ir pan.

„I11: Mes tai va su juo dabar pakėlėm tokį tikslą, į mokyklą vaikštom. Va, mūsų čia kaip pagrindinis...aš skaitau sau, pagrindinis mano tikslas, nes čia man, aš sau tokį kaip nedidelį egzaminą galvoju, vat kaip, pavyzdžiui, mokiausi vidurinėj, pradžioj ir pradėjau vartot vidurinėj, jau ten baigiau, man buvo neįdomu ir kažką vat ne, nepabaigiau, vat pradėto reikalo. O vat dabar ašėjau, kad grynai išbandyt, ar aš galiu pabaigt, ar man užteks tos kantrybės, nu, to noro. Toks pas mane planas.

I12: Jo, kažkaip tai pradeda nu, keistis, nes visa kažkaip tai aš jau, kai save atsimenu nuo vaikystės, man tie mokslai buvo, nu buvo prioritetai visai kitokie, nu tokie ten ta prasme. Buvo ale banditai vadinami, dar ten, nu tokie autoritetai buvo, kad ten aš ką nors darysiu, dirbt nedirbsiu, ten man, čia mokslai – durniai tegu dirba nu, va aš gausiu iš kur, vos, nu tokioj iliuzioj galima sakyt gyvenai. Dabar kažkaip keičiasi viskas. Supranti, kad vis tiek ne dėl kažko, dėl savęs reikia. Nes kažkam, kažkada kai vaikystėj nu atrodydavo dar kai tas vaikas, kad mokais vos ne dėl mamos, mamai, kad gavai gerą pažymį, kad nebartų, nu. Ir atrodydavo – pinigus suskaičiuot moku, žodį perskaityt moku ir gerai, man užtenka“.

Informantai pabrėžia tai, kad jie „pakėlėm tokį tikslą, į mokyklą vaikštom“ (I11). Taip pat jie užsimena ir apie tai, kad anksčiau tokia veikla buvo visai neįdomi ir neaktuali („man buvo neįdomu“ (I11), „čia mokslai – durniai tegu dirba“ (I12), o prioritetai „buvo visai kitokie“ (I12), tokie, kaip „banditai“ (I12) ir kiti nelegalūs dalykai. Dabar mokslais, darbu ir pan. tarsi siekiama pademonstruoti, kad jie ne tik savo išvaizda keičiasi, bet ir keičiasi jų vertybės, siekiai ir pan.

Taigi, buvusių narkotikų vartotojų išvaizda pradeda nesiskirti nuo kitų visuomenės narių. Tyrimo metu pastebėta, kad mažesnę narkotikų nevartojimo patirtį turintys asmenys dažniausia dėvi džemperius, džinsus, sportinę aprangą. Vienas labiau atkreipiantis dėmesį dalykas yra tai, kad jie mėgsta užsidėti ant galvos kapišonus ir taip tarsi pasislėpti nuo pasaulio. Kai kuriais atvejais pastebimi rankų, kojų randai, likę po narkotikų injekcijų. Tie randai slepiami po drabužių ilgesnėmis rankovėmis, vengiama dėvėti šortus (jei randai ant kojų). Taip pat buvę narkotikų vartotojai turi nemažai įvairių tatuiruočių, tačiau

išskirti tai kaip požymį, būdingą tik narkotikų vartotojams ar vartojusiems, negalima. Ilgesnę narkotikų neįvartojimo patirtį turintis asmenys mėgsta tokią aprangą, kuri atitinka jų užimamas pareigas: projektų vadovo, konsultanto ir pan., t. y. biuro apranga (kostiumai, sijonai ir pan.).

Taigi, tam tikri asmeninio fasado ypatumai daugiau matomi stebint trumpesnį laiką narkotikų neįvartojančius asmenis. Kuo ilgiau asmuo neįvartoja narkotikų, tuo mažiau galima išskirti specifinių įvaizdžio ypatumų ar skirtumų.

Ilgą laiką neįvartojantys asmenys siekia sukurti savo įvaizdį kaip asmens, kuris siekia karjeros, rūpinasi šeima, neišsiskiria iš kitų visuomenės narių. Daug metų neįvartojantys psichoaktyvių medžiagų asmenys siekia sukurti (ne visada tai galėdami aiškiai įvardyti tiek sau, tiek kitiems, o veikiau įsisąmonindami, kaip savaime suprantamą dalyką) „tokio kaip visi“ įvaizdį. Tokio įvaizdžio sukūrimui yra naudojama „madinga“, „tokia kaip visų“ apranga, kalbos tonas, pasirenkami ir apgalvojami naudojami žodžiai (ypač vengiant aktyviems narkotikų vartotojams būdingo žargono).

Taip pat stebimas ir noras save pateikti per tokius vaidmenis: „mamos“, „specialistės“, „padariusios karjerą moters / vyro“ ir pan. Toks siekis gali būti susijęs su noru griežtai atsiskirti nuo „narkotikų vartotojo vaidmens“, nes nei „mama“, „nei karjerą darantis asmuo“ nebus visuomenėje tapatinamas su „narkomano“ vaidmeniu.

Apibendrinant galima pateikti šiuos esminius pastebėjimus:

1. Neilgą laiką neįvartojantys narkotikų asmenys intensyviai pradeda užsiimti sportu, rūpintis išvaizda ir asmeninės aplinkos tvarka, nes tai pakeisti paprasčiau nei vertybes ar elgesio manieras. Išoriniai pasikeitimai yra greičiau pastebimi tiek jiems patiems, tiek kitiems sąveikos dalyviams.
2. Mažesnę narkotikų neįvartojimo patirtį turintis asmenys (būdami reabilitacijos centruose) renkasi laisvalaikiui tinkančius drabužius (sportinę aprangą, džinsus, džemperius su kapišonais ir pan.)

3. Ilgesnę narkotikų nevartojimo patirtį turintys asmenys dažniausiai siekia demonstruoti užimamai padėčiai visuomenėje (darbo, mokslo ir pan.) tinkančią aprangą ar kitus atributus.

2. Kai kurie gestai (kūno judesiai) yra perimti iš kalėjimuose vyraujančios subkultūros, kiti būdingi tik buvusiems narkotikų vartotojams.

Kitas asmeninio fasado komponentas yra „*raiškos būdas ar maniera*“. Tyrimo metu buvo stebimi šie gestai: dažnas galvos glostymas, per daug atsipalaidavęs nekontroliuojamas sėdėjimas. Taip pat pastebimi tam tikri kalbos ypatumai, būdingi narkotikų vartotojams – naudojami žargonai, tokie, kaip „*narkata*“, „*įsišovęs*“, „*įsidurt*“, „*blaivas*“, „*apsivartojęs*“, „*raskumaritsa*“ ir pan.

Buvusių narkotikų vartotojų raiškai būdingi tam tikri gestai, kuriuos jie perima iš laisvės atėmimo vietų (reikėtų prisiminti tai, kad narkotikų vartotojai dažnai turi santykių su teisėsauga už nelegalių narkotikų vartojimą, vagystes, kad gautų pinigų, už kuriuos galėtų nusipirkti narkotinių medžiagų ir pan.).

Po atliktų stebėjimų bendraujant su buvusiais narkotikų vartotojais rehabilitacijos centre, vieno pokalbio metu dalyvis paklausė, ar tyrėja atkreipė dėmesį į vieno iš dalyvių rankų sukryžiovimą, kai jis dalyvauja bendruomenės susirinkimuose (taip vadinamuose „rytiniuose ratuose“). Informantas paaiškino, kad toks rankų sukryžiovimas (rankos sukryžiuojamos ištiestais pirštais ant krūtinės, tarsi sparnai) kalėjime reiškia, jog tas asmuo turi aukštesnį statusą nei kiti šalia sėdintys asmenys. Paklausus, ar ir rehabilitacijos centre toks rankų sukryžiovimas reiškia tą patį, informantas gana kategoriškai atsakė, kad čia visi lygūs, tiesiog tas asmuo įpratęs taip rankas sudėti ir dabar tai jau tapę įpročiu, o ne kažkuo kitu.

Taip pat galima pastebėti ir tam tikrus gestus, kurie būdingi tik buvusiems narkotikų vartotojams ir kurie skirti vertinimų demonstravimui (angl. *displays*). Vertinimų demonstravimui yra skirtas susitikimo (pasisveikinimo) ritualas. Buvę narkotikų vartotojai susitikę apsikabina ir paploja vienas kitam per pečius. Tai rodo, kad asmuo atsidūrė tam tikroje

apibrėžtoje situacijoje ir parodo, kaip jis rengiasi dalyvauti šioje situacijoje, t. y. siekia atvirai ir neslėpdamas savo praeities (narkotikų vartojimo) sąveikauti vienas su kitu.

Taigi, apsikabinimą galima laikyti tam tikru specialiai sukurtu ritualu, kuris turi ketinimų atskleidimo reikšmę. Goffmanas yra pastebėjęs, kad mes visi esame įsisavinę ir naudojame tam tikras idiomias, kūno padėtis, žvilgsnius ir pan. Tai parodo mūsų ketinimus vienoje ar kitoje konkrečiai apibrėžtoje situacijoje (1979;21).

Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad buvę narkotikų vartotojai perima iš savo praeities tam tikrus gestus, pozas ir pan., kurių kartais negali sąmoningai valdyti. Taip pat jie kuria ir naujus, būdingus tik buvusių narkotikų vartotojų sąveikai (tokius, kaip apsikabinimai ir pan.), gestus.

2.2.3.3. Vaidmens darybos ypatumai „scenoje“ ir „užkulisiuose“

Empirinio tyrimo duomenys leido išskirti du esminius aspektus, susijusius su „scena“ ir „užkulisiais“ buvusių narkotikų vartotojų vaidmens darybos prasme:

1. Scena ir užkulisiai reabilitacijos centruose.
2. Ilgą laiką nevartojančių asmenų „scenos“ ir „užkulisių“ zonos.

Toliau pristatomas kiekvienas iš jų, remiantis empiriniais duomenimis.

1. Scena ir užkulisiai reabilitacijos centruose

Empiriniai duomenys leidžia pastebėti, kad informantams esant reabilitacijos centruose gana lengva išskirti „užkulisių“ ir „scenos“ teritoriją. „Scena“ yra pats reabilitacijos centras, kai asmuo ten būdamas turi bendrauti, dirbti su kitais (tiek personalu, tiek kitais buvusiais narkotikų vartotojais). „Vaidinimai“ yra įtraukti į dienotvarkę ir jų vykdymas yra kontroliuojamas,

pavyzdžiui, kiekvieną rytą vyksta „rytiniai ratai“, kuriuose dalyvauja buvę narkotikų vartotojai ir personalas.

Taigi, tą patalpą, kurioje ir vyksta bendri buvusių narkotikų vartotojų ir personalo susitikimai / susirinkimai, galima laikyti pagrindine „scena“, kurioje atliekamas vaidinimas. Atlikti stebėjimai leidžia daryti prielaidą, kad jų metu asmenys siekia vaidinti tam tikrus vaidmenis („seniūno“, „naujoko“ ir kt.). Darbuotojai taip pat atlieka pasirodymą narkotikų vartotojams.

Toliau pateikiama keletas ištraukų iš stebėjimų, kurie vyko stebint „rytinius ratus“ reabilitacijos centre. Pateiktose ištraukose matyti tam tikras personalo kuriamas pasirodymas buvusiems narkotikų vartotojams:

1 ištrauka (Cit. iš Steb. Nr.2):

*Reabilitacijos centro personalas: **Kur planuoja vykt?***

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Nežinau, kaip jau.

*Reabilitacijos centro personalas: **Paklausk jo. Turi mum pristatyt, kadangi vakare vakariniam rate atsiskaitys kur buvo, kad tai sutaptų.***

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Nu tai vat neklausiau, kažkaip galvoju asmeninis reikalas kur...

*Reabilitacijos centro personalas: **Nėra asmeniško gyvenimo reabilitacijos centre.***

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Tai man dabar paklaust?

*Reabilitacijos centro personalas: **Gali dabar paklaust.***

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Paša, kur tu vyksi?

Reabilitacijos centro dalyvis (2): Į cerkvę.

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Į cerkvę Paša..

*Reabilitacijos centro personalas: **Kurių?***

Reabilitacijos centro dalyvis (2): Į Basanavičiaus.

*Reabilitacijos centro personalas: **Va. O Jara kur gi?***

Reabilitacijos centro dalyvis (3): Ja v park („Aš į parką“ – autorės vertimas).

*Reabilitacijos centro personalas: **Kurių?***

Reabilitacijos centro dalyvis (3): Vingis.

*Reabilitacijos centro personalas: **Kiek Vilniaus mieste parkų yra?***

Reabilitacijos centro dalyvis (3): Neįsivaizduoju.

*Reabilitacijos centro personalas: **Sužinok iki vakarinio rato. Ne tiek jau jų daug. Ir dar gražių. Kur dar galit organizuot bendrą išvyką. Čia tuoj prasidės auksinis ruduo. Toliau?***

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Toliau į detoksą eina..

*Reabilitacijos centro personalas: **Pageidautų eiti, ane?***

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Kaip?

*Reabilitacijos centro personalas: **Tiesiog tu gali va taip kas pageidautų eiti, o ką leisim.***

2 ištrauka (Cit. iš Steb. Nr.2):

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Paša **knygą skaito**.

Reabilitacijos centro personalas: Kokią?

Reabilitacijos centro dalyvis (1): „Nuodėmė ir liga“.

Reabilitacijos centro personalas: Gal kitas pavadinimas? Autorius koks?

Reabilitacijos centro dalyvis (1): „Nuodėmė ar liga“. **Autoriaus nežinau**,
aš nežinau autoriaus.

Reabilitacijos centro personalas: Paklausk.

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Koks, Paša, autorius?

Reabilitacijos centro dalyvis (2): Nežinau.... ten lenkiška pavardė....

Reabilitacijos centro personalas: Nu tu eik ir atsinešk.

Reabilitacijos centro dalyvis (2): Atnešt? Gerai. (*išeina*)

Reabilitacijos centro dalyvis (2): (*ateina*) Tai Viktoras Osiatinskij.

Reabilitacijos centro personalas: Pavadinimas tavo knygos?

Reabilitacijos centro dalyvis (2): „Nuodėmė ar liga“.

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Tai va, Paša skaito.

Reabilitacijos centro personalas: Skaito, ką dar daro?

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Sportuoja.

*Reabilitacijos centro personalas: Dar. (pauzė). Tu šitaip greičiau, nes
žiūrėk kiek žmonių.*

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Nu ką, skaito, sportuoja, ilsisi dabar turbūt
po, nes buvo labai intensyviai dirbo, ruošės fazei. Tai va atsiskaitė dabar,
biškį **ilsis žmogus** va.

Reabilitacijos centro personalas: Tam skirtu laiku.

Reabilitacijos centro dalyvis (1): Nu tai jo.

Galima daryti prielaidą, kad reabilitacijos centro personalas siekia parodyti buvusiems narkotikų vartotojams, kad vis tik personalas turi sprendimo balsą ir jų pretenzijos tam tikrais klausimais turi būti gerbiamos. Pateiktose ištraukose iš stebėjimų matyti, kad personalas demonstruoja savo kaip turinčio galią kontroliuoti buvusius narkotikų vartotojus statusą. Pabrėžiama, kad buvę narkotikų vartotojai turi paklusti personalui („*turi mum pristatyt*“, „*sužinok iki vakarinio rato*“, „*kas pageidautų eiti, o ką leisim*“). Personalas tarsi siekia buvusius narkotikų vartotojus „*nuasmeninti*“, pabrėždami, kad reabilitacijos centre „*nėra asmeniško gyvenimo*“ ir visi turi paklusti čia galiojančiom taisyklėm.

Iš pateiktų stebėjimų ištraukų matyti, kaip personalo narys siekia išsamiai klausinėti, jei asmuo nežino ko nors ir negali atsakyti į pateiktus klausimus, skiriama užduotis sužinoti ir atsiskaityti, nors tema ir nėra aktuali, svarbi,

tiesiog atsiradus galimybei pademonstruojamas tam tikros galios turėjimas („*autorius koks?*“, „*nu tu eik ir atsinešk*“).

Taigi, pasirodymas, tiek personalo, tiek reabilitacijos centro dalyvių atliekamas scenoje. Tačiau yra ir „*užkulisiai*“ su jai būdinga veikla. Atliktas stebėjimas leidžia daryti prielaidą, kad buvusių narkotikų vartotojų atveju stebėtame reabilitacijos centre užkulisiai yra pastato veranda, kurioje turėdami laisvo laiko jie gali atsisėsti, pasėdėti, išgerti arbatos (nors ir tik tam skirtu laiku), parūkyti. Tokią prielaidą pateikti leidžia tai, kad būdami verandoje buvę narkotikų vartotojai keičia elgesio stiliškumą vienas su kitu, nes nėra stebinio personalo.

1 nuotrauka. Nuotraukoje matoma veranda, kurią sąlyginai galima laikyti „užkulisų“ teritorija esantiems reabilitacijos centre⁵⁷:

Atliekant stebėjimą buvo pastebėta, kad reabilitacijos centre susirinkimų metu arba kalbant su tyrėja, dažniausiai yra kalbama apie tai, kokias skaudžias pasekmes jie išgyveno vartodami narkotikus, kaip dabar siekia išmokti gyventi be narkotikų ir pan. Tačiau išėję į verandą ir atsipalaidavę prie kavos puodelio jie pradėdavo garsiau kalbėti, vartoti daugiau keiksmažodžių, žargonų, daug ir garsiai juoktis vienas iš kito.

Sąlyginai galima teigti, kad veranda tapusi vieta, kurioje buvę narkotikų vartotojai gali pabūti „savuoju aš“. Vis tik nereikėtų pamiršti ir tai, kad ir būdami verandoje, jie išlaiko tam tikrą vaidmens kūrimą vienas prieš kitą.

⁵⁷ Nuotraukos šaltinis http://www.vplc.lt/stacionarinis_gydymas

Tačiau matyti, kad verandoje jie priartėja prie šiek tiek natūralesnio savo elgesio, kurio sąmoningai gali ir nekontroliuoti. Verandoje jie kreipdavosi vienas į kitą pravardėmis, tarkime, vienas reabilitacijos centro dalyvis buvo gana mažo ūgio, todėl jį kiti reabilitacijos centro dalyviai vadindavo „maly (rusiškai: малы (mažas))“. Taip pat skirdavosi ir jų sėdėsena, esant personalui jie sėdėdavo labiau įsitempę, rankas laikydavo dažniausiai ant kelių, o verandoje, kai kalbėdavosi bendromis ir neįpareigojančiomis temomis tarpusavyje, sėdėdavo gana nevalyvai, užsikėlę kojas ant suolų, daug gestikuliuodavo rankomis ir pan. O patalpoje, kurioje vyksta užsiėmimai, visų šitų dalykų jie vengdavo.

Sąlyginai galima teigti, kad buvę narkotikų vartotojai labiau atsipalaiduodavo ir kambariuose, kuriuose jie miegodavo, tačiau stebėjimas ten nevyko.

2. Ilgą laiką narkotinių medžiagų nevartojančių asmenų „scenos“ ir „užkulisių“ zonos

Informantai, kurie turi nemažą narkotikų nevartojimo patirtį, „užkulisiais“ dažniausiai laiko savo namus, kuriuose gali *atsipalaiduoti, pabūti su savo mintimis*:

„Aš vat namie, kada tvarkausi, vaikai... darau valgyti, su vaikais, su vaikais. Galiu pabūti su savo mintimis...“ (I1).

„Namie, turbūt, Namie, žinoma. Gera. Nu kažkaip, jo namie. Nėra prieš ką. Vyras žino viską“ (I2).

Namai – tai vieta, kurioje informantams nereikia būti įsitempusiems ir kontroliuoti savo elgesį, kad perteiktų norimą savo įvaizdį. Tokia veikla kaip „tvarkymasis“ (I1), „darymas valgyti“ (I1) ir pan. leidžia atsipalaiduoti, juk vaidinti jau nereikia, nes „nėra prieš ką“ (I2), „vyras viską žino“ (I2).

Galima daryti prielaidą, kad ir laisvalaikio metu buvimas gamtoje taip pat yra laikomas tam tikra veikla, kuri *padeda atsipalaiduoti, būti savimi*:

„Į gamtą vat važiuojam, grybaujam. Nu tokie vat eiliniai dalykai. Knygas skaitau“ (I2).

Taigi, veikla, kuri atliekama su artimais asmenimis („*važiuojam grybauti*“) arba likus vienai („*knygas skaitau*“) yra laikoma galimybe atsipalaiduoti ir pabūti su savimi.

Šie pastebėjimai yra svarbūs tuo, kad leidžia aprašyti kuriamo / atkuriamo vaidmens skirtumus jau išėjus iš reabilitacijos centro, kai asmuo pradeda vis labiau įsisavinti savo kuriamą vaidmenį ir sėkmingiau jį perteikti kitiems, ar tiesiog išmokti gyventi tą vaidmenį kuriam laikui, tarsi „padėjus“ į šalį ir iškeliant į pirmas vietas kitus vaidmenis, tokius, kaip „mama“, „žmona“, „rūpestinga namų šeimininkė“ ir pan.

Apibendrinant, galima daryti prielaidą, kad buvę narkotikų vartotojai toje patalpos dalyje, kurią sąlyginai galima pavadinti „scena“, elgiasi gana santūriai, dažnai galima stebėti tokias manieras ir kūno judesius, kurie leistų daryti prielaidas apie tai, kad jie jaučiasi ne visiškai užtikrinti ir ne visiškai jaukiai: sunertos rankos, kalbant siekiama apgalvoti, kas yra sakoma, dažnai pradedama sakyti ir sustojama, nes jaučiamas neužtikrintumas, ar tikrai tai, kas norima pasakyti, tiks tai situacijai. O „užkulisiuose“ elgesys, maneros stebimos jau kitokios. Kalba žymiai garsesnė ir spontaniškesnė, kalbama įvairiomis temomis nevengiant ir tokių temų, kurios, pvz., „rytiniame rate“ būtų laikomos „tabu“. Kūno judesiai žymiai laisvesni ir pan.

2.2.3.4. Savęs pateikimo ypatumai bendraujant su kitais sąveikos dalyviais

Empirinio tyrimo duomenys leidžia daryti prielaidą, kad buvę narkotikų vartotojai stengiasi numatyti problemas, su kuriomis jie gali susidurti įvairių sąveikų metu, ir apskaičiuoti įvairias strategijas, kuriomis būtų galima tas problemas išspręsti. Sąveikos strategijos skiriasi bendraujant su skirtingais asmenimis. Pavyzdžiui, būdami reabilitacijoje ir komunikuodami su ten esančiu personalu, jie siekia parinkti *atitinkamus žodžius, gestus, mimikas, balso toną* ir pan. Stebėjimai, atlikti reabilitacijos centruose ir interviu su

buvusiais narkotikų vartotojais metu, leidžia išskirti šias savęs pateikimo strategijas bendraujant su „artimais“ ir „tolimais“ sąveikos dalyviais:

1. Sąveikos metu kontroliuojama kalba, kūno judesiai, balso tonas, pokalbio temos ir pan.
2. Jei saugu atskleisti savo praeitį, tada siekiama sukurti savo, kaip ypač siekiančio tapti visaverčiu visuomenės nariu, išpūdis.
3. Buvę narkotikų vartotojai jaučia vaidmenų atlikimo įtampą.
4. Sąveikos metu pasitelkiamos įvairios manipuliacijos, kurios, buvusių narkotikų vartotojų nuomone, yra įgytos narkotikų vartojimo metu.
5. Buvusio narkotikų vartotojo vaidmuo yra idealizuojamas ir mistifikuojamas.

Toliau aptarsime kiekvieną iš jų.

1. Sąveikos metu kontroliuojama kalba, kūno judesiai, balso tonas, pokalbio temos ir pan.

Stebint informantų sąveiką „scenoje“ ir „užkulisiuose“, matyti, kad jų kūno judesiai, kalbos manieros, tonas, bendravimo temos ir pan. yra skirtingos. Galima daryti prielaidą, kad buvę narkotikų vartotojai siekia suformuoti tam tikras socialinės sąveikos tvarkas priklausomai nuo situacijos. Kai kuriais atvejais jie ypač siekia kontroliuoti savo kalbą ir elgseną, kitais atvejais daugiau atsipalaiduojama ir mažiau kontroliuojama kalba ir elgesys. Informantai patys pastebi, kad jie gana aiškiai atsirenka, kada ir kur bei ką kalbėti. Buvę narkotikų vartotojai pastebi, kad toks elgesys jiems labiau būdingas šiuo laikotarpiu, t. y. narkotikų nevartojimo laikotarpiu, nes narkotikų vartojimo metu asmuo praranda kontrolę ir negali sąmoningai ilgą laiką sekti savo judesių, kalbos. Pradėjus kurti / atkurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, pradedama atidžiau save kontroliuoti:

*„Nu jo jo, jeigu paprastai kalbant, prie vedėjų (reabilitacijos centro vadovų – autorės pastaba) **kitaip elgiesi jo (juokiasi), ten su vaikinais nu, kitaip ir kalbėsi, kitaip iš tikrųjų. Čia jau aš neleidžiu sau nu, paleiskim,***

su jumis jo, aš keiktis neleidžiu nu, o ten būna, sau leidžiu nusikeikt nu, ten visaip būna, ten iš tikrujų. Tai va“ (I9).

„Ir yra, yra, aš nepastebiu, kad labai daug skirtųsi, nu tiesiog daugiau save kontroliuoju gal nu, jeigu kalbant su tais žmonėm, su kuriais, nu, pavyzdžiui, su pažįstamais ar su draugais, aš galiu ten sau ir nusikeikt ten ir dar kažką ir laisviau gal, tiesiog laisviau, nes aš sunkiai bendrauju....“ (I10).

„I11: Taip. Pagal situaciją. Ir aš dabar situacijas, tai yra būtent apie čia aš galiu pasakyt, kai vat esu čia, tai, m, aš, aš gi negaliu elgtis taip, kaip aš elgiuosi su juo prie, pavyzdžiui Vidos, personalo, vedėjos. Leisti sau sakyt kai kuriuos žodžius, kai kuriuos ten žestus ten, nu vat taip, čia nepagarba žmonėm, pavyzdžiui, vyresniems ir personalui, čia jeigu jau imant čia iš čia paprastas pavyzdys. Žiūrint nuo situacijos. Bet išvis aplamai, aš palyginus daug ko čia sau neleidžiu netgi pasakyt, padaryt, ką dariau anksčiau. Nes nu, kaip sakiau, čia iki gero ne. Išmokt valdyt save biškį, kai kuriose, ypač nepriimtinosose situacijose. Nes nuo to prasideda ir emocijos, jausmai neigiami ir tenai jau stresas ir daug kur pasidedi ir eini. Taip, kad čia. <...> Skirtinga situacija – skirtingas elgesys ir, nes iš karto, pavyzdžiui, pas mane situacija, aš, tokia staigi, tik, dabar aš biškį išmokau ne iš karto rėžti taip vat, pavyzdžiui, ane. Biškį suanalizuot situaciją, ką aš galiu padaryt, ką aš galiu pasakyt, ar aš galiu leisti sau tą pasakyt. Nu aišku nesakau, kad pas mane ten visą laiką gaunasi, bet palyginus pradžiai, aš dabar tai jau visai kitas, nu tai va. Ir galvoju, kuo toliau, tuo labiau taip einu ir paskui viskas gerės“.

Buvę narkotikų vartotojai sąmoningai kontroliuoja savo elgesį, kalbą esant reabilitacijos centro personalui („vedėju“ (I9), „personalo“, „vyresniem“ (I11). Jie priima jiems konstituojamas taisykles ir paklūsta keliamiems reikalavimams. Taip pat skirtingai elgiasi ir priklausomai nuo situacijos („skirtinga situacija – skirtingas elgesys“ (I11).

Dėl įvairių priežasčių, kurias galima įtarti, tarkime, pateikti kitiems apie save pageidaujama išpūdį ar pan., buvę narkotikų vartotojai apgalvoja ir pasirenka tam tikras elgesio strategijas (<...> suanalizuot situaciją, ką aš galiu padaryt, ką aš galiu pasakyt, ar aš galiu leisti sau tą pasakyt (I11). O su tokį patį statusą turinčiais asmenimis ar artimais pažįstamais vystant sąveiką „galiu ten sau ir nusikeikt“ (I10), „tiesiog laisviau“ (I10) bendrauti.

Stebėjimai, atlikti per personalo ir buvusių narkotikų vartotojų sąveiką „rytiniuose ratuose“, leidžia daryti prielaidą, kad informantai, kalbėdami su reabilitacijos centro vadovais, sąmoningai kontroliuoja save, t. y. *pasitempia*,

nuolankesnis balso tonas. Tačiau, kai kalbasi tarpusavyje, jie daugiau atsipalaiduoja, daugiau juda, gestikuliuoja rankomis, garsiai kalba, garsiai juokiasi ir t. t. Taip pat galima pastebėti ir tai, kad kalbėdami su ne narkomanais (pavyzdžiui, kaip buvo pastebėta stebėjimo su moksleiviais metu) stengiasi nevertoti daug žargonų, keiksmazodžių, balso tonas taip pat tylesnis.

Buvę narkotikų vartotojai turi mokytis naujo elgesio manierų, nes, kaip jie nurodo, vartojimo laikotarpiu vengdavo sąveikos su kitais asmenimis, netgi su tuo metu vartojančiais narkotikus sąveikaudavo tik iš būtinumo (kartu vagiant, kartu dalijantis narkotikais ir pan.). Jei kalbėdavo ar eidavo į sąveiką su kitais daugiau dėl to, kad apgautų ar įtrauktų į jiems naudingą sąveiką:

*„Tai vis tiktai pas narkomanus tas žymiai ženkliau, galima taip būtų pavadinti, tokia, arba būna **mažakalbiai iš viso beveik nekalba**, arba atvirkščiai yra tokia, kaip **kalba bendravimas, bet kaip priedanga**. Tokiu paviršiumi eina. Absoliučiu paviršiumi. Šneki su žmogumi ir tu pavargsti nuo to, kad jis tiek daug šneka, ir nėra jokios esmės, absoliučiai nėra jokios esmės. O tai jei dar **pridėsime manipuliacijas**, ir visus kitus dalykus ir tiesos sakymas kabutėse, kad jis meluoja, o **pats šventai tiki, kad tai yra tiesa**“ (I5).*

Remiantis informanto pasisakymais, galime daryti prielaidą, kad narkotikų vartojimo periodu asmens elgesys buvo uždaras („*mažakalbiai*“), jis nekalbėdavo apie save, tik tam tikromis bendromis temomis („*kalba bendravimas, bet kaip priedanga*“). Kitas elgesys, kuris, informantų nuomone, būdingas vis dar vartojančiam, tai manipuliacijos kitais ir melas, kuriuo tiki ir patys („*jis meluoja, o pats šventai tiki, kad tai yra tiesa*“).

Apibendrinant galima išskirti šiuos ypatumus:

1. Buvusių narkotikų vartotojų sąveika „*scenoje*“ ir „*užkulisiuose*“ skiriasi. Personalo nariai, būdami „*scenoje*“, pasirenka tam tikrą bendravimo būdą (įsakantis tonas, situacijos kontroliavimas ir pan.) ir apgalvoja kada ir kaip jie gali elgtis. Buvę narkotikų vartotojai bendraudami su reabilitacijos centrų personalu kontroliuoja savo elgesį, gestus, apgalvoja kalbą ir pan.

2. Būdami „*užkulisiuose*“ buvę narkotikų vartotojai labiau atsipalaiduoja ir priartėja prie „savojo aš“. Mažiau kontroliuoja savo kūno padėtį, gestus, kalbos toną, garsumą ir pan.
3. Buvę narkotikų vartotojai turi išmokti naujų elgesio manierų, tinkančių tam tikrose situacijose, nes narkotikų vartojimo periodu buvo būdingas kitas elgesys, kalba, sąveikos dalyviai, sąveikos tikslai.

2. Jei saugu atskleisti savo praeitį, tada siekiama sukurti savo, kaip ypač siekiančio tapti visaverčiu visuomenės nariu, išpūdis

Stebėjimo metu, kai į reabilitacijos centrą buvo atvykę moksleiviai, atstovaujantys Lietuvos moksleivių parlamentui ir siekiantys įgyti daugiau žinių apie narkomaniją, gana aiškiai buvo galima pastebėti, kokį įvaizdį apie save siekė suformuoti buvę narkotikų vartotojai.

Buvę narkotikų vartotojai gana *demonstratyviai* kūrė savo vaidmenį kaip ypač *atvirą*, gebantį *pripažinti savo praeitį*, tačiau tuo pačiu metu esantį *tokiu pačiu kaip ir kiti*. Moksleiviai važiavo tikėdamiesi aptikti labai blogai atrodančius, be dantų, be kojų, piktus, nebendraujančius ir pan. asmenis. Tačiau pamatė priešingą nei tikėjosi vaizdą, ir narkotikų vartotojai sukūrė tokį išpūdį apie save, kokį tikriausiai ir pageidavo sukurti: daug *kentėjusių, blogai praeityje besielgusių* (dažniausiai toks elgesys yra pateisinamas narkotikų vartojimu ir tokiomis sąvokomis, kaip „mane valdė narkotikai“, „gyvenau tik dėl narkotikų“ ir pan.), dabar *labai norinčių integruotis į visuomenę*, kuri ne visada juos geranoriškai priima.

Taigi, mokiniai matė tai, ką ir norėjo apie save parodyti narkotikų vartotojai, tuos dalykus, kurie galbūt sukurtų priešingą įvaizdį apie juos, pasilikdami tik sau arba labai artimiems asmenims.

Žmonės yra išpūdžio kūrėjai, kurie nuolatos rengia vaidinimus siekdami atitikti įvairių „žiūrovų“ poreikius ir lūkesčius (Pettit 2011;139). Taigi, narkomanai labai atvirai pasakoja apie narkotikų vartojimo periodą (netgi tai daro su savotišku pasididžiavimu), nes tai padeda sukelti tam tikrą išpūdį.

Tačiau visiškai pripažinti savo atsakomybę už praeitį, yra vengiama, daugiau teisinama tuo, kad tai narkotikų pasekmė, kuri tarsi nesusijusi su jų dabartine asmenybe. Jie nori, kad kiti jais pasitikėtų, todėl meta „atvirumo“ kortą.

Sąlyginai galima išskirti šias temas, kuriomis vengia kalbėti buvę narkotikų vartotojai, nors ir tarsi kuria gana atvirai bendraujančio išpūdi:

- a) temos susijusios su kalėjimo subkultūra (seksualinis išnaudojimas dėl narkotikų dozės ir pan.);
- b) prekyba narkotikais ir kitų asmenų įtraukimas į narkotikų vartojimą;
- c) smurtas prieš kitus asmenis, siekiant gauti pinigų narkotikų dozei (dažniausiai tik formaliai pripažįstama, kad tuo laikotarpiu buvo daromi įvairūs nusikaltimai, tačiau jie pateikiami gana apgalvotai ir tarsi gana nekaltai „vogdavau iš parduotuvių“, „prašydavau tėvų pinigų“ ir pan.);
- d) vengia kalbėti apie realius išgyvenimus, daugiau apeliuoja į klausytojo emocijas ir pan. (apdairumas teikiant nuorodas į save).

Reabilitacijos centre ar *anoniminių alkoholikų / narkomanų* grupėse buvę narkotikų vartotojai viešai kalba apie save, savo problemas, jausmus, emocijas su didžiuliu išsijautimu, nuoširdumu. Tačiau kai, pavyzdžiui, nueina rūkyti su vienu ar keliais asmenimis, o ne kalba viešai visai grupei, jaučiamas kitas bendravimas, prie kurio jie pripratę, t. y. laisviau kalba, nebijo nusikeikti, panaudoti žargonus, paliesti ir tas temas, kurių neiškelia viešai. Akivaizdu, kad buvę narkotikų vartotojai laikosi tam tikrų elgesio manierų, pokalbio temų, manieros, žodyno ir pan., kai yra stebimi ne tokių artimų asmenų, bet kai lieka vieni, su jiems artimais asmenimis, nėra tokie skrupulingi.

Stebėjimas, atliktas reabilitacijos centre, leidžia pailustruoti šį teiginį: susirinkimo metu, kurį vadina „rytiniu ratu“ ir kuriame dalyvauja visi reabilitacijos centro dalyviai ir personalas, tie narkotikų vartotojai, kurie „pereina“ nuo vienos fazės į kitą, atsiskaito visiems skaitydami „narkobiografiją“, kurioje pasakoja, ką patyrė vartodami psichoaktyvias medžiagas, kokie praradimai buvo jų gyvenime ir pan. Asmuo, kuris visiems skaitė savo biografią, akcentavo itin skaudžias narkotikų vartojimo sukeltas pasekmes (tiek fizinės, tiek emocinės). Tačiau po „rytinio rato“ keli asmenys, įskaitant ir tuos, kurie skaitė narkobiografiją, išėję į lauką parūkyti cigarečių, pradėjo kalbėti apie linksmus nuotykius ar atsitikimus, kurie nutiko vartojant narkotikus. Nors prieš tai „rytiniame rate“ buvo akcentuojami skaudūs praradimai. Kalbėdami daug juokėsi, naudojo žargoną ir visiškai nepriminė to, kas buvo kalbėta „rytiniame rate“.

Taigi, viešai pateikiamas tik galutinis, išdailintas ir tinkamas kitiems „pateikti“ produktas, išbraukiant iš jo temas ar atsitikimus, kurie nedera prie kuriamo vaidmens. Taip pat tikėtina ir tai, kad apgalvoja, ką konkrečiai apie save pateikti, kokius pavyzdžius panaudoti, siekiant sustiprinti išpūdį. Žinoma, pasiruošimas auditorijai dažniausia nėra matomas, matomas tik galutinis rezultatas, nors prieš tai galbūt ir tariamasi su kitais, ieškoma pavyzdžių kituose.

Galima daryti prielaidą, kad buvę narkotikų vartotojai, norėdami sudaryti apie save tam tikrą išpūdį, pasitelkia dramos priemones ir suteikia savo veiklai tokių akcentų (atvirumo demonstravimas), kurie dramaturgiškai pabrėžia ir perteikia teigiamą išpūdį sustiprinančius faktus, kurie priešingu atveju išliktų nepastebėti ar nežymūs (Goffman 2000;43).

Kai kurie informantai pabrėždavo tai, kad visi asmenys linę vienose situacijose vienaip save pateikti, kitose kitaip. Ne išimtis ir buvę narkotikų vartotojai, kurie ilgainiui pradeda vis labiau priimti visuomenėje galiojančias vertybes, normas (pavyzdžiui, pagarba vyresniam, tam tikri elgesio standartai bendraujant su aukštesnę statusą turinčiu asmeniu ir kt.):

„Nu, vieną kartą aš ir su psichologe kalbėjau, kad nu čia su vienais žmonėmis vienaip elgiesi, su kitais kitaip. Juk natūralu, kad vienoj situacijoj tu prie močiučių taip nesielsi, taip kaip su savo bendraamžiais, jau laikysiesi kažkokio etiketo, kaip ten su močiutėmis reikia (juokiasi), o su savo bendraamžiais vėl kitaip, tai manau, aš, kad čia nu kiekvienas žmogus kiekvienoje situacijoje, aš manau, šiaip ar taip, kiekvienas žmogus elgiasi, ir tai yra tam tikros taisyklės. Negali vienur elgtis taip, nes taisyklės....nu aišku, dar priklauso nuo žmonių... dabar negaliu pasakyti. Su mokytojais vienaip, su kitais, kitaip..... Tai va“ (11).

Tokia elgesio stilistika, kad „su vienais žmonėmis vienaip elgiesi, su kitais kitaip“, tampa normali ir būtina, nes tai laikoma tam tikrais „etiketo“ reikalavimais, kurių privalu visiems laikytis.

Buvę narkotikų vartotojai, siekdami kurti savo kaip neįsivertusio asmens vaidmenį, pradeda ieškoti ir kitų vaidmenų, negu kad turėjo iki šiol. Narkotikų vartotojo vaidmuo pamažu keičiamas buvusio narkotikų vartotojo vaidmeniu, prieš tai dar atlikus „ligonio“, „paciento“ ir panašius vaidmenis.

Vėliau, būdami reabilitacijos centre, kuria reabilitacijos centro dalyvių vaidmenis, pradėdant naujoko vaidmeniu, baigiant seniūno ar globėjo vaidmenimis, kurie parodo dalyvio statusą konkrečioje atramoje.

Išėjus iš reabilitacijos centro, siekiama kurti visuomenėje priimtinius vaidmenis, tokius kaip darbuotojas, kolega, mama, tėvas ir pan. Galima daryti prielaidą, kad šie vaidmenys leidžia išreikšti norimą įvaizdį ir jį užtvirtinti. Tai ypač stebima, kai jie pasakoja apie save kitiems asmenims, ne narkotikų vartotojams:

*„I12: Aš, pavyzdžiui, va taip vat kaip juokais nežinau pasakysiu, **buvai toks visuomenės kenkėjas. Iš tikrųjų, nu. O dabar noriu vat ir stengiuos kol kas bent čia esi, nu kaip ir aš sakyčiau, nu normalus visuomenės kaip ir narys jaučiuosi. Nebesukeliantis žalos aplinkiniams..***

I11: [Dabar stengiesi nekenkti.]

I12: Jo, jo, vat.

*I11: Kol kas. **O laikui bėgant jau kažką taisyti. Nes visko iškart irgi negalima, per čia kol kas reikia pristabdyt kenkimo procesą iš pradžių, o paskui jį atitaisyti kiek galima (juokiasi).***

*<...> I11: (abu juokiasi) Aš galiu pasakyt iš savęs, ko aš reikalauju. Em, moralinis tai čia **man yra nemeluot, nemanipuliuot, nes tai yra svarbiausi bruožai, kai aš vartoju. Pameluot, sumanipuliuot, kad turėt sau naudą. Pa.. labai toks paprastas pavyzdys: praeitą savaitę labai gerą šansą turėjau sumanipuliuot tėvu, kad gaut pinigų, bet aš nepadariau to, nors aš labai norėjau ir kad, bet susilaikiau. Nes aš žinau, kad viskas prasideda nuo tokių smulkmenų ir yra pavyzdžiui ir aš irgi turėdamas pavyzdį ir to pavyzdžio rezultata, mane tai biškį baido vat, kad aš galiu pradėt vėl dėl smulkmenų meluot, manipuliuot, kažką daryt, kad gaut sau naudos. Va taip.***

*I12: Nu jo, tai vat kažkaip, bet vis tiek būna stengiesi, bet būna – gaunasi taip, nu neišeina, tikrai **nesakyčiau, kad išvis nemanipuliuoju, neapgaunu.***

*I11: **Tai stengies (juokiasi).***

*I12: **Stengiuos nu vat ir, ir tikrai ne tiek viską darau, kaip anksčiau. Anksčiau ant kiekvieno kampo tik pamatai, ir tu jau čia fich fich, žiūri, kad oba, jau žiūriu, gavos viskas kaip turi būt. Pagal tave, nu (juokiasi). Bet vis tiek būna, nu. Aišku, būna visko. Ir sumanipuliuoji, nes jau taip atidirbęs tą visą dalyką, nu.***

I11: [Nepastebi jau] (juokiasi).

*I12: Nu ypač nu kaip, **mes jau tie narkomanai savanaudžiai, stengiamės nu vis tiek jau, kad būtų gerai kažkaip...***

I11: ..tai va, nu ir išeina, išeina, būna išlenda“.

Buvę narkotikų vartotojai tarsi drąsiai įvardija, kad jie anksčiau buvo „visuomenės kenkėjai“, o dabar jie yra „normalūs visuomenės nariai“, kurie jau

„*nekelia žalos aplinkiniams*“. Šis interviu vyko kalbant su dviem informantais vienu metu, ir, kaip matyti iš pateiktos citatos, jie stengiasi papildyti vienas kitą ir neprieštarauti vienas kitam, o vieningai pateikti tam tikrą išpūdį apie save, pabrėžiant, kad jie stengiasi „*atitaisyti kiek galima*“ tai, kas buvo padaryta jų narkotikų vartojimo periodu. Akcentuojamos visuomenėje priimtos vertybės ir normos: „*nemeluot*“, „*nemanipuliuot*“. Informantai kalba apie tai, kad jiems nėra lengva atsisakyti buvusių įpročių („*sumanipuliuot*“, „*turėti sau naudos*“), ir atvirai apie tai kalbėdami jie greičiausiai tikisi, kad kiti sąveikos dalyviai patikės jų pastangomis.

Apibendrinant reikėtų paminėti šiuos empirinio tyrimo metu išskirtus aspektus:

1. Buvę narkotikų vartotojai siekia kurti ir demonstruoti kitiems savo, kaip atviro, norinčio pasikeisti, pripažįstančio savo klaidas, išpūdį.
2. Norėdami pateikti tam tikrą savo įvaizdį, buvę narkotikų vartotojai pasitelkia tam tikras dramos priemones (atvirumą, praeities pripažinimą ir pan.), kurios padeda perteikti teigiamą išpūdį sustiprinančius faktus.
3. Nors ir kuriant savo, kaip atviro ir pripažįstančio savo klaidas asmens įvaizdį, kai kurios temos yra vengtinos ir stebimas apdairumas, teikiant nuorodas į save.
4. Kad būtų kuo įtikinamiau sukurtas norimas įvaizdis, buvę narkotikų vartotojai pradeda ieškoti ir kitų vaidmenų, tokių, kaip kolegos, darbuotojai ir pan. Nauji vaidmenys taip pat leidžia greičiau pasiekti norimą įvaizdį ir jį užtvirtinti.

Reikėtų paminėti ir tai, kad asmenų „savasis aš“ yra daugialypis ir veikiamas ne tik konkrečios aplinkos, vaidmenų, bet ir kitų sąveikos dalyvių. Buvę narkotikų vartotojai, keisdami savo elgesį, siekia įtakoti išvadas, kurias apie juos gali susidaryti kiti sąveikos dalyviai. Gebėjimas manipuliuoti kitų asmenų sąveikos metu kuriamu išpūdžiu dar labiau suteikia galimybę užtvirtinti kuriamą savo paties išpūdį. Buvę narkotikų vartotojai, pasirodydami kitų akivaizdoje, pirmiausia siekia pailustruoti oficialiai visuomenės priimtas vertybes. Atsižvelgiant į visuomenėje akcentuojamas oficialias vertybes ir yra

kuriamas buvusio narkotikų vartotojo įvaizdis. Taigi, priklausomas asmuo pradeda demonstruoti ir idealizuoti tam tikras vertybes, kad greičiau pasiektų norimą „buvusio narkotikų vartotojų“ išpūdį.

3. Buvę narkotikų vartotojai jaučia vaidmenų atlikimo įtampą

Socialinė tvarka kuriama vadovaujantis naujomis (priešingomis negu buvo iki tol) taisyklėmis, kurių metu kyla savotiška *vaidmenų atlikimo įtampa*. Asmuo tarsi nori būti geresnis, tačiau praeitis kartais jį gražina atgal. Netgi vartojimo fakto slėpimas, kuris kai kuriais atvejais yra būtinas, jau savaime gali būti laikomas apgaule ir laikomas nepriimtiniu dalyku.

Interviu - stebėjimų metu buvo siekiama pastebėti situacijas, kuriose buvę narkotikų vartotojai jaučiasi savimi. Peržvelgus gautus duomenis ir remiantis pačių informantų išsakytais teiginiais bei stebėjimo metu užfiksuotais pastebėjimais, galima išskirti kelias situacijas, kuriose asmenys jaučiasi savimi:

Pirma situacija: geriausiai jaučiasi būdami tarp buvusių narkotikų vartotojų.

Buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai savimi jaučiasi būdami tarp kitų, turinčių tokią pačią praeitį, asmenų. Nors negalima atmesti prielaidos, kad būdami ir tarp tokių pačių, jie taip pat nėra visiškai savimi, nes vis tik šios sąveikos metu jie nori pasirodyti geriau, galbūt būti pranašesni už kitus kai kuriose situacijose, tačiau saugumo jausmas, galėjimas kalbėti sąlyginai atvirai, neslepiant savo praeities, asmenims galbūt sudaro išpūdį, kad tokiose situacijose jie yra savimi:

„Hm, aš dabar jaučiuosi savim. Aš labai jaučiuosi savim grupėje tarp anonimų (anoniminių alkoholikų / narkomanų – autorės pastaba)“ (I10).

Kai kuriais atvejais informantai nurodo, kad jaučiasi savimi tada, kai negali kontroliuoti savo elgesio, elgiasi impulsyviai, kelia baimę kitiems. Jų nuomone, toks elgesys yra susiformavęs narkotikų vartojimo periodu ir kai jie

atsiduria tokiose situacijose, kuriose reikia ypač kontroliuoti savo elgesį, jie nesijaučia savimi:

*„Nu, ir jaučiuosi irgi savim, kada ne-nemoku, vat tas skirtumas **man nepavyksta pasijaust savim**, neseniai buvo situacija. Žmogus nu, ant manęs nu čia reabilitacijoj čia retai būna, kad kažkas rėkia ant manęs, bet jisai vat surėkė ir, ir aš net nu, žinojau, **kad galiu greitai nu, kažkaip ten įbaugint**, ką aš žinau, nu įbauginti gal, **bet kažkaip pasimečiau ir reagavau kitaip nu, pabandžiau pasikalbėti tiesiog su juo ir, ir nespausti niekaip jo. Ir nesijaučiau savimi visai. Visai nesijaučiau savim. Jeigu o kada, kada pasiduodu savo pykčiui, tada jaučiuosi, kažkaip tiesiog pripratau prie tokios reakcijos ir, ir man nepavyksta per tuos aštuonis mėnesius ten atprasti nuo tokios reakcijos pavyzdžiui. Bet aš tikiu, kad aš priprasiu ir prie tos kitos reakcijos, nes nu, matau, kažkaip tai taip, kad teisinga“ (I10).***

Narkotikų vartojimo periodu asmenys dažniausiai negalėdavo kontroliuoti savo emocijų ir elgdavosi impulsyviais, todėl, kai pradėdamas kurti jau kitoks, gyvenančio be narkotikų asmens įvaizdis, reikia pasitelkti pastangas tam, kad neprarasti kontrolės ir nepasielgti impulsyviai („*pabandžiau pasikalbėti tiesiog*“), tačiau tokia situacija asmeniui nebuvo artima („*nesijaučiau savimi visai*“).

Informantai teigė, kad buvimas reabilitacijos centruose padeda išmokti būti savimi, nes sąveikaujant su tokiais pačiais yra sunkiau nuslėpti kai kuriuos dalykus, kuriuos kitais atvejais būtų gana lengva nuslėpti ar apgauti.

*„I11: Čia pavaidint, ne savimi būt čia labai sunku. Galima tokį mums pavyzdžiuką, kaip atėjo vienas ant tokios, labai jau didelės bangos, kaip sakant jau, **bandė būt ne savimi, ne tuo, kas yra. Po mėnesio laiko jis jau labai gailėjosi, kad jis bandė padaryt tokį įvaizdį. Nu, nes čia rimtai čia, žmonės kaip sakant su patirtim gyvenimo tokia, ir čia jie mato kur, kas, kuom kvėpuoja.***

*I12: Buvo tas vat tas pats pavyzdys, nu gražūs rūbai, prisikaityta gražių frazių, lozongų visokių, žodžių. **Bandė čia nu, nu vos ne tokį įvaizdį, kad jau ten su penkiais aukštaisiais ir čia toks nu, tokį save išsiauškstinimą, nu. Bet laikui bėgant nu pamatai, kad, kad ten tiktai žodžiai išgirsti ir atminty likę. O kad netgi paaiškint kartais to žodžio išsakyto ne visą laiką sugeba. Nu čia tokie vat kaip, daug visokių nu jo. Visi visi čia skirtingi yra iš tikro, nu. Kaip visi žmonės, nu. Ir visko būna: ir pykčių, ir sutarimų gerų, ir, nu visko“.***

Tokios pačios patirties turėjimas (narkotikų vartojimo) leidžia geriau pažinti vieniems kitus ir tampa sunku būti „*ne savimi*“. Bandytas pateikti

tikrovės neatitinkantį įvaizdį gali būti sugriautas, nes „žmonės, kaip sakant, su patirtim gyvenimo tokia, ir čia jie mato kur, kas, kuom kvėpuoja“. Vien tik pasitelkiant išorinį fasadą „gražūs rūbai“ ar demonstruojant „gražias frazes, lozungus“ ir meluojant apie savo pasiekimus („penkiais aukštaisiais“) gali nepasisekti sukurti norimą įvaizdį, ir tas įvaizdis gali būti greitai sugriautas.

Antra situacija: geriausiai jaučiasi galėdami atlikti tam tikrus visuomenėje įprastus vaidmenis, tokius kaip „mama“, „darbuotojas“ ir pan.

Noras kuo greičiau tapti tokiu „kaip visi“ verčia buvusius narkotikų vartotojus manyti, kad jie gerai jaučiasi būtent kai atlieka tam tikrus visuomenėje priimtus vaidmenis:

„.....nežinau, žmogus, moteris, ieškanti savęs, nu kažkaip.....motina, žmona...Labai noriu būti dar specialistė iš tikrųjų, o dabar tokia nesu, tai vat mano toksai, kaip ir ieškojimas dabar. Dar reikia savo vietą užsidirbti. Ir pinigų užsidirbti, o ne iš savo vyro gyventi, kaip ir priklausoma santykyje esu, labiausiai ta mano.....pasireiškia. Nuo vyro, nuo šeimos, nu kažkaip“ (16).

„Aš visą laiką sakydavau, kad esu, buvau tikriau, bloga mama, bloga žmona. Nekokia bendradarbė (juokiasi). Ir juolab prastesnė darbuotoja, nes neišeidavau į darbą ir taip toliau. Tai vat visos šitos funkcijos, visos šitos funkcijos sugrįžo. Ir aš patapau tuo žmogumi, kuriuo net negalvojau, kad galiu patapti. Ir kai aš gydžiausi Minesotoj ir buvau ketvirtoj savaitėj, tokia užduotis psichologo parašyti, kokia nu moterim norėtum tapti. Ir aš parašiau visus tuos komponentus, tiksliau visas ras savybes, kurias aš norėjau, kad drąsi, kad ištikima, kad mylinti, kad vienu žodžiu ten ir tokia, ir anokia, ir dar buvo prierasas bet tokios moters žemėje nėra. Tai buvo prieš beveik septyniolika metų. Ir vat dabar aš visas tas savybes manau, kad turiu, vat. Tai tai, tas tapimas iš vartojančio žmogaus į dar gilesnį žmogų todėl, kad manau, kad tas dvasinis prisilietimas prie pasaulio, tikrai, tose proto ribose, ta programa leidžia tau tau suteikia man tokia galimybę. Tai pasidarai...jeigu buvai gilus, tampi dar gilesnis, jeigu buvai geras, tampi dar geresnis, jeigu buvai...aaa...kaip pasakyt, užjaučiantis, mylintis ir taip toliau, ir viso to sugrįžta, ir dar su kaupu padaugėja. Tai... nu... turbūt, kad geresnio varianto ir negali būt“ (15).

Tokie visuomenėje vertinami vaidmenys, kaip „specialistas“, „motina“, „žmona“ (16) ir pan., leidžia pajausti bendrumą buvusiems narkotikų vartotojams su kitais visuomenės nariais. Buvę narkotikų vartotojai linkę

akcentuoti savo vaidmenų skirtumus tada, kai vartojo narkotikus („*bloga mama, bloga žmona*“ (I5), ir dabar, kai nevartoja („*ištikima, mylinti*“, „*gilesnė <...>, geresnė*“).

Trečia situacija: geriausiai jaučiasi artimų žmonių draugijoje.

Situacijos, kuriose gali jaustis savimi, yra susijusios su artimais asmenimis, su kuriais sieja tam tikri ryšiai, tokie kaip draugystės, šeimos ar pan. Taip pat savimi jaučiasi užsiimdami jiems patinkančia veikla (pavyzdžiui, joga).

„.....su draugais.....su draugėmis, nu kažkaip su artimais žmonėmis, su kuriais esu atvira. Šeimoje. Su vaikais. Nu nuo situacijos priklausau, su vyru...kažkaip su tėvais irgi kaip kada... joga“ (I6).

Kaip jau ir buvo minėta anksčiau, tose situacijose, kuriose nereikia slėpti savo praeities, asmenys jaučiasi *saugiau* ir tokias situacijas apibūdina kaip galėjimu jaustis savimi.

Ketvirta situacija: geriausia jaučiasi namuose, kur gali būti tiesiog savimi, nėra prieš ką pasirodyti.

Kiti informantai nurodė, kad geriausiai jaučiasi būdami jiems artimoje aplinkoje, tokioje kaip namai, kur gali atsipalaiduoti, nereikia būti pasitempus ar specialiai kurti vaidmenų. Tiesiog laikas, kai gali atsigerti kavos, parūkyti cigarete, rašyti dienoraštį ir pan.

„Namie, turbūt, Namie, žinoma. Gera. Nu kažkaip, jo namie. Nėra prieš ką. Vyras žino viską“ (I2).

„Nu aš nežinau, savimi. Bliamba, vakarais jaučiuosi savimi prieš miegą, meldžiuosi, ryte kai geriu kavą, rūkau, jeigu pusę septynių atsibundu, kai būna ramu ir dienoraštį turbūt kai dar rašau. Nu. Tada jaučiuosi savimi, o taip tai nelabai čia pastebiu, kaip čia viskas vyksta. Tai vat tokios ir ramybės gal, kai toks laikas yra“ (I8).

Apibendrinant pateiktas situacijas, reikėtų paminėti šiuos esminius akcentus:

1. Sąveika su kitais tokią pačią praeitį turinčiais asmenimis leidžia priartėti prie „savojo aš“ ir kelia mažiau įtampos nei sąveika su tais, nuo kurių reikia slėpti savo praeitį.
2. Buvę narkotikų vartotojai jaučiasi savimi tais atvejais, kai jų kuriamas ir demonstruojamas vaidmuo atitinka visuomenėje vyraujančius vaidmenis (mamos, kolegos ir pan.).
3. Sąveika su artimais žmonėmis (šeimos nariai, artimi draugai) ir patinkanti veikla, taip pat suteikia galimybę pasijausti savimi ir atsipalaiduoti.
4. Aplinka, kurią sąlyginai galima pavadinti „užkulisiais“, kaip, pavyzdžiui, namai, taip pat leidžia priartėti prie jausmo, kad asmuo yra „savimi“.

4. Sąveikos metu pasitelkiamos įvairios manipuliacijos, kurios, buvusių narkotikų vartotojų nuomone, yra įgytos narkotikų vartojimo metu.

Manipuliacijų naudojimas nėra kažkokia gauta ar įgyta savybė, tai labiau bandymas išėiti iš susidariusios situacijos, į kurią atvedė narkotikų vartojimas ir dėl to kilusios pasekmės, pavyzdžiui, blogėjanti sveikata, išvaizdos pokyčiai, kurie išduoda, kad asmuo vartoja narkotikus, iškritimas iš darbo rinkos ir kt.

Dėl visų šių problemų asmuo yra priverstas išnaudoti visais įmanomais būdais tuos asmenis, kurie yra šalia (pirmiausia artimieji) ir kuriuos tiesiog pavyksta išnaudoti (apvagiant, apgaunant). Ir visa tai buvę narkotikų vartotojai pradeda vertinti, savotiškai suteikdami šiek tiek gražesnę atspalvį „manipuliacija kitais“, o ne įvardydami tiesiog kaip tam tikrą apgavystę:

*„Pas vartojantį (narkotines medžiagas – autorės pastaba) žmogų **įsijungia stipriai manipuliacinio jausmas, jis pradeda ieškoti spragų, pradeda galvoti lengvesnių būdų gauti pinigus** taip. Aš ir anksčiau esu dirbęs, bet kol nevarčiau, tai man ir tie darbai sekėsi normaliai, gerai ir, ir nebuvo ten jokių problemų. Bet **kai pradėjau vartoti, aš pradėjau ieškoti spragų, pradėjau žiūrėti, kaip daugiau pinigų, mažiau darbo, po to tas darbas išvis pradėjo nedominti, pradėjau galvoti, kaip ilgiau biuletenyje pasėdėti, kaip neiti į tą darbą, nu, vat kol išvis nenusiriti ir po to ir sveikatos nėra dirbti ir tada išvis pradedi galvoti tik apie lengviausią būdą tuo metu atrodantį,***

tai nusikaltimų darymą. Pas kai kuriuos vagystės, pas kai kuriuos ten pardavinėjimai. Ten visokių dalykų. Išnaudojimas visų, visų žmonių, kuriuos tiktai pažįsti. Šimtu procentų visus išnaudoji, kiek gali. Todėl galų, galų gale lieki vienas (juokiasi). Faktiškai šiaip iš tikrujų“ (I7).

Informantai prisipažįsta, kad manipuliavimas kitais asmenimis atsiranda dėl to, kad reikia „daugiau pinigų“ ir pan. Po tam tikro narkotikų vartojimo laiko asmeniui tampa sunku ir apgauti, nes dažnai jų išvaizda jau būna įtartina, ir kiti asmenys vengia sąveikos su jais. Dėl šios priežasties dažniausiai ir lieka vienintelis būdas – „išnaudojimas“, „nusikaltimų darymas“.

Vėliau kitų asmenų apgaulinėjimas tampa greičiausiai leidžiančiu pasiekti tikslą būdu ir naudojamas ne tik siekiant finansinės naudos, reikalingos įsigyti narkotikus, bet ir kituose dalykuose, pavyzdžiui, bandoma apgauti specialistus, dirbančius su jais.

„Pirmus kartus pas psichologę tai aš dar tenai uoj, kaip grybavau. Aš dar bandydavau vis dar ją pergudraut, pasakodavau vieną situaciją, jinai man sakydavo išvadą, aš tą situaciją atsiprašydavau, perpasakodavau dar savaip, kad tik suklaidinti ją ir jinai po to jau, matau, sėdi irgi biškį nesupranta, bando stabdyt, o aš ten vis tiek įjungęs savo. Savo atseit nesupratimą ir pasakoju jai viską savaip. Bet po kelių apsilankymų aš ten vis tiek namie apgalvodavau tą pokalbį, ką, apie ką aš ten kalbėdavau ir pažvelgdavau į dalykus nu, iš, rimtai ir“ (I7).

„Oi... kai reikia gauti pinigų narkotikams, tai taip įsijungia fantazija... Nu, prisigalvoji, kaip ir kuo sumanipuliuoti... narkotikai nelaukia, kai reikia pavartoti, tai... nu... greitai perpranti kokias, pas ką silpna vieta. Nu, va, aš turėjau tokią kaimynę, ir supratau, kad ji labai emocinga, linkusi klausyti, užjausti, tai...nu... (atsikosti). Tai kai būdavo blogai, eidavau pas ją, pasakodavau visokias, gailestį keliančias istorijas, ir taip išsiprašydavau pinigų...Tai, kai reikia, tai ir išmoksti manipuliuoti asmenimis“ (I10)

Kaip matome iš pateiktos interviu citatos, sąveikos metu buvę narkotikų vartotojai siekia valdyti situaciją, bandydami manipuliuoti kitais žmonėmis „pergudraudami“, „suklaidindami“, „apsimetinėdami, kad nesupranta“, „pasakodami visokias, gailestį keliančias istorijas“.

Buvusiems narkotikų vartotojams atrodo, kad tik jie gali manipuliuoti kitais, ir kartais pamiršta tai, kad daugeliui asmenų yra būdinga kiekvienoje sąveikoje siekti sau naudos. Interviu metu buvo stebimas gana ryškus

akcentavimas, kad manipuliacijų, susijusių su kitais asmenimis naudojimas, yra būtent narkomanų bruožas:

„Su žmonėm. Bliamba, vis tiek, iš tikrųjų kaukės visokios yra šiaip ar taip, tas toks elgesys, taip kaip tau, bliamba, kaip kad man būtų patogu. Iš tikrųjų. Gyvenu, nesu visiškai ten toks atviras ir ten nu, kaip ir, nu vis teik yra man nu, bliamba, kaip čia pasakyt geriau (trumpa pauzė). Nu aš ta prasme prisitaikau prie situacijos, o nėra va taip, kad būtent, kad va savimi. Nu bet man tai patogu yra gyvent, aš taip ir gyvenu iš tikrųjų, aš savęs ne, neprievartauju (nusijuokia), nu vat va taip. Nu pakankamai jaučiuosi aš, aš esu aš, toksai, koks esu (juokiasi), bet vis tiek yra ten niuansų. Čia narkomanams tas būdinga. Juos to išmokina gyvenimas. Kiti to nesupras...“ (18).

„Tai jų manipuliacijos, jie žmogų, nu ką aš žinau, čia vėlgi priklausu, dažniausiai tai taip, jie labai nu, išsuka ir yra toks žargoninis pavadinimas, „išsuka“, reiškia žmogų, ar ne. Tai dažniausiai išsuka tą savo mamą, tėvus, ta prasme, ir artimiausią aplinką, ta prasme. Nes ant jų mažiau matosi. Alkoholikas jisai smirda, jisai krenta, jisai griūna, jisai, sakykim, dažniau labiau matomas yra apsvaigtyje toje, ar ne? O narkomanas, jisai ne kiekvienas, jisai gali greičiau apgauti. O žmogų kuris nepatyręs, nesusidūręs su tuo...“ (15).

Buvusiems narkotikų vartotojams atrodo, kad jie tarsi turi tam tikrų pranašumų prieš kitus („prisitaikau prie situacijų“, „savęs neprievartauju“ (18), kuriuos įgijo vartodami narkotines medžiagas („narkomanams tas būdinga“, „kiti to nesupras“ (18)). Taigi, čia taip pat pastebima ir tam tikra savistigmatizacija, kai yra formuojamas tam tikras narkotikų vartotojo įvaizdis, kaip meistriškai gebančio „išsukti“, „greičiau apgauti“ (15).

Buvę narkotikų vartotojai stebi, renka informaciją apie kitą sąveikos dalyvį ir priklausomai nuo to pasirenka tam tikras sąveikos strategijas:

„Em, ne, žiūri nuo žmogaus. Vienodai elgtis aš nesielgiu, tai bendravimas su nepriklausomais žmonėm ir aš matau, kad žmogus suvokia, suvokiantis viską elgiasi naglai, tai aš jam atsakau tuo pačiu paprasčiausiai, o jei matau, kad čia pavyzdžiui vartojantis, nustojęs vartojimą, tai aš čionai dažniausiai pratyliu, todėl, kad suprantu, kad tai liga ir žmonių labai noras pas kai kuriuos yra greitai virsti dalim bendruomenės, per greitai pasikelti taip sakant, tai čia žiūriu kaip į ligą. O kada žmogus sąmoningai tai daro, tai jau atsakai jam tuo pačiu. Nu, o kiti ten bendravimai ten su vyresniu, pavyzdžiui, moterim įstaigose, su, ten su gydytojom kažkokiom, tai be abejo, jie tenai išlieka malonūs ir stengiasi tuos bendravimo santykius išlaikyti maloniais...“ (17).

„Skirtinga situacija – skirtingas elgesys ir, nes iš karto pavyzdžiui pas mane situacija, aš, tokia staigi, tik, dabar aš biškį išmokau ne iš karto rėžti taip vat pavyzdžiui, ane. Biškį suanalizuot situaciją, ką aš galiu padaryt, ką aš galiu pasakyt, ar aš galiu leisti sau tą pasakyt. Nu aišku nesakau, kad pas mane ten visą laiką gaunasi, bet palyginus pradžiai, aš dabar tai jau visai kitas, nu tai va. Ir galvoju, kuo toliau, tuo labiau taip einu ir paskui viskas gerės“ (I11).

„<...> man sunku kažkaip bendrauti su žmonėm, man buvo tas vienas iš didesnių sunkumų – pradėti bendraut su žmonėm, aš daugiau stebėdavau žmones, bendravau su jais. Tiktai su labai gerai man pažįstamais žmonėm, o nu čia vat pradėjau kažkaip ir nu tas įprotis dar neišsivystė taip gerai, tai vat su tais, su kuriais gerai pažįstu, ir nu tai galiu laisviau, su kuriais ne, tai. Tai tiesiog daugiau suvaržymo sau duodu ten nu, vat. Šiaip didelio skirtumo nematau ir nenorėčiau aš taip, vat neseniai buvo situacija, buvo žmonos, nu, uošvienės ten metai kaip numirė ir, ir ten cerkvėj susirinkom ten visa šeima, žmonos ten. Ir prieš tai aš žinojau, kad susirinks ir kaip, žinojau, kaip aš ten jaučiuosi visada anksčiau jaučiausi ir, ir nu tas nenatūralus toks tenai elgesys ten nu, tas, šypsenos tos visos nu, pas visus, tai ne tik pas priklausomus. Ten juokiasi, klausinėja, klausimų, kurie niekam neįdomu paklausia, beleko paklaust. Ir aš tiesiog labai nenorėjau elgtis kitaip, negu kiekvieną dieną elgiuosi, aš nu, man pavyko ir ta prasme, su kuo noriu, su tuo pakalbu, nesi.. ten nesiparinu, nesinervinu, nesistengiu ten pasirodyt ar, ar patikti, ar dar kažką, man labai patiko nu, va taip kažkaip“ (I10).

Buvę narkotikų vartotojai sąveikos metu stebi ir vertina kito sąveikos dalyvio elgesį („aš jam atsakau tuo pačiu paprasčiausiai“ (I7), „skirtinga situacija – skirtingas elgesys“ (I11), t. y. jei kitas sąveikos dalyvis elgiasi nuoširdžiai ir su juo tada elgiasi taip pat, jei nenuoširdžiai – atsakymas toks pat. Siekiama ne tik reaguoti į tam tikro asmens kalbą, veiksmus, bet ir pagalvoti, kokia reakcija būtų tinkamesnė („suanalizuot situaciją, ką aš galiu padaryt, ką aš galiu pasakyt, ar aš galiu leisti sau tą pasakyt“ (I11). Kitiems narkotikų vartotojams, kurie siekia kurti nevartojančio įvaizdį, kartais yra atleidžiamas tam tikras perdėtas elgesys ir priimamas kaip ligos dalis („suprantu, kad tai liga ir žmonių labai noras pas kai kuriuos yra greitai virsti dalim bendruomenės“ (I10), o ne konkretus asmens elgesys.

Taigi, buvę narkotikų vartotojai kai kuriuos savo elgesio ypatumus linke vertinti kaip ligos dalį, tuo tarsi pasiteisindami prieš kitus. Pastoviai apsimetinėti prieš kitus vargina, todėl informantai pastebi, kad jie daug geriau

jaučiasi tose situacijose, kuriose gali būti kiek įmanoma labiau savimi: „<...> nesiparinu, nesinervinu, nesistengiu ten pasirodyti ar, ar patikti, ar dar kažką, man labai patiko <...>“ (I10).

Informantai, kurdami buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, turi perimti ir tam tikrus elgesio standartus, kurie jam, kaip narkotikų vartotojui, nebuvo būtini, o kai kurių atsisakyti – nes jie jau nėra tinkami dabartinei situacijai:

*„Ten būdavo taip, kad aš išgėręs einu į kokius nors susitikimus klasės ir prieš, tam kad man būtų drąsu aš dar alkoholio. **Aš dar specialiai vėluodavau, truputėli, nu tada dėmesio sulauki** „aaaaaaaiiiii, atėjo“, žinai **aš ten vietą buvau truputėli pasiskyres, kad per daug nepavėluoti, nes po to jau ten...** žinai, kai būdavo tokie fofikai, tai man prieš ateinant, aš būtinai išgerdavau. Pavyzdžiui, aš būtinai išgerdavau vyno butelaitį ir eidavau, nes aš jau žinau, kad vynas pas mane, jis man tuoj pradės veikti, žinai, ir **tai man duodavo, žinai, energijos, jėgų, ir aš kalbėdavau.** Nu tai va tokia ta ir patirtis, taip aš ir kuria tą santykį, ne visai pats, kaip pasakyti, jie labai išsikraipo. Ir tada **taip formuojasi tas ir elgesys**“ (I3).*

Esminis tokio elgesio bruožas buvo išskirtinumo demonstravimas („specialiai vėluodavau“, „per daug nepavėluoti“), noras atkreipti į save dėmesį („<...> nu tada dėmesio sulauki“), pasirodyti ir pan. Ir toks elgesys būdavo atliekamas ne spontaniškai, bet gana apgalvotai ir sąmoningai kuriant ir įvaldant tam tikras strategijas.

Apibendrinant galima išskirti šiuos tyrimo metu pastebėtus akcentus:

1. Buvę narkotikų vartotojai mano, kad jie geba ypač gerai manipuluoti kitais sąveikos dalyviais, nes tai išmoko tuo laikotarpiu, kai vartojo narkotikus. Gebėjimas manipuluoti kitais, buvusių narkotikų vartotojų nuomone, padeda kitus sąveikos dalyvius palenkti jiems naudinga linkme.
2. Buvę narkotikų vartotojai pabrėždavo, kad manipuliavimas kitais asmenimis yra išskirtinai būdingas narkotikų vartojimo patirtį turintiems asmenims ir tai laikoma tarsi pranašumu prieš kitus sąveikos dalyvius.
3. Buvę narkotikų vartotojai, tiek narkotikų vartojimo periodu, tiek dabar, stebi, renka informaciją apie kitą sąveikos dalyvį ir priklausomai nuo to pasirenka tam tikras sąveikos strategijas.

5. Buvusio narkotikų vartotojo vaidmuo yra idealizuojamas ir mistifikuojamas.

Dažniausiai kitiems yra kuriamas įspūdis, kad imamas naujo „buvusio narkotikų vartotojo“ vaidmens, dėl to, kad tai paskatino gana idealūs motyvai, pavyzdžiui, *suvokimas savo elgesio pabrėžiant*, kad narkomanija – tai liga, kuriai įveikti reikia dėti *daug pastangų*. Informantai dažniausiai pasakoja apie tai, kaip jie, paveikti narkotikų, darė įvairius nusikaltimus, rizikavo savo gyvybe, skaudino aplinkinius ir pan., tačiau nutylima ir nekalbama apie tai, kad ne tik tai gali būti priežastimi, paskatinusia kurti naują vaidmenį, bet gali būti ir tai, kad jie tiesiog išsigando, kad gali numirti, kad jau sunku gauti nelegaliais būdais pinigų ir reikia ieškoti kitos išeities, kuri ir yra „stengtis nevartoti narkotikų“.

„Tiesiog sunku, aš pamačiau, kad ką aš bedaryčiau, man neišeina tiesiog atsikratyt, nu aš gal apie sveikimą jokį aš išvis neturėjau jokio supratimo. Aš galvojau, kad čia reikia tiesiog mest ir viskas, dar bandžiau ir įsiūti ampules, ir išvažiuoti į užsienį, bandžiau, nu, kalėjimuose aš nevarčiau, nu gana ten, ir metus, ir pusantrų metų, ir išeidavau vis pradėdavau iš naujo, ir ta viltis dingdavo. Mačiau, kaip veikia tai tėvus, šeimą. Mačiau tas pasekmes ir didesnes – ir mama pradėjo sirgti vėžiu, ir tėvas pradėjo gert stipriai, šeimoj, nu, išvis atsiribojo šeima nuo visų pažįstamų. Nei svečių, nei, nei, nei nieko. Nu ir pradėjo, mane tai jau gąsdino aš mačiau, jau pats negaliu niekaip“ (I10).

„Gyvenimas labai beprasmis, labai skaudus, labai skausmingas, tai (atsikosti), labai toks, žinai, kaip pasakyt, neigiamas, nu visų pirma, tai nelabai tuo lyg ir pasidalinsi apie tai, nesvarbu, kad ten kažkokie tai pokyčiai vyko, bet tai nėra labai jau didelis didvyriškumas, blogai elgtis, neteisingai ... o paskui imt vat ir pasikeist ir dabar bus viskas gerai. Kaip žmonės, vat kartais, aš... aš manau, kad daug geresnis pojūtis yra kada blogai nesielgia, ir ... Nu bet gal paskui, nu kažkaip, žinai, kai po to juodo didelio minuso, kažkokį plusą gali gauti, ta prasme, tai vat kodėl visa tai, kažkokią prasmę pradedi gaut, tai...sunku pasakyt...Tu turi kažkokį didelį gabalą už nugaros ir su tuo gabalu reikia kažkaip tai gyvent“ (I3).

Pateikta citata iliustruoja tai, kad informantas išsako tas priežastis (apsisprendimo nustoti vartoti narkotikus), kurios atrodo itin skaudžios, keliančios gailestį pačiam narkotikų vartotojui („mačiau tas pasekmes“,

„mama pradėjo sirgti vėžiu“, „tėvas pradėjo gert stipriai“ (I10); „gyvenimas labai beprasmis, labai skaudus, labai skausmingas <...>“ (I3).

Taip pat pabrėžiama, kad nepaisant šių pasekmių, nustoti vartoti narkotikus buvo labai sunku („neišeina tiesiog atsikratyti“, „viltis dingdavo“, „mane tai jau gąsdino“ (I10); „tu turi kažkokį didelį gabalą už nugaros ir su tuo gabalu reikia kažkaip tai gyvent“ (I3). Galima daryti prielaidą, kad neišsakydami realesnių priežasčių, kodėl apsisprendė nustoti vartoti narkotikus, asmenys iš dalies mistifikuoja tiek savo apsisprendimą vartoti, tiek pastangas, kurių reikia, norint tą siekį įgyvendinti.

Informantai pabrėždavo ir tai, kad narkotikų vartojimo metu jie išmoko ne tik apgauti ir manipuliuoti kitais (kaip jau buvo minėta, kartais jie perdėtai pasitiki savo manipuliavimo įgūdžiais ir nesuvokia, kad ir kiti jais gali manipuliuoti), bet visų pirma jie pirmiausia išmoksta apgaudinėti save:

„Taip kad ten vartojimas atnešė vat tą dalyką, kad**nu greičiausiai, savęs apgaule, ten noras, ir mąstymas, to, kad tu esi protingesnis už kitus ir ir vertinimas visų žmonių.** Aš nežinau, kaip yra pas normalų žmogų, ir ar taip yra, ar ne, niekadęs nesidomėjau tokiu dalyku. <...> Ne, pats gaudai. Nu sakau... žmogus, kada galvoji, kad esi pats protingiausias ir ... aš noriu pasakyti, kad **vartojimas atnešė žmogaus pažinimą, ir turbūt kito žmogaus pažinimą.** Tu galbūt jautriai, aš bent jau, aš nežinau... **Aš jautriau jaučiu, kas yra silpnesnis už mane, kas yra stipresnis, ir kaip tą stipresnį paveikti į savo pusę, kad, kad būtų taip, kaip aš noriu.** Ir kad aš stovėčiau tokioj vietoj, kokioj aš noriu ten kažkokiam tai kolektyve. Tai vat ir ir tada ir **naudojiesi visais įmanomais arba ten gražiais, negražiais būdais išreikšti save, pastatyti į tą vietą.** Nu, aš bent jau esu ne pats drąsiausias žmogus. Ten bailumo pas mane irgi yra labai daug, ir sakau, tai turbūt susieta su nepasitikėjimu, visišku. **Todėl yra manipuliacijų būdu, taip kaip stengiesi, nu iki šiol pavykdavo.** Ne visada, taip kaip aš norėdavau, bet savo nišą surandi bet kokiam kolektyve“ (I4).

Informantas mano, kad narkotikų vartojimas „atnešė žmogaus pažinimą“ ir „saviapgaule“, kad jie yra „protingesni už kitus“, „vertinami kitų“ ir pan. Informanto nuomone, narkotikų vartotojai greičiau nei kiti asmenys sugeba „jausti, kas yra silpnesnis“ už juos ir kaip „stipresnį paveikti į savo pusę“. Informantas savo manipuliacijas apibūdino kaip tam tikros baimės slopinimą. Narkotikų vartotojai pastoviai jaučia tam tikrą baimę, todėl ir idealizuoja savo gebėjimą pažinti kitą ir gebėjimą manipuliuoti labiau nei kiti:

„Nes todėl, kad tai viso gyvenimo pasekmė. **Baimės. Norėtum kitiems. Nes todėl, kad pats bijai dažnai, ir todėl labai dažnai nori, kad tavęs bijotų.** Taip, kad ir įvaizdis tolygus... Aš kartais noriu ilgų plaukų, bet aš manau, kad turbūt niekad jos nenešiosiu. Labai noriu auksinės grandinėlės, labai noriu geros mašinos ir tai nėra tas noras nu...suscikimo priemonės.. bet norėtuši labai geros. **Kad atkreiptų dėmesį.** Ir su tuo nu atrodo agresyvu, **norėtuši, kad bijotų, bijotų žmonės ir tai yra ... bet tai irgi, kada pradedi galvoti, kada pradedi vaikščioti į tuos būrelius, į į suprantai, kad tai yra juokinga.** Bet viduje, tai aš tiksliai žinau, kad aš ...manyje sėdi tas dalykas, ir aš tiksliai ir ir, **nemėgstu nejaukiai jaustis, nemėgstu kažko tai nepatogiai jaustis ir ir aš jaučiu pagarbą, galbūt netgi baimę tą, galbūt ji iš senesnio gyvenimo ir tiksliai, pasportavusius, tvarkingai sudėtus, žinančius ko nori, tai tie žmonės, kurie turbūt pasąmoniškai nori lygiuotis į juos.** Tik tas dalykas, kad tu nieko nedarai, neini sportuoti, nei, nei, nu... Bet visi kiti dalykai atsiranda. Taip, kad **greičiausiai norėčiau, kad bijotų**“ (14).

Empirinio tyrimo duomenys leidžia daryti prielaidą, kad ir tie informantai, kurie ilgesnį laiką nevartoja psichoaktyvių medžiagų, taip pat savotiškai idealizuoja savo gebėjimus išlikti nevartojančiais narkotikų. Dauguma informantų pabrėždavo, kad jie siekia padėti kitiems asmenims nevaruoti narkotikų, todėl stengiasi įgyti socialinio darbuotojo specialybę:

„Nu tai vat irgi yra toks, kaip pasakyti, momentas yra toks, darbo su tais žmonės, tai gali **nesavanaudiškai padėti žmogui atsirinkti, be jokios nesavanaudiškos paskatos, nenorėdamas uždirbti, tai žinai, motyvai į šalį nustumti ir padėti žmogui rasti išeitį, problemos sprendimą...tai irgi, tai vat kai atsiranda, kaip pasakyti...Dirbu socialiniu darbuotoju jau daug metų.** O dabar kaip ir nemąstau, gavosi kaip jau ir dirbu virš dešimt metų tą darbą, tai kaip ir kiekvienas darbas, tikriausiai galėtų pasakyt kiekvienas žmogus, išskyrus tuos žmonės, kurie neturėdami išeities dirba bet kokį darbą, kad nenumirtų badu ir jų neišmestų į gatvę, Tai **mokausi daryti, ką sugebu, ką moku daryti, nežinau, koku žodžiu pasakyti tai, ką tu gauni, kai tau žmonės padėjo už išgelbėtas gyvybes.** Nu, negaliu pasakyti“ (13).

„**Mokausi socialinį darbą.** Čia buvo **mano svajonė, kai aš buvau Vilkpėdėje, nu socialiniu darbuotoju būti... (juokiasi), svajonė realiai įgyvendinta.** Nu, ką davė universitetas.... aš stojau ten, kur iš tikrųjų norėjau, ne ten balai, ar dar kas.... kad mane priėmė, nu tiesiog, kad man patinka ta visa.... tai yra tai, kas man patinka, ir psichologija, ir su vaikais, bendravimas su žmonėmis ir, ir nu...“ (11).

„**Esu baigusi ir Vilniaus universitetą, socialinio darbo specialybę.** Dirbu pagal tą specialybę, grįžau į tą savo bakalaurą“ (16).

Noras tapti „specialistu“, kuris gali padėti nustoti vartoti psichoaktyvias medžiagas, yra susiję ne tik su tuo, kad asmuo gali sudaryti išpūdį, jog jis žino, kaip tai galima padaryti, ir gali pasidalyti patirtimi, bet ir tuo, kad jie tiesiog kitų įgūdžių kitai specialybei neturi, o narkotikų vartojimo patirtis ir patirtis jų atsisakymo bei nevartojančio asmens vaidmuo sėkmingai naudojamas kuriant patyrusio specialisto vaidmenį:

Turiu tam tikrą patirtį nemažą ir pačio susidūrimo, su tuo metu buvusiom institucijom ir specialistais ten dirbančiais. <...> Nu tai vat irgi yra toks kaip pasakyti momentas yra toks, darbo su tais žmonės, tai gali... nesavanaudiškai padėti žmogui atsirinkti, be jokios nesavanaudiškos paskatos, nenorėdamas uždirbti, tai žinai, motyvai į šalį nustumti ir padėti žmogui rasti išeitį, problemos sprendimą... tai irgi, tai vat kažkokia atsiranda, kaip pasakyti....“ (13).

Atlikti stebėjimai rehabilitacijos centruose leido pastebėti: jei su grupe narkotikų vartotojų dirba du socialiniai darbuotojai, iš kurių vienas tiesiog asmuo, baigęs socialinio darbo studijas, o kitas socialinis darbuotojas yra buvęs narkotikų vartotojas, jis kuria kitokį vaidmenį, kuriuo bandoma įrodyti, kad toks darbuotojas yra vertingas vien tik dėl savo asmeninės narkotikų vartojimo patirties, o vėliau pastangų, kurios buvo įdėtos, siekiant nustoti vartoti tas narkotines medžiagas. Taigi, toks socialinis darbuotojas „*mėgina nuslėpti ar nežymiai suvaidinti tuos veiksmus, faktus ar motyvus, kurie nesiderina su idealizuota jo paties bei jo veiklos produktu versija*“ (Goffman 2000;61). Jis atlieka vaidmenį, kuriuo siekia „*įkvėpti savo auditorijai įsitikinimą, jog su jais jis yra susijęs idealesniu būdu*“ (Goffman 2000;61) negu tik profesionalus socialinis darbuotojas. Galima pateikti gana apibendrintą pavyzdį iš stebėjimo:

„Socialinis darbuotojas – narkotikų vartotojas prisiima savo, kaip pavyzdžio rolę. Tuo tarpu profesionalus socialinis darbuotojas, turi atlikti visas socialiniam darbuotojui priskirtas funkcijas, pavyzdžiui, tarpininkavimas tarp įvairių institucijų ir kliento. Taigi, profesionalus socialinis darbuotojas važinėja kartu su klientu atstovaudamas jo interesams įvairiose institucijose ir ieško kliento problemos sprendimo būdų, o socialinis darbuotojas – buvęs narkotikų vartotojas – dažniausiai skiria laiką individualiems ar grupiniams pokalbiams, kurie paremti jo paties asmeniniu pavyzdžiu ir jo tapimo nevartojančiu narkotinių medžiagų istorija“.

Taigi, buvęs narkotikų vartotojas sudaro įspūdį, kad šis jo atliekamas vaidmuo ir santykis su auditorija (kitais narkotikų vartotojais, siekiančiais nevartoti) yra *ypatingas ir unikalus*. Ir *slepiana nuo kitų tai, kas gali pasirodyti kaip rutina*.

Disertacijos autorei stebint kelis grupinius užsiėmimus, kuriuos vedė socialiniai darbuotojai – buvę narkotikų vartotojai – skirtingoms auditorijoms, iš tiesų buvo galima užfiksuoti vienodą pasirodymą skirtingose auditorijose: pasakojama ta pati istorija, pasirenkamas tas pat balso tonas, pavyzdžiai ir kt. Tačiau rutinos įspūdžio išvengti padeda gana gausiai naudojami gestai (rankų (kartu su rankos gestais tam tikrų pasisakymų metu), kūno (palinkstant ar atsilošiant kalbant viena ar kita tema) ir pan.). Čia būtų galima pateikti gana taiklų Goffmano pastebėjimą, kad „*atlikėjas pats paprastai nė nesuvokia, kokia rutina jau tapęs jo pasirodymas*“ (2000;63).

Taigi, galima daryti prielaidą, kad buvusių narkotikų vartotojų pagalba kitiems, akcentuojant savo patirtį, perteikimas didele dalimi yra idealizuojamas ir mistifikuojamas. Tai iliustruoja ir ši citata:

„Haliucinaciją mačiau, ar ar kaip, bet, buvo toks ganėtinai realus reginys, žinai: stovėjo žmonės, žinai, tokia didelė, buvo tokia, mačiau, didelė, nu net nėra, nežinau, kaip pasakyt... lovos, ar matracai, žinai, aaaa... ir kiek akys užmato, ten guli žmonės, žinai. Taip lyg tai galima suprast, kad ten žmonės, kurie gėrė, vartojo, ir jie jau nusibaiginėja. Nu tokia nesibaigianti, kaip žinai, toks kaip kad filmuose rodo, kaip koks mūsų laukas, kaip ten kokie nors kareiviai ir ten mūsų laukas, tai vis tai čia tokia, ganėtinai, ne patalpa, ne... po atviru dangum, bet ir ne ant plikos žemės, nežinau, kaip pasakyt... Žmonės kaip numiršta karts nuo karto, ir jie iš savo tų senų vietų, nu nuo tų savo senų matracų... ir taip lėtai kyla į viršų ir nuskrenda į dangų, nu žinai. Ir...o mano funkcija ten buvo, aš taip savęs nemačiau, bet toks kažkur aš iš šalies visa tą procesą stebėjau, su begaliniu skaičiumi merdinčių ir karts nuo karto numiršančių tų žmonių... <...> Tai aš va, lygtais tam visam procese pamačiau, kai tie žmonės kyla į tą dangų, tai aš tarsi meldžiausi už juos ir prašiau Dievo, kad jis jiems atleistų, ką jie padarė negero gyvenime, pridarė. Tai jaučiau, kad tuo momentu jie patys nebegali to padaryti. Nes jie pasigyveno iki tokios tos būklės, kad jie nu pereidami iš šitoj žemėj gyvenimo... jie jau pasivarė ant tiek, kad jie jau patys nebegali paprašyt atleidimo. <...>“ (I3).

Šioje ilgoje citatoje informantas pasakoja savo apsisprendimą padėti kitiems narkotines medžiagas vartojantiems asmenims. Apsisprendimą nevartoti

aiškina pasinaudojęs reginiu („*haliucinaciją mačiau*“), kurį jis matė būdamas gydymo įstaigoje ir kuris turėjo įtakos jo apsisprendimui nevertoti narkotikų ir padėti kitiems narkotikų vartotojams (<...> *o mano funkcija ten buvo <...> aš tarsiu meldžiausi už juos ir prašiau Dievo, kad jis jiems atleistų, ką jie padarė negero gyvenime, pridarė*).

Apibendrinant galima pastebėti, kad buvę narkotikų vartotojai vieną informaciją pateikia, o kitą nuslepia, arba, kaip Goffmanas panaudoja terminą, asmenų dėmesys yra ten „*kas kitiems yra aktualu*“. Priklausomai nuo situacijos, buvę narkotikų vartotojai atskleidžia arba slepia „save patį“.

Sąveikos metu buvę narkotikų vartotojai atskiria tai, ką Goffmanas vadina „*duotomis išraiškomis*“ (informacija, kuri turi būti iš anksto apgalvota) ir „*išskirtomis išraiškomis*“ (informacija, kuri neturi būti iš anksto apgalvota). „Savojo aš“ pateikimas“ nėra atskira, o bendra veikla, kurioje dalyvauja visos šalys ir kurioje kiti, pavyzdžiui, „komandos“ ir „auditorija“ gali padėti arba trukdyti.

Apibendrinant šį skyrių galima išskirti ir tris savigynos praktikas, kurios padeda užtikrinti išpūdžio valdymą:

1. Remiantis Goffmanu, pirmą savigynos strategijos praktiką galima pavadinti „*dramaturgine ištikimybe*“, t. y. asmenys siekia ne tik kurti savo, kaip buvusio narkotikų vartotojo, asmeninį įvaizdį, bet visos grupės, pasitelkdami reabilitacijos centrus, anoniminių narkomanų grupes ir pan.
2. Buvę narkotikų vartotojai siekia demonstruoti reabilitacijos centrų jiems konstituojamas tvarkas, kartais ypač pabrėždami, kaip jiems svarbu jų laikytis. Tai galima pavadinti, vadovaujantis Goffmanu, „*dramaturgine disciplina*“. Taigi, asmenys, nors ir suteikdami konstituojamai tvarkai galbūt kitą prasmę nei kad viešai skelbiama, jie ilgainiui išmoksta suvaidinti, kad tos tvarkos laikosi ir ją vertina.
3. Buvę narkotikų vartotojai apie save teikia informaciją tik gerai apgalvoję, kam ją galima pateikti ir kokia forma. Goffmanas tai pavadino „*dramaturginiu apdairumu*“.

APIBENDRINIMAI IR IŠVADOS

1. *Dramaturginės tyrimo gairės* pasirinktos atsižvelgiant į buvusių narkotikų vartotojų grupės specifiškumą. Dramaturginės tyrimo gairės suteikė galimybę: a) atskleisti požiūrių potencialą, kuris vengia sudaiktinti ir teorinius, ir metodologinius principus, įskaitant ir vartojamas sąvokas; b) atsiriboti nuo priežastinių hipotezių ir kelti pagrindinį tikslą – aprašyti sąveikos struktūrą remiantis asmens išgyvenimais, t.y. aprašyti intersubjektyvų informantų gyvenamą pasaulį, aptiktus jų socialinės sąveikos tvarkos organizavimo būdus, kurie negali būti aprašomi a priori; c) pasirinkti tyrimo priemones, kurios susijusios su pačių informantų kompetencija, o jų gyvenimo patirties pasakojimų formą pateikti kaip reikšmingą sociologijos medžiagą; d) interpretaciškai išskleisti sąveikos struktūras, kurių metu asmenys atsižvelgia į lūkesčius vienas kito atžvilgiu, kuria, atkuria ir pertvarko reikšmes.
2. Dramaturginių tyrimo gairių modelio struktūriniai vienetai, buvo išskirti laikantis šių metodologinių nuostatų: a) norint tirti buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų sąveikos struktūrų bruožus, reikia tirti kontekstą (reabilitacijos centrus) aprašant kokios tvarkos juose yra konstituojamos; b) svarbu tirti tai, kaip asmenys priima ar prisitaiko prie konstituojamų tvarkų, kokias reikšmes suteikia. Tiriant reikšmių darybą, svarbu atskleisti kas konkrečioje aplinkoje yra laikoma teigiamu santykiu (kai konstituojamos tvarkos reikšmės yra priimanos ir laikomos tinkamomis konkrečiam vaidmeniui) ir tai, kas laikoma neigiamu santykiu (kai nesilaikymas, priešinimasis konstituojamoms tvarkoms laikomi neatitinkančiais konkrečaus vaidmens). Todėl svarbu atskleisti kokią reikšmę turi teigiamo ir neigiamo santykio tvarkų atžvilgiu reikšmė naujo / atkuriamo vaidmens darybai; c) svarbu atskleisti kokias išpūdžio valdymo strategijas (fasadą, dekoracijas, vaidmenis, mistifikaciją, raiškos būdus ar manieras ir pan.) pasitelkia

buvę narkotikų vartotojai, kad sukurti ir pateikti kitiems savo, jau kaip nevartojančio narkotikų asmens, įvaizdį.

Tyrimo duomenys atskleidė, kad:

3. Buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojo kuriamas vaidmuo yra specifinis, nes a) net ir nustojus vartoti psichoaktyvias medžiagas asmenys jaučia potraukį tęsti jų vartojimą; b) buvusi narkotikų vartojimo patirtis įtakoja supratimą, kad jie yra „ne tokie kaip kiti“; c) nustojus vartoti narkotikus asmuo atsiduria tarp „dviejų pasaulių“ – jis jau nepriklauso tiems, kurie ir toliau tęsia narkotikų vartojimą, tačiau nepriklauso ir tiems, kurie niekada nevartojo nelegalių narkotikų; d) nustojus vartoti narkotikus reikia atrasti tai, kas juos pakeistų ir išmokti naujų manierų, įgūdžių kurie liudytų, kad asmuo nėra narkotikų vartotojas; e) pradėjus kurti/ atkurti buvusio psichoaktyvių medžiagų vartotojo vaidmenį, asmuo dėl savo praeities kuri laiką tampa priklausomas (pavyzdžiui, finansiškai) nuo kitų asmenų (dažniausiai artimųjų), dėl ko atsiranda įtampa tarp asmens ir jo vaidmens; f) buvusių narkotikų vartotojų manymu, jie visuomenės akyse, nors ir šiuo metu nevartoja, dažniausiai išlieka kaip narkotikų vartotojai.
4. Reabilitacijos centrai konstituoja buvusiems narkotikų vartotojams tam tikrą sąveikos tvarką pasitelkdami tikslingai organizuotą ir kontroliuojamą erdvę, griežtai planuodami laiką, nustatydami taisykles, reguliuojančias elgesį ir tarpusavio sąveiką, apribodami asmens veiklą arba suteikdami tam tikrą atsakomybę. Tyrimo duomenys parodė, kad a) konstituojamos tvarkos sąlygoja tam tikrus hierarchinius ryšius, vieniems suteikdamos galimybę kontroliuoti, kaip laikomasi tų tvarkų, kitiems galimybę demonstruoti, kaip paklūstama toms tvarkoms; b) siekdami sudaryti taisyklių besilaikančio asmens įspūdį, buvę narkotikų vartotojai kontroliuoja vieni kitus, stebėdami, vertindami, analizuodami kitų elgesį. Savo ir kitų elgesio stebėjimas rodo, kad asmenys nesivadovauja akiai jiems primestomis taisyklėmis, bet reflektuoja ir vertina vieni kitų elgesį, veiksmus; c) konstituojamos tvarkos teikia

nuorodas į buvusių narkotikų vartotojų stigmatizaciją (pvz. nesugebantys planuoti laiko, neturintys atsakomybės ir pan.), kuri viena vertus, padeda jiems greičiau įsisavinti tvarkas, kita vertus, suteikia galimybę ir jomis manipuliuoti; d) viešas atsiskaitymas apie konstituojamų tvarkų laikymąsi leidžia greičiau pasiekti sutarimą dėl esančių taisyklių vienodo traktavimo; e) sąveikos metu buvę narkotikų vartotojai vadovaujasi laikinėmis pasakymų aibėmis, kaip dokumentinio pokalbio raidos liudijimu, pasitelkia biografines ar perspektyvines sąveikos nuorodas ir iš anksto daro tam tikras prielaidas, apie tai, vieni kitų atžvilgiu.

5. Konstituojamai sąveikos tvarkai buvę narkotikų vartotojai suteikia šias reikšmes: a) padeda susitaikyti su praeities praradimais, patirtomis problemomis ir faktu, kad asmuo yra narkotikų vartotojas; b) yra kaip „atramos“, kurios tampa atspirties tašku buvusio narkotikų vartotojo vaidmeniui; c) suteikia tam tikrą saugumą; d) suteikia galimybę „pasirodyti prieš kitus“; e) suteikia aplinką, kurioje nereikia slėpti savo praeities ir kurioje galima išlieti savo emocijas; f) ilgainiui tampa savaime suprantama sąveikos tvarka, kurios sąmoningai nesilaikoma.
6. Buvusio psichoaktyvių medžiagų vartotojo kuriamas/atkuriamas vaidmuo turi tam tikrus etapus: a) vaidmuo pirmiausia pradedamas kurti/atkurti tarp tokią pačią narkotikų vartojimo praeitį turinčių asmenų ir jai suteikiama įvairi prasmė, tačiau dažniausiai tai susiję su saugumu, palaikymu, atvirumu; b) kuriant/atkuriant buvusio psichoaktyvių medžiagų vartotojo vaidmenį su artimais asmenimis reikia įdėti žymiai daugiau pastangų (dėl artimųjų nusivylimo jų poelgiais praeityje) nei su mažiau artimais ar nepažįstamais asmenimis; c) ilgesnis narkotikų nevartojimo periodas, leidžia plėsti sąveikos tinklą įtraukiant į jį daugiau įvairių asmenų, ne tik tų, kurie taip pat šiuo metu nevartoja; d) nepriklausomai nuo narkotikų nevartojimo periodo laiko, buvę psichoaktyvių medžiagų vartotojai vengia sąveikos su vis dar aktyviai vartojančiais asmenimis; e) apie savo praeitį kalba tik sulaukę tam

tinkamo momento ir kai tikisi, jog tas atvirumas jiems nepakenks; f) asmenys, turintys nedidelę narkotikų neįvartojimo patirtį apie praeitį kalba noriai ir atvirai, tuo tarpu apie dabartinę jų situaciją kalba nenoriai ir atsargiai. Asmenys, turintys penkių ir daugiau metų narkotikų neįvartojimo patirtį, labiau linkę kalbėti apie dabartį, o apie praeitį kalba gana nenoriai; g) asmenys, turintys didesnę narkotikų neįvartojimo patirtį, labiau linkę jiems konstituojamą tvarką laikyti savaime suprantamomis, būdingomis visiems visuomenės nariams, tuo tarpu mažesnę narkotikų neįvartojimo patirtį turintys asmenys, konstituojamą tvarką įvardindavo tik kaip jiems „kitokiems“ reikalingas ir aktualias.

7. Specialistai, dirbantys su psichoaktyvias medžiagas vartojusiais asmenimis, fiksuoja tam tikrus „buvusiam narkotikų vartotojui“ būdingus ir „vis dar nepasirengusiam“ tokiu tapti bruožus. Vienas elgesys yra priskiriamas „teisingai“ sąveikos tvarkai, kurios ir tikimasi iš buvusio narkotikų vartotojo, kitas elgesys yra laikomas „netinkamu“ ir laikomas grėsme vėl pradėti vartoti narkotines medžiagas. Specialistai, asmenys, kurie sėkmingai išipareigoja konstituojamai tvarkai ir geba tai pademonstruoti kitiems, laiko kaip sėkmingai kuriančius / atkuriančius buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį. Tuo tarpu patys buvę narkotikų vartotojai tas taisykles prasmingomis pradeda laikyti tada, kai jie patys prisiima atsakomybę už savo išitraukimą į jas.
8. Siekdami kurti/atkurti buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, asmenys jaučia vaidmenų atlikimo įtampą, nes dažnai nori nuslėpti savo praeitį (susijusią su narkotikų vartojimu) nuo kitų sąveikos dalyvių. Tačiau tam tikrose situacijose asmenys jaučiasi savimi: a) būdami tarp buvusių narkotikų vartotojų; b) galėdami atlikti tam tikrus visuomenėje įprastus vaidmenis, tokius kaip „mama“, „darbuotojas“ ir pan.; c) artimų žmonių draugijoje; d) namuose.

9. Kurdami / atkurdami buvusio psichoaktyvių medžiagų vartotojo vaidmenį, asmenys naudoja išpūdžio valdymo strategijas. Nevienodos sąveikos strategijos yra naudojamos „scenoje“ ir „užkulisiuose“:

a) būdami „scenoje“ ir komunikuodami su kitais asmenimis (neturinčiais tokios pačios praeities), buvę narkotikų vartotojai siekia sukurti savo, kaip ypač siekiančio tapti visaverčiu visuomenės nariu, išpūdį. Šio išpūdžio kūrimui pasitelkia tokius elgesio modelius, kaip atvirumo demonstravimas, nebijojimas pripažinti savo klaidų. Pateikiamas savo išpūdis, kaip daug kentėjusių, blogai praeityje besielgusių, o dabar labai norinčių integruotis į visuomenę, kuri ne visada juos geranoriškai priima. Kurdami buvusio narkotikų vartotojo vaidmenį, informantai linkę vengti kalbėti kai kuriomis temomis, dažniausiai susijusiomis su kalėjimo subkultūra (seksualinis išnaudojimas dėl narkotikų dozės ir pan.), prekyba narkotikais ir kitų asmenų įtraukimas į narkotikų vartojimą, smurtas prieš kitus asmenis, siekiant gauti pinigų narkotikų dozei ir pan. Taip pat vengia kalbėti apie savo realius išgyvenimus, daugiau apeliuoja į klausytojo emocijas. Norėdami sudaryti apie save tam tikrą išpūdį, pasitelkia dramos priemones ir suteikia savo veiklai tokių akcentų (atvirumo demonstravimas ir pan.), kurie dramaturgiškai pabrėžia ir perteikia teigiamą išpūdį sustiprinančius faktus, kurie priešingu atveju išliktų nepastebėti ar nežymūs;

b) būdami „užkulisiuose“ buvę narkotikų vartotojai keičia elgesio stilišką vieną su kitu, nes nėra „žiūrovų“ (pvz., stebinio personalo). „Užkulisiuose“ jie atsipalaiduoja, pradeda garsiau kalbėti, vartoti daugiau keiksmažodžių, žargonų, daug ir garsiai juoktis vienas iš kito, sėdi užsikėlę kojas ant suolų, daug gestikuliuoja rankomis ir pan. „Užkulisiuose“ jie priartėja prie natūralesnio savo elgesio, kurio sąmoningai gali ir nekontroliuoti.

10. Buvę narkotikų vartotojai bendraudami su asmenimis, neturinčiais narkotinių medžiagų vartojimo patirties, pasitelkia šias sąveikos strategijas: a) kontroliuoja kalbą, kūno judesius, balso toną, pokalbio temas ir pan.; b) pateikia savo, kaip siekiančiu tapti visaverčiu visuomenės nariu, išpūdį; c) siekia atitikti kitų sąveikos dalyvių lūkesčius jų atžvilgiu; d) pasitelkia įvairias manipuliacijas, kurios, buvusių narkotikų vartotojų nuomone, yra įgytos narkotikų vartojimo metu; e) naujai kuriamas vaidmuo idealizuojamas ir mistifikuojamas.
11. Reabilitacijos centruose, kuriuose kuriamas buvusių narkotikų vartotojų vaidmuo, pasitelkiamas fasadas ir dekoracijos, leidžiančios sustiprinti kuriamą įvaizdį: a) tikslingai pasirinktos dekoracijos (plakatai, patalpų įrengimas) demonstruojančios kad buvusių narkotikų vartotojų vaidmuo yra kuriamas / atkuriamas konkrečioje aplinkoje, kuri yra tikslingai organizuota ir turinti tam tikras tvarkas; b) viešai demonstruojamos nuotraukos padeda sustiprinti buvusių narkotikų vartotojų kuriamą / atkuriamą vaidmenį, kaip gerbiantį tradicijas, gebantį įsitraukti į aktyvią darbinę veiklą, mokantį turiningai ir be psichoaktyvių medžiagų planuoti laisvalaikį, rūpintis kitais c) reabilitacijos centruose vykstantis demonstravimas taisyklių (plakatuose), nuotraukų ir pan., narkotikų vartotojų veiklą socializuoja, formuoja ir modifikuoja taip, kad atitiktų visuomenėje paplitusias vertybes; d) turintys mažesnę narkotikų neįvartojimo patirtį asmenys pradeda labiau rūpintis savo išvaizda, demonstruoti tvarkingumą, nes išorę pakeisti yra lengviau, nei tam tikrus įpročius, vertybes, potraukį narkotinėms medžiagoms. Išoriniai pokyčiai greičiau pastebimi tiek jiems patiems, tiek kitiems sąveikos dalyviams; e) kai kurie buvusių narkotikų vartotojų gestai (kūno judesiai) yra perimti iš kalėjimuose vyraujančios subkultūros, kiti būdingi tik buvusiems narkotikų vartotojams (pvz. pasisveikinimo ritualai); f) turintys penkių metų ir daugiau narkotikų neįvartojimo patirtį, asmenys siekia sukurti savo įvaizdį, kaip siekiančio karjeros, besirūpinančio šeima, demonstruojant užimamai padėčiai tinkančią

aprangą, kalbos manieras, šie asmenys stengiasi nevertoti žargonų, būdingų narkotikų vartotojams.

12. Įspūdžio valdymą padeda užtikrinti šios praktikos: a) dramaturginės ištikimybės, kuri susijusi su tuo, kad asmenys ne tik siekia kurti savo, kaip buvusių narkotikų vartotojų vaidmenį, bet visos grupės, pasitelkdami reabilitacijos centrus ir juose konstituojamas tvarkas; b) dramaturginės disciplinos, kuri parodo tai, kad asmenys konstituojamas tvarkas ne tik priima, bet ir demonstruoja vieni kitiems jų laikymąsi ir svarbą; c) dramaturginis apdairumas, kuris susijęs su tuo, kad buvę narkotikų vartotojai apie save teikia informaciją, tik gerai apgalvoję ir pasirinkę tinkamą laiką ir formą.

LITERATŪRA

1. Agar M. 1973. *Ripping and Running: A Formal Ethnography of Urban Heroin Addicts*. New York: Seminar Press
2. Atkinson P. 1989. Goffman's poetics// *Human Studies* Vol. 12: 5-76
3. Anderson D. 1942. Alcohol and public opinion//*Quarterly Journal of Studies on Alcohol* Vol. 3(3): 376–392
4. Bancroft A. 2009. *Drugs, intoxication and society*. Polity Press.
5. Becker H.S. 1963. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. N.Y: The Free Press
6. Berger P.L., Luckmann T. 1999. *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius
7. Bjerg O. 2008. Drug Addiction and Capitalism: Too Close to the Body// *Body and Society* Vol. 14(2): 1–22
8. Blomqvist J. 1996. Paths to recovery from substance misuse: Change of lifestyle and the role of treatment. *Substance Use and Misuse* Vol. 31: 1807-1852
9. Blumer H. 2000. Action vs. Interaction: Relations in Public - Microstudies of the Public Order by Erving Goffman // *Sage Masters of Modern Social Thought* / Ed. by G.A. Fine, G. Smith. Vol. 4. London: Sage Publications
10. Blumer H. 1954. What is wrong with social theory?// *American Sociological Review* Vol. 19 (1):3-10
11. Blumer H. 1998. Simbolinio interakcionizmo metodologinės nuostatos // *Sociologija. Mintis ir veiksmai* Nr. 1:147-156
12. Brettell R. P. 1991. HIV and Harm Reduction for Injection Drug Users // *AIDS*. Vol. 5.
13. Burns T. 1992. *Erving Goffman*. London: Routledge
14. Bulotaitė L. 1998. *Priklausomybių psichologiniai aspektai*. Vilnius
15. Bulotaitė L. 2004. *Narkotikai ir narkomanija*. Vilnius
16. Bulotaitė L. 2009. *Priklausomybių anatomija. Narkotikai. Alkoholis. Lošimas. Internetas. Darbas. Pirkimas*. Vilnius
17. Cohen D., Rabinowitz R.V. 2005. Outcomes of the Decision to Terminate Drug Abuse: An Application of Rational Choice Theory// *Journal of Social Work Practice in the Addictions*. Vol. 5 (4):47-62

18. Corrigan P.W., Watson A.C. 2002. Understanding the Impact of Stigma on People with Mental illness // *World Psychiatry* Vol. 1:1.
19. Cox W.M., Blount J.P., Bair J., Hosier S.G. 2000. Motivational predictors of readiness to change chronic substance abuse// *Addiction Research* Vol. 8:121-128
20. Collins J.J, Hubbard R. L., Rachal J. V. 1985. Expensive drugs use and illegal income: a test of explanatory hypotheses // *Criminology*. Vol. 23:743 – 764
21. Craig A. D. 2002. How do you feel? Interception: The sense of the physiological condition of the body// *Nature Reviews Neuroscience* Vol. 3:655–66
22. Creswell J.W. 2007. *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
23. Charmaz K. 2004. Premises, Principles, and Practices in Qualitative Research: Revisiting the Foundations// *Qualitative Health Research* Vol. 14 No. 7:976-993
24. Davies Ch. 1989. Goffman's concept of the total institution: Criticisms and revisions // *Human Studies* Vol. 12:77-95
25. De Pina-Cabral João. 2000. The Ethnography Present Revisited // *Social Anthropology* Vol. 8(3): 341-348.
26. Denzin, N. 1989. *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. Third edition. London, Prentice Hall
27. Denzin, N., Lincoln, Y. S. 1994. *Handbook of Qualitative Research*.. London: Sage. Thousand Oaks.
28. Downey L., Rosengren D.B., Donovan D.M. 2000. Sources of motivation for abstinence: A replication analysis of the Reasons For Quitting Questionnaire// *Addictive Behaviours* Vol. 26: 79-89
29. Emmison M., Smith Ph. 2000. *Researching the Visual*. London: Sage.
30. Fallers L. 1962. Review of “The Presentation of Self in Everyday Life” // *American Anthropologist* Vol. 64: 190–1.
31. Fine G.A., Manning Ph., Smith G.W.H. Introduction // *Erving Goffman*: Vol. 1 / Ed. by G.A. Fine, G. Smith. London: Sage Publications, 2000.

32. Friedman S.R., Neaigus A., Jose B., Curtis R., Des Jarlais D.C. 1998. Networks and HIV risk: An introduction to social network analysis for harm reductionists// *International Journal of Drug Policy* Vol. 9:461-469.
33. Gardner F.J., Wood R.C. 1991. Theatricality in food service work.//*International journal of hospitality Management*. Vol.10:67-78
34. Garfinkelis H. 2005. *Etnometodologiniai tyrimai*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija
35. Garfinkelis H. 2011. Etnometodologijos programa // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. Nr.1/11 (28):5-26
36. Gendreau P., Gendreau L.P. 1970. The “addiction-prone” personality: A study of Canadian heroin addicts// *Canadian Journal of Behavioural Science* Vol. 2: 18-25
37. Giddens A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
38. Gonos G. 2000. “Situation” versus “Frame”: The “Interactionist” and the “Structuralism” Analysis of Everyday Life // *Sage Masters of Modern Social Thought* / Ed. by G.A. Fine, G. Smith. Vol. IV. London: Sage Publications
39. Goode E., Ben-Yehuda N..1994. Moral Panics: Culture, Politics, and Social Construction // *Annual Review of Sociology*. Vol. 20
40. Goffman, E. 1967. *Interaction ritual*. Garden City, NY: Doubleday.
41. Goffman E. 1968. *Stigma*. Harmondsworth: Penguin.
42. Goffman E. 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of the Experience*. New York: Harper Colophon.
43. Goffman E. 1978. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books
44. Goffman E. 1979. *Gender Advertisements*. London: Macmillan.
45. Goffman E. 1983. The Interaction Order // *American Sociological Review* 48:1-17
46. Goffman E. 1989. On fieldwork // *Journal of Contemporary Ethnography* Vol. 18: 123-132.
47. Goffman E. 2000. *Savęs pateikimas kasdieniame gyvenime*. Vilnius, ALK / Vaga
48. Gossop M. 2001. *Gyvenimas su narkotikais*. Vilnius

49. Gruodytė E. 2010. Nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, dalyko probleminiai aspektai // *Jurisprudencija* Nr. 4(122):1-16
50. Haertzen, C.A. 1979. Estimating specificity of drug and alcohol subcultural groups with slang names for drugs // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol.49(3):592-594
51. Hay G. 2007. Estimation of the Prevalence of problem Drug Use in Lithuania // *Executive Report for United Nations Office on Drugs and Crime*. November
52. Hallstone M. 2002. Updating Howard Becker's theory of using marijuana for pleasure // *Contemporary Drug Problems* Vol. 29.4 (2002): 821-845
53. Harrison P.A., Hoffman N.G., Edwall G.E. 1989. Differential drug use patterns among abused adolescent girls in treatment for chemical dependency // *The International Journal of the Addictions*. Vol. 24:499-514
54. Heather N., Wodak A., Nadelmann E., O'Hare P. 1993. *Psychoactive Drugs and Harm Reduction: From Faith to Science*. London, England: Whurr Publishers
55. Hunt D. E. 1990. Drugs and consensual crimes: drug dealing and prostitution // (ed.) M. Tonry ir J. Q. Wilson. *Drugs and crime*. Chicago: Chicago university Press
56. Ibarra P., Kitsuse J.1993. Vernacular Constituents of Moral Discourse: An Interactionist Proposal for the Study of Social Problems // *Reconsidering Social Constructionism* / Holstein J., Miller G (ed.). NY: Aldine de Gruyter
57. Yearley S., Brewer J.D. 1989. Stigma and conversational competence: A conversation analytic study of the mentally handicapped // *Human Studies* Vol. 12:97-115
58. Juozeliuniene, I. 1996. Personal and Collective Identity // *Changes of Identity in Modern Lithuania*. P. 194–212.
59. Kandel D.B., Ravels V.H. 1989. Cessation of illicit drug use in young adulthood // *Archives of General Psychiatry*. Vol.46: 109-116
60. Kandel D. B., Logan J. A. 1984. Patterns of drug use from adolescence to young adulthood: periods of risk for initiation, continued use and discontinuation // *American journal of public health* Vol. 74:660-666

61. Kvale S. 1996. *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. London: Sage Publications.
62. Leonavičius V. (sud.) 2005. *Sociologijos teorijos*. VDU leidykla.
63. Leonavičius V. (sud.) 2007. *Sociologija ir sveikatos priežiūros sistemos paslaugų vartotojas*. VDU leidykla.
64. Lemert Ch. 2002. The Pleasure of Garfinkel's Indexical Ways // *Harold Garfinkel, Ethnomethodology's Program*/Red. Anne W.Rawls. Boston: Rowman and Littlefield
65. Leshner A.I. 1997. Addiction is a brain disease, and it matters // *Science*. Vol. 278: 5335
66. Luhman N. 2000. *Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives* // *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations* (electronic edition) / Ed. by D. Gambetta. Oxford: University of Oxford.Ch. Vol. 6: 94-107
67. Maynard D.W. 1991. Goffman, Garfinkel, and Games // *Sociological Theory*. Vol. 9:2: 277-279
68. Manning P. 1989. Goffman's Revisions' // *Philosophy of the Social Sciences* 19: 341-3.
69. Marcinkevičiūtė R. 2003. Teatras kaip komunikacijos sistema // *Menotyra* 2003 Nr. 4 (33):29-34
70. McNeill P. 1990. *Research methods*. London: Routledge.
71. Mead G. 1936. *Movements of Thought in 19th Century*. Chicagi: The University of Chicago Press.
72. Mead G. 1969. *Mind and Society*. New York.
73. Merleau-Ponty M. 2004. *Selections from The Phenomenology of Perception*. Basic Writings, ed. Th. Baldwin, London, New York: Routledge.
74. Narkotikų kontrolės departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2010. *Metinis pranešimas 2010 metai*. Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centras .
75. National Institute on Drug Abuse (NIDA) Research Monograph 30. 1980. *Theories on Drug Abuse*. Selected Contemporary Perspectives. Editors: Dan J. Lettieri, Ph.D. Mollie Sayers Helen Wallenstein Pearson.
76. Nehamas A. 1998. *The Art of Living. Socratic Reflections from Plato to Foucault*. University of California Press. Berkeley/Los Angeles/London

77. Nesavas A. 1987. Šiuo fenomenologinė sociologija // *Problemos* Nr.37:93-99
78. Nettleton S. 2006. *The Sociology of Health and Illness*. 2nd Edition. Polity Press.
79. Peele S. 1998. *The meaning of addiction: An unconventional view*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, CA
80. Perry N. 1974. The two cultures and the total institutions // *The British Journal of Sociology*. Vol. 25, No. 3: 345-355
81. Pettit M. 2011. The con man as model organism: the methodological roots of Erving Goffman's dramaturgical self // *History of the Human Sciences* 24(2): 138-154
82. Platt J., Labate C. 1976. *Heroin addiction: Theory, research, and treatment*. New York: Wiley
83. Pocienė A, Dobrynina M. 2010. Socialinis demografinis nuteistųjų už nusikalstamas veikas, susijusias su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, portretas // *Teisės problemos* Nr. 2(68)
84. Prochaska J.O., DiClemente C.C. 1986. Toward a comprehensive model of change. In W.R. Miller and N. Heather (Eds.) // *Treating addictive behaviours: Processes of change*. New York: Plenum.
85. Ramanauskaitė E. 2004. *Subkultūra. Fenomenas ir modernumas*. Kaunas.
86. Radulović D. 2008. Approaching the Social Control of Drugs I: Construction of the Problem // *Sociology*, Vol. L, N° 2:113-152
87. Rawls A.W. 1987. The interaction order sui generis: Goffman's contribution to social theory// *Sociological Theory*. Vol. 51: 136-149
88. Reinerman C. 2005. Addiction as accomplishment: The discursive construction of disease // *Addiction research and Theory* August Vol. 13(4): 307–320
89. Ritzer G. 1992. *Contemporary Sociological Theory*. McGraw-Hill, INC.
90. Room R. 2004. *The cultural framing of addiction*. *Janus Head*. 6(2):221–234
91. Sacks H. 1992. *Lectures in Conversation*, 2 vols. Cambridge: Cambridge University Press.
92. Scott J., Marshall G. 2005. *Oxford Dictionary of Sociology*. Oxford. University Press.

93. Samra-Fredericks D., Bargiela-Chiappini F. Introduction to the Symposium on the Foundations of Organizing: The Contribution from Garfinkel, Goffman and Sacks // *Organization Studies*. 2008- 29: 653-675
94. Sampson R., Laub J. 1993. *Crime in the Making: Pathways and Turning Points through Life*. Cambridge University Press
95. Scheff T. J. 2006. *Goffman Unbound!: A New Paradigm for Social Science*. Boulder, CO: Paradigm.
96. Simmel G. 2007. *Sociologija ir kultūros filosofija*. Rinktinė. Margi raštai: Vilnius.
97. Sobell L.C., Ellingstead T.P., Sobell M.B. 2000. Natural recovery from alcohol and drug problems: Methodological review of the research with suggestions for future directions // *Addiction* Vol. 95, 749-764
98. Stebbins R. A.; Goffman E. 1967. *Interaction ritual: Essays in face-to-face behaviour*. Chicago: Aldine
99. Steeves P.H. 1998. *Founding Community. A Phenomenological-Ethical Inquiry*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers
100. Sverdiolas A. 2010. Etnometodologija kaip refleksijos pratybos // *Baltos lankos*. Nr. 31/32:109-150
101. Subata E. 1999. The work of general practitioners among Lithuanian Roma in Vilnius: incorporating harm reduction into primary medical practice. *Journal of Drug Issues* Vol. 29(4):805-810
102. Subata E. 1999. Drug Treatment in the Baltic Countries // *European Addiction Research* Vol. 5:138-144
103. Širinskienė A., Žukauskaitė J. 2007. Konfidencialumo problema vaikams skirtose narkomanijos prevencijos programose // *SOTER* 22 (50):143 - 155
104. Šiucas A. 1987. Sveikas protas ir žmogaus veiklos mokslinė interpretacija (I). *Problemos* Nr.37:100-117
105. Šiucas A. 1988. Sveikas protas ir žmogaus veiklos mokslinė interpretacija (II). *Problemos* Nr.38:104-118
106. Tobis D. 2000. *Moving from Residential Institutions to Community-Based Social Services in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union*. The World Bank.

107. Townsend J. M. 1978. *Cultural Conceptions and Mental Illness*. Chicago, University of Chicago Press
108. Valantiejus A. 2007. *Socialinė struktūra: nuo makro prie mikro modelių*. Vilniaus universiteto leidykla.
109. Valantiejus A. 2004. *Kritinės sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius: VU leidykla.
110. Valantiejus A. 2005. Radikalios mikrosociologijos gairės // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. Nr. 1: 5-22
111. Valantiejus A. 2005a. Haroldas Garfinkelis, etnometodologija ir matomų, tačiau nepastebimų reiškinių tyrimai. Kn. Harold Garfinkel *Etnometodologiniai tyrimai*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija: I-XXV.
112. Valantiejus A. 2011. Haroldas Garfinkelis ir socialinio veiksmo postfenomenologija (I) // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. N.1/11 (28):5-26
113. Valantiejus A. 2011a. Haroldas Garfinkelis ir socialinio veiksmo postfenomenologija (II) // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. N.2/11 (29):55-127
114. Waksler F.C.H. 1989. Erving Goffman's sociology: An introductory essay // *Human Studies Vol.* 12:1-18
115. White H. R. 1990. The drug use – delinquency connection in adolescence” // R. Weisheit (ed.) *Drugs, crime and criminal justice*. Cincinnati: Anderson Publishing Company

Kiti šaltiniai:

1. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2000 m. sausio 6 d. įsakymas Nr.5 "Dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašų patvirtinimo". Prieiga internete:
http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=94030
2. 1961 metų Jungtinių Tautų Organizacijos Bendraja narkotinių medžiagų konvencija. Prieiga internete:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=35843
3. 1971 metų Jungtinių Tautų Organizacijos Psichotropinių medžiagų konvencija. Prieiga per internetą:

http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=35840

4. www.agapao.lt
5. www.nida.nih.gov/scienceofaddiction
6. www.meikstudvaras.lt
7. www.lietuvos-na.lt
8. www.vplc.lt
9. www.viltiessvyturys.lt

PRIEDAI

Priedas Nr. 1. Interviu gairės

Klausimų / stebėjimų gairės:

1. Tyrėjas prašo apibūdinti savo gyvenimo situacija, kurioje jie buvo prieš nustodamas vartoti narkotikus. Kaip apibūdinamas dabartinis, narkotikų nevirtojimo etapas? Kokie tikslai keliami dabartinei situacijai? Kokios stebimos emocijos, susijusios su narkotikų nevirtojimo etapu?
2. Kas padėjo nustoti vartoti narkotikus? Kaip vertinama/kokia prasmė yra suteikiama tam kas padėjo nustoti vartoti narkotikus? (Užduodant šiuos klausimus, tyrėjas siekia išprovokuoti ir atskleisti tikrąsias reikšmes, informantų išvardintų reikšmių atžvilgiu (veiksnių, metodų ir panašiai, kurie jų nuomonę padėjo/padeda nevirtoti narkotikų ir kurti nevirtojančio įvaizdį) per tikslinimą, kritikavimą, apsimetimą nesuprantančiu ir panašiai).
3. Ar nepavargstate pastoviai laikytis tų „įdiegtų“ taisyklių, ritualų? Ar yra situacijų kuriose jūs nesilaikote tų taisyklių ir jaučiatės gerai? Kada jaučiatės savimi?
4. Kaip keitėsi jūsų santykiai su jums artimais, tolimais ir pan. asmenimis nustojus vartoti narkotikus? (tyrėjas neformalaus pokalbio eigoje siekia gauti kuo daugiau įvairios informacijos apie veiksmus, motyvacijas, bendravimo ypatumus kiek įmanoma įvairiose situacijose: institucijose, artimoje aplinkoje, kelionėse ir panašiai). Ar su visais asmenimis jūs galite būti savimi? Kada, kur ir kokiose situacijose jūs nutylite savo biografiją ir kitas asmenines detales? Kaip tai įtakoja sąveika?
5. Kokiomis normomis ir moralės reikalavimais vadovaujasi, ir ko reikalauja iš kitų?
6. Kada ir kaip (su kuo, kokiomis aplinkybėmis) pasirenka skirtingas elgesio manieras?
7. Situacijos, kai asmuo, siekdamas pristatyti save, praranda kontrolę ir ne visada suvokia savo elgesio tikslus;
8. Kokias gynybines ir apsaugines formas naudoja (stebima tiek dokumentuose, tiek interviu)?

9. Kokios dekoracijos ir fasadas naudojami sąveikos metu? Kokias naudoja išpūdžio valdymo priemones?(simuliacija, idealizacija, mistifikacija, fabrikacija?). Kuriami vaidmenys.

Viso pokalbio metu stebima ir fiksuojama: sąveikos tvarkos ritualuose dalyvaujantys

a) gestai, b) manieros, c) kūno judesiai ir t.t.

Stebėjimo pusė: gestai, mimikos, dekoracijos (apranga, patalpos);

Šnekos pusė: vengtinios temos, nutylėjimai, murmėjimai, tylą;

Reflektyvumas: nutylėjimai, apgaudinėjimas, melavimas.

Tradicijų gerbimo ir laikymosi demonstravimas

Nuotraukose: Naujų metų šventimas⁵⁸

Nuotraukose: Joninių šventimas⁵⁹.

⁵⁸ Nuotraukų šaltinis: http://www.meikstudvaras.lt/?galery=1&galery_id=126

⁵⁹ Nuotraukų šaltinis: http://www.meikstudvaras.lt/?galery=1&galery_id=112

Nuotraukose: Kitos šventės⁶⁰.

Įsitraukimo į aktyvią darbinę veiklą demonstravimas

Nuotraukose: įvairi darbinė veikla⁶¹.

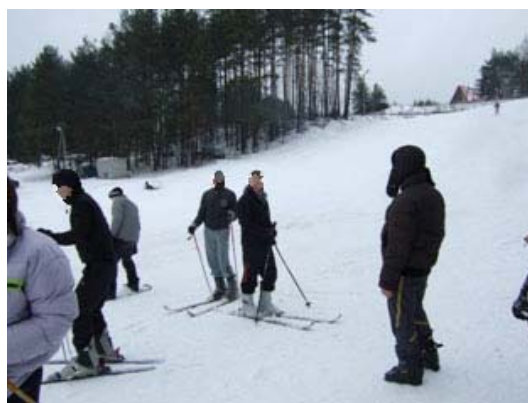

⁶⁰ Nuotraukų šaltinis: http://www.meikstudvaras.lt/?galery=1&galery_id=112

⁶¹ Nuotraukų šaltinis: http://www.meikstudvaras.lt/?galery=1&galery_id=97 – 1 ir 2 nuotraukos; 3 nuotrauka – <http://www.viltiessvyturys.lt/>; 4 nuotrauka – http://www.agapao.lt/lt/galerija/mokomes_dirbti

Turiningo laisvalaikio leidimo demonstravimas

Nuotraukose: laisvalaikio leidimo organizavimas⁶².

⁶² Nuotraukų šaltiniai: 1 nuotrauka - http://www.meikstudvaras.lt/?galery=1&galery_id=115; 2 nuotrauka - http://www.meikstudvaras.lt/?galery=1&galery_id=99; 3 nuotrauka - http://www.meikstudvaras.lt/?galery=1&galery_id=121; 4 nuotrauka - <http://www.viltiessvyturys.lt/>.

Globojimo ir rūpinimosi gyvūnais demonstravimas

Nuotraukose: rūpinimasis gyvūnais⁶³.

⁶³ Nuotraukų šaltinis: http://www.meikstudvaras.lt/?galery=1&galery_id=112

Reabilitacijos centrų patalpų ir aplinkos demonstravimas

Nuotraukose: reabilitacijos centrų patalpų ir aplinkos demonstravimas⁶⁴.

⁶⁴ Nuotraukų šaltiniai: 1 nuotrauka - http://www.meikstudvaras.lt/?galery=1&galery_id=95;
2 nuotrauka - http://www.agapao.lt/lt/galerija/maisto_ruosa; 3 nuotrauka:
http://www.meikstudvaras.lt/?galery=1&galery_id=95